

Gravfelt og landskap i Hedrum

En studie av jernaldergravplassene i Hedrum, Vestfold

Christer Tønning

Hovedoppgave i arkeologi
Det Samfunnsvitenskapelige Fakultetet
Universitetet i Tromsø
Våren 2003

Forord

Nå er endelig oppgaven ferdig, da gjenstår det bare å takke alle som har hjulpet meg i denne prosessen. Størst takk er jeg skyldig min kjære kone Trine Marit, som gjennom måneder og år har måttet utstå med en til tider uutholdelig husbond, takk for alle innspill, oppklarende diskusjoner og ikke minst tålmodighet. Hadde det ikke vært for deg hadde jeg vel ennå vært intenst fokusert på aspekter i innledningen. Videre vil jeg også takke mine foreldre, Torfinn og Tove, for all hjelp og støtte gjennom hele universitetstiden, bedre foreldre finnes ikke.

Takk til min veileder Olav Sverre Johansen for gode tilbakemeldinger, innspill og kritikk.

Andre som bør takkes her er Geir Sørum for støtte, diskusjoner og ikke minst gjennomlesninger av oppgaven, Dagfinn Skre som tok flybildene jeg har brukt, Per Øyvind Andreassen for hjelp med vriene sosi filer og GIS debatter. Alle skrivefeil og eventuelle mangler er helt og holdent mitt ansvar.

Til Ylva og Kaisa, nå er jeg helt ferdig...lover !

Skien den 8. mai 2003

Christer Tonning

KAPITTEL 1	5
1.1 INTRODUKSJON TIL OMRÅDE.....	5
1.2 OPPGAVERAMME	6
1.3 PROBLEMSTILLING.....	7
1.4 OPPGAVENS STRUKTUR	7
KAPITTEL 2	9
2.1 INNLEDNING FAGHISTORIE.....	9
2.1.2 TIDEN ETTER NICOLAYSEN OG FREM TIL I DAG	10
2.2 LITTERATUR PRODUSERT ETTER NICOLAYSENS	11
UNDERSØKELSER I HEDRUM	11
2.2.1 BYGDEBØKER OG POPULÆRVITENSKAPLIGE PUBLIKASJONER	11
2.2.2 MAGISTERGRADSOPPGAVER	12
2.3 OPPSUMMERING AV FAGHISTORIEN I HEDRUM	13
2.4 NICOLAYSENS METODIKK, DOKUMENTASJON OG REPRESENTATIVITET.....	13
2.4.1 FORHOLDET MELLOM NICOLAYSENS UTTALTE OG	13
FAKTISKE GRAVNINGSMETODIKK	13
2.4.2 NICOLAYSENS DOKUMENTASJON.....	16
2.4.3 NICOLAYSEN SETT I LYS AV DEN.....	18
SAMTIDIGE ARKEOLOGISKE DISKURS.....	18
2.5 FORSØK PÅ ESTIMERING AV NICOLAYSENS.....	21
AVSTANDSANGIVELSER	21
KAPITTEL 3	23
3.1 DEN VISUELLE REKONSTRUKSJONEN AV NICOLAYSENS GRAVFELTER	23
3.2 METODE	23
3.2.1 PROSEDYRE FOR ANVENDELSE AV GIS VERKTØYET	24
3.2.2 PRODUKSJONEN AV TERRENGMODELLER,	26
OG VISUALISERINGEN AV ARKEOLOGIEN I DISSE	26
3.2.3 ANVENDELSEN AV GEOGRAFISKE INFORMASJONSSYSTEMER I ARKEOLOGIEN -ANVENDELIGHET OG KILDEKRITIKK	27
3.3 NICOLAYSENS GRAVNINGER PÅ FARMEN.....	28
-INTRODUKSJON OG GJENVÆRENDE ARKEOLOGI.....	28
3.3.1 UTGRAVNING OG REGISTRERINGSRAPPORTER FOR FARMEN	31
3.3.2 ØVRIG ARKEOLOGISK LITTERATUR HVOR FARMEN OMTALES.....	36
3.3.3 NICOLAYSENS REKONSTRUERTE GRAVFELT PÅ FARMEN.....	37
SESONGENE 1887 OG 1888.....	37
3.3.4 DATERING OG GRAVSKIKK	40
3.4 NICOLAYSENS GRAVNINGER PÅ NES.....	41
-INTRODUKSJON OG GJENVÆRENDE ARKEOLOGI.....	41
3.4.1 UTGRAVNING OG REGISTRERINGSRAPPORTER FOR NES.....	44
3.4.2 ØVRIG ARKEOLOGISK LITTERATUR HVOR NES OMTALES.....	45
3.4.3 REKONSTRUKSJONEN AV GRAVFELTET PÅ NES	46
3.4.4 DATERING OG GRAVSKIKK	51
3.5 NICOLAYSENS GRAVNINGER PÅ MELAU	52
-INTRODUKSJON OG GJENVÆRENDE ARKEOLOGI.....	52
3.5.1 UTGRAVNING OG REGISTRERINGSRAPPORTER FOR MELAU	55
3.5.2 ØVRIG ARKEOLOGISK LITTERATUR HVOR MELAU OMTALES	59
3.5.3 REKONSTRUKSJONEN AV GRAVFELTET PÅ MELAU	60
3.5.4 DATERING OG GRAVSKIKK	65
3.6 NICOLAYSENS GRAVNINGER PÅ BJERKE	66
-INTRODUKSJON OG GJENVÆRENDE ARKEOLOGI.....	66
3.6.1 UTGRAVNING OG REGISTRERINGSRAPPORTER FOR BJERKE	69
3.6.2 ØVRIG ARKEOLOGISK LITTERATUR HVOR BJERKE OMTALES.....	71
3.6.3 REKONSTRUKSJONEN AV GRAVFELTET PÅ SØNDRE BJERKE	72
3.6.4 DATERING OG GRAVSKIKK	77
KAPITTEL 4	78
4.1 INNLEDNING	78

4.2 FORSTÅElsen AV LANDSKAPET	79
4.3 DET ESTETISKE OG IDEALISERTE LANDSKAP	80
4.4 KULTURMINNER OG LANDSKAP	83
4.4.1 LANDSKAPSROM	84
4.4.2 INNREDNINGEN AV LANDSKAPSROMMET	86
4.5 LANDSKAPSANALYSE FARMEN	89
4.5.1 DET OVERORDNETE LANDSKAPSROM	89
4.5.2 DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM, IDENTIFIKASJON OG FATTBARHET.	89
4.5.3 INNREDNINGEN AV DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM	92
4.6 LANDSKAPSANALYSE NES	93
4.6.1 DET OVERORDNEDE LANDSKAPSROM	93
4.6.2 DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM	94
4.6.3 INNREDNINGEN AV DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM	96
4.7 LANDSKAPSANALYSE MELAU	97
4.7.1 DET OVERORDNEDE LANDSKAPSROM	97
4.7.2 DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM	98
4.7.3 INNREDNINGEN AV DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM	100
4.8 LANDSKAPSANALYSE BJERKE	102
4.8.1 DET OVERORDNEDE LANDSKAPSROM	102
4.8.2 DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM	103
4.8.3 INNREDNINGEN AV DE UNDERORDNEDE LANDSKAPSROM	104
KAPITTEL 5	106
OPPSUMMERING, KONKLUSJONER OG VIDERE PERSPEKTIVER	106
FORKLARING TIL FORKORTELSER ANVENDT I OPPGAVEN	108

Figurliste

Figur 1: Sørøst Norge.....	5
Figur 2. Nicolaysens gravninger i Hedrum	14
Figur 3. Oversiktskart Farmen.....	29
Figur 4. Storhaugene på Farmen.....	34
Figur 5. Kartskisse over storhaugene på Farmen.....	33
Figur 6. Gravfeltet på Farmen rekonstruert.....	39
Figur 7. Flyfoto Farmen	40
Figur 8. Oversiktskart Nes.....	43
Figur 9. Flyfoto over Nes	47
Figur 10. Gravhaugene 1-25 på Nes rekonstruert.....	49
Figur 11. Gravhaugene 26-52 på Nes rekonstruert.....	50
Figur 12. Oversiktskart over Melau.....	53
Figur 13. Oversiktsbilde Melau	54
Figur 14. Kartskisse over gravfeltet på Melau	55
Figur 15. Kartskisse over gravfeltet på Melau geografisk relatert.....	61
Figur 16. Gravhaugene 1-38 på Melau rekonstruert.....	64
Figur 17. Oversikt over Bjerke	67
Figur 18. Foto av området hvor gravfeltet på Bjerke lå.	68
Figur 19. Revideringen av gravfeltet på Bjerke a).....	73
Figur 20. Revideringen av gravfeltet på Bjerke b)	73
Figur 21. Gravhaugene 1-31 på Bjerke rekonstruert.....	75
Figur 22, 23, 24. Kartskisse over gravfeltet på Bjerke, geografisk relatert.....	78
Figur 25. Flybilde Hedrum og Lardal	85
Figur 26. Terrengmodell Farmen, viser landskapsrom a).	91
Figur 27. Terrengmodell Farmen, viser landskapsrom b)	91
Figur 28. Terrengmodell Nes, viser landskapsrom a)	94
Figur 29. Terrengmodell Nes, viser landskapsrom b)	95
Figur 30. Terrengmodell Allum/Melau, viser landskapsrom a)	99
Figur 31. Terrengmodell Allum/Melau, viser landskapsrom b).....	100
Figur 32. Terrengmodell Bjerke, viser landskapsrom a).....	103
Figur 33. Terrengmodell Bjerke, viser landskapsrom b).....	104

Kapittel 1

1.1 Introduksjon til område

Hedrum er en jordbruksbygd i søndre Vestfold, på grensen i vest mot Telemark. I dag ligger Hedrum som et perifert område i Vestfolds innland, distansert fra de mer tett befolkede områdene langs kyststripen av fylket. Gjennom hele jernalderen derimot, tilsier arkeologiske funn at dette har vært et tett befolket område (Mørck 1912:16, Sjøvold 1944:86, Larsen 1982:94). Den 1. januar 1988 ble Hedrum sammen med nabokommunene Brunlanes, Tjølling, Stavern og Larvik, slått sammen til Larvik storkommune (Bjerke 1996:3). Den sørlige grensen mellom Larvik og Hedrum gikk før dette nedenfor Bommestadbroen, som også er stedet hvor Raet krysser Lågen (se figur 1).

Figur 1: Sørøst Norge. Nåværende Larvik kommune avmerket i gult, tidligere Hedrum kommune er rastert rødt.

Hedrums landareal deles på langs av Nummedalslågen. Vassdraget starter ved Nordmannslågen på Hardangervidda i Eidfjord kommune, Hordaland fylke, og renner ut i havet ved Larvik, om lag 2 km syd for Bommestadbroen. Landskapet i Hedrum er preget

av å være en elvedal, med den karakteristiske u-formen. Gjennom Hedrum renner Lågen relativt sakte, med kun to større høydefall, ett på Holmfoss rett sør for Kvelde, og ett ved Åbyfoss rett sør for Bommestadbroen. Ellers er det lav strømføring i Lågen gjennom Hedrum.

Fra jernalder og spesielt vikingtid er det registrert og utgravd svært mye i Hedrum. Den dominerende kulturminnetypen er gravhauger fra jernalder, og særlig gravhauger samlet i små og store felt (Larsen 1982, 1991, Lindh 1991). Mot slutten av 1800-tallet, foretok den statsansatte antikvar Nicolay Nicolaysen, seks større gravfeltsundersøkelser her. Dette ble gjort på oppdrag fra Foreningen til Norske Fortidsminners Bevaring, og Hedrum var et av flere områder i Vestfold som ble undersøkt (Sjøvold 1944:6).

Det som i dag gjenfinnes etter Nicolaysens gravninger, er en urørt gravhaug, en restaurert gravhaug og en haugrest, resten er slettet. Det er kun et fåtall av de øvrige gravfelt i Hedrum det opplyses om i den tidlige faghistorien, som lar seg gjenfinne i dag. Desimeringen av kulturminner som ikke er arkeologisk undersøkt har vært høy her, og det har gått særlig hardt ut over gravfeltene (Skjelsvik og Sollund 1989:11).

1.2 Oppgaveramme

Hovedkilden til den viten vi i dag har om Hedrum i jernalder, er tuftet på det kildematerialet Nicolaysen samlet inn ved sine undersøkelser. Dermed vet vi godt hva som kom frem i gravhaugundersøkelsene av artefakter, men hvor gravfeltene opprinnelig lå, hvordan de fysisk så ut, og hvordan de forholdt seg til sine landskapsomgivelser, er ikke blitt søkt svar på av etterfølgende arkeologer.

Jeg mener at det ligger et stort uforløst potensiale i Nicolaysens gravningsrapporter, som kan bringe oss nærmere svarene på disse spørsmålene. Disse svarene ligger det stor formidlingsmessig verdi i, og det er også viktig å få klarhet i hvor Nicolaysens gravfelt faktisk befant seg ved eventuelle nye omreguleringer av de aktuelle steder.

Jeg har valgt ut Nicolaysens gravningsrapporter for de aktuelle gravfeltene som empirisk materiale. Dette fordi jeg ønsker å undersøke om hans vitenskaplige produksjon fremdeles kan ha en avgjørende rolle å spille i vår forståelse av jernalderen i Hedrum. Videre har jeg valgt å undersøke gravfeltene gjennom en analyse av landskapet disse inngikk i. Dette for om mulig å avdekke årsaker eller sammenhenger som kan ha vært avgjørende for plasseringen av dem.

1.3 Problemstilling

Siden så mange av gravfeltene er fjernet uten nærmere opplysninger, ønsker jeg å gjøre et forsøk på det motsatte. Ved å bruke Nicolaysens rapporter ønsker jeg å rekonstruere gravfeltene, relatere dem til relevant kartverk og tilbakeføre dem til landskapet i en virtuell modell, for å undersøke deres plassering relatert til øvrige strukturerende trekk i landskapet.

Min problemstilling er:

Hvordan lå gravfeltene i Hedrum i landskapet, og hvilken betydning har plasseringen for tolkningene av dem?

For å besvare dette må jeg drøfte og ta stilling til ni underliggende spørsmål. Disse er stilt opp i tilfeldig rekkefølge.

- Hva er gjort av arkeologer og legmenn i forbindelse med de aktuelle gravfeltene?

Deretter må jeg avklare tre forhold ved Nicolaysens rapporter:

- Kan Nicolaysens opplysninger anvendes overhodet?
- Har disse opplysningene noen reell verdi for hvordan gravfeltene lå?
- Hvor sikre/gode er Nicolaysens opplysninger relatert til andre kilder?

De neste tre spørsmålene knytter seg til anvendelsen av Nicolaysens rapporter i en rekonstruksjon:

- Lar det seg gjøre å rekonstruere de slettede gravfelt ved tegning?
- Hvor lå gravfeltene i landskapet?
- Kan gravfeltene relateres nærmere til dagens kartverk?

De siste spørsmålene jeg må undersøke er:

- Med hvilke verktøy kan plasseringen av gravfeltene analyseres nærmere?
- Hva slags tolkninger kan man gjøre ved å undersøke hvordan gravfeltene er plassert i landskapet?

1.4 Oppgavens struktur

I **kapittel 2** går jeg gjennom faghistorikk knyttet til arkeologien i Hedrum. Ettersom jeg ønsker å anvende meg av Nicolaysens rapporter følger det en gjennomgang av hans arbeidsmetoder og en kvalitetsvurdering av disse. Her drøfter jeg om Nicolaysens arbeid faktisk kan anvendes i en rekonstruksjon.

I kapittel 3 gjør jeg et forsøk på å rekonstruere de slettede gravfeltene. Her drøftes Nicolaysens rapporter opp mot opplysninger fra både før og etter hans utgravninger. Dette er et forsøk på å få gravfeltene virtuelt tilbakeført til sin tilnærmede opprinnelige geografiske plassering ved hjelp av GIS verktøy.

I kapittel 4 bygger jeg videre på mine resultater fra kapittel 3. Her tolkes de fire gravfeltene gjennom en landskapsanalyse. I et tredimensjonalt virtuelt miljø undersøker jeg gravfeltenes plassering i forhold til andre landskapsfenomen, for om mulig å komme frem til årsaker til plassering og tolkningsalternativer for dette.

I kapittel 5 oppsummerer jeg mine resultater og konklusjoner. Til slutt setter jeg kort Hedrum inn i et større perspektiv i Vestfolds jernalder, og nevner mulige videre veier å gå i forhold til å forstå området og gravfeltene her.

Kapittel 2

2.1 Innledning faghistorie

Etter Nicolaysens gravninger på 1800-tallet har det vært få arkeologiske gravninger og registreringer som angår de gravfeltene jeg undersøker. Både på Bjerke og Nes totalgravde Nicolaysen gravfeltene. På Farmen og Melau etterlot han en del hauger, men det er kun på Melau jeg er i besittelse av et mer fyldig registreringsarbeid og gravningsrapporter, som er forbundet med Nicolaysens gravninger.

2.1.1 De første beskrivelser av kultuminner i Hedrum

Det første som er skrevet om kultuminner i Hedrum er Jens Krafts (1822, 1845-1848) bemerkninger i sine publikasjoner "*Haandbog over Kongeriget Norge*", hvor kulturminner blir nevnt som tilleggsopplysninger ved de enkelte gårder. Dette er primært geografiske undersøkelser, og kartlegging av gårder og deres avkastning, men han nevner også kulturminner flere steder i sine utgivelser. I tiden før Nicolaysens undersøkelser, rapporteres det i Ab. om både innkomne oldsaker fra Hedrum (f.eks. Ab 1880:90, 1883:130, 1884:105) samt opplysninger om større gravfelt her (f.eks. NF 1862-66: 202, Ab 1882:201, 1883:130, 1884:105-106). Løsfunnene stadfestes ikke nærmere enn til gårdene funnene ble gjort. Opplysningene om store gravfelt er både på Nordre og Søndre Farmen, Nes, Melau og Søndre Bjerke foranledningen til Nicolaysens undersøkelser. På Nes innrapporterer grunneiere funn til Oldsaksamlingen, samtidig som de fremmer ønske om veiledning til videre utgravninger (Ab 1880: 192, Næss TA 2081/14).

Fra 1867 frem til 1894 var Nicolaysen opptatt med store gravfeltsundersøkelser i Vestfold på oppdrag fra Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. I 1867 gravde han gravfelt på Kaupang, i 1870 og 1872-73 i Sandar, i 1872-73 i Stokke, i 1883 i Lardal, i 1886-87 i Brunlanes, og i 1884-85, 1887-88 og 1894 i Hedrum (Sjøvold 1944:6). Alt han gravde på disse plassene er publisert i de respektive årganger av Ab. Nicolaysens undersøkelser i Hedrum er hovedkilden til alle de senere publikasjoner som tar for seg Hedrum i jernalder. En nærmere gjennomgang av Nicolaysens arbeidsmetoder og anvendelighet følger i delkapittel 2.5, og for de respektive gravfeltene i delkapittel 3.3.1 (Farmen), 3.4.1 (Nes), 3.5.1 (Melau), og 3.6.1 (Bjerke).

2.1.2 Tiden etter Nicolaysen og frem til i dag

Den øvrige viten om gravfeltene skriver seg fra diverse registreringer av kulturminner i hele Hedrum. De viktigste og mest helhetlige er Edvard Bulls registreringer fra 1930 (TA Hedrum), og registreringer som ble utført av flere arkeologer i tiden mellom 1978-1981 (ibid). Bulls arbeid dannet grunnlaget for det senere verket "*Vestfold Oltidsminner*" (Grieg 1943). Dette var et oversiktsverk over kulturminner gravd og registrert i Vestfold frem til dette tidspunktet. Bulls arbeid blir her supplert med en del ny informasjon gitt av arkeologer som hadde besøkt kommunen etter 1930 (Skjelsvik og Sollund:11 TA Hedrum). De neste 48 årene var det kun sporadiske registreringsrapporter som kom inn til topografisk arkiv, og da i tilknytning til søknader om dispensasjon fra kulturminnelovens § 8, eller innrapportering av løsfunn. I årene 1978 til 1981 ble det altså utført systematiske registreringer av kulturminner i kommunen. Dette var i forbindelse med utarbeidelsen av nytt økonomisk kartverk (ØK) for kommunen. Meningen med dette var at kulturminner skulle inngå i oppdatert kartmateriale, slik at man på et tidlig stadium i regulering og plansaker er på det rene med hva som ligger hvor (Skjelsvik og Sollund:11 TA Hedrum). Senere utgravninger som må sees i forbindelse med de gravfeltene Nicolaysen undersøkte i Hedrum, er kun utført ved to tilfeller, dvs. to ganger på samme gravfelt, nemlig Nordre Melau (2074/3,10). I perioden 1974-76 registrerte Jan Henning Larsen gravhauger og gravhaugrester på gården. I tillegg gravde han ut syv gravhaugrester etter Nicolaysen, i forbindelse med en omregulering av området (Larsen 1976:6 VF 2074/3,10). På samme sted gravde også Lil Gustafson i 1992. Hennes arbeid var en etterundersøkelse i forbindelse med brudd på forminnelovens § 8, som ble begått her i 1989 (1992 VF 2074/3,10).

Det som klargjøres i disse større undersøkelsene, er den enorme desimeringen av kulturminner i Hedrum. Observasjoner som strekker seg over 180 år viser at det Kraft, Nicolaysen og Bull fant på sin tid i Hedrum, ikke var å gjenfinne i registreringene i 1978-82. Elisabeth Skjelsvik og May-Liss Bøe Sollund beskriver dette som :

"Kun få fornminner som ikke var kjent fra før, ble registrert, og enkelte ble ikke gjenfunnet. Det gjelder spesielt på lokaliteter der det skulle ligge flere fornminner samlet" (1989:11).

Problemet med desimering av kulturminner i Hedrum fortsetter også etter det omfattende registreringsarbeidet i 1978-1982, hvor haugene som var restene etter gravfeltet på Nordre

Melau ble slettet i 1989. Jan Henning Larsen estimerer at man på begynnelsen av 1800-tallet må ha hatt over 900 gravhauger i Hedrum, mens man i 1991 kun har 280 igjen (Larsen 1991:6). Legger vi sammen Kraft og Nicolaysens opplysninger, vil det før århundreskiftet ha vært 28 små og store gravfelt i Hedrum kommune (Kraft 1822, 1845-1848, Nicolaysen NF og Ab 1869-1894). 12 av disse finner Bull, enten i sin helhet eller delvis utjevnet (1930 TA Hedrum). I registreringene gjort mellom 1978-81 ble 8 av disse gjenfunnet (TA 1989 Larvik kommune), og i 2003 er ytterligere ett fjernet slik at vi i dag har 7 gravfelt igjen. Dette er en desimering av antall gravfelt på over 80 %. Av disse 28 gravfeltene før 1900, ble kun seks fagmessig utgravd (Nicolaysen Ab 1884, 1885, 1887, 1888 og 1894).

2.2 Litteratur produsert etter Nicolaysens undersøkelser i Hedrum

2.2.1 Bygdebøker og populærvitenskaplige publikasjoner

Av det publiserte materialet som tar for seg Nicolaysens gravfelt og Hedrum generelt, vil jeg trekke frem tre utgivelser som står i en særstilling. Dette er Lorens Bergs (1913) bygdebok om Hedrum, "*Hedrum en bygdebok*", Jan Krohn-Holms (1982) bygdebok, "*Hedrum*", og Per Nyhus (1999) sitt leksikalske ettbindsverk, "*Larvik fra A til Å*". I de to førstnevnte publikasjoner er forhistoriske forhold i området blitt skrevet av fagpersoner.

Gustav Mørck (1913) skriver i Lorens Bergs bygdebok hvor han tar for seg fortiden fra steinalder til middelalder i Hedrum, mens Jan Henning Larsen (1982) skriver om jernalder i Hedrum i Jan Krohn Holms bygdebok. Begge forfattere bruker empirien fra jernaldergravfeltene som Nicolaysen samlet inn. Larsen har i tillegg kunnet trekke veksler på de omfattende registreringsarbeider gjort av Bull i 1930, samt de omfattende registreringene fra 1978-1982. Larsens manuskript er kun en del i trebindsverket om Hedrum, hvor det første bindet tar for seg kulturhistorien i Hedrum, og de to siste tar for seg gårdshistorien i Hedrum (Krohn Holm 1978, 1979, 1982).

"*Larvik fra A til Å*" (1999) er et verk som favner vidt, og er i sin helhet skrevet av journalisten og lokalhistorikeren Per Nyhus. Han tar også for seg arkeologiske undersøkelser som er innordnet under de enkelte gårder i Larvik storkommune. Alle disse tre arbeidene er primært populærvitenskaplige publikasjoner.

I tillegg til de to bygdebøker og *"Larvik fra A-Å"*, er det utgitt mindre artikler tilknyttet Nicolaysens gravfelt i det lokalhistoriske tidsskriftet til Hedrum historielag *"Heidarheim"*

2.2.2 Magistergradsoppgaver

Gravfeltene er også omtalt i en publisert og tre ubliserte magistergradsavhandlinger.

Thorleif Sjøvold (1944) får publisert deler av sin magistergradsavhandling i universitetets oldsakssamlings årbok, med tittelen *"Studier i Vestfolds vikingtid-gravplasser og gravskikk"*. Dette er en materialgjennomgang av områder i bl.a. Hedrum, hvor han ser på datert vikingtidsmateriale som i hovedsak er hentet fra Nicolaysens gravninger i Vestfold mellom 1867-1894. I tillegg er Edvard Bulls registreringsopplysninger tatt med (ibid).

I perioden fra 1974-1995 skrives det tre magistergradsavhandlinger som ikke er publisert. Igjen gjennomgås materialet fra Nicolaysens gravninger. Den første er Trond Løken *"Gravminner i Østfold og Vestfold- Et forsøk på en typologisk-kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning"* (1974), hvor Hedrum kommune velges ut som et av flere undersøkelsesområder for komparasjon. Dette på bakgrunn av den store mengden utgravde gravhauger, og den sterke overvekten dalføret har på jordbruk sammenlignet med andre lignende dalfører (ibid: 9).

Den andre er Lars Forseths *"Vikingtid i Østfold og Vestfold. En kildekritisk granskning av regionale forskjeller i gravfunnene"* (1993). Her omtales Hedrum og Nicolaysens utgravning på Nes, som er en av de lokalitetene i Vestfold Forseth henter empiri fra. Ved å sammenligne bakgrunnen for datafangst, og forstått gravskikk mellom Vestfold og Østfold, ønsker han å undersøke regionale forskjeller (ibid:6).

Den tredje avhandlingen hvor Hedrum gjennomgås, og mine gravfelter omtales, er Terje Gansums magisteravhandling *"Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold-lokale eller regionale symboler? En landskapsarkeologisk undersøkelse"* (1995). I likhet med Løken og Forseth er også dette en større komparativ analyse, hvor han sammenligner Oseberghaugen med andre registrerte storhauger i Vestfold fylke. Som sammenligningsmateriale undersøker Gansum fem storhauger i Hedrum, hvor tre av disse ble utgravd av Nicolaysen. Dette er to hauger på Farmen og en haug på Bjerke, som alle hører til mitt empiriske materiale (ibid:181-190). De øvrige to storhaugene fra Hedrum befinner seg på Ommundrød (2136/1) og Landhjem (2028/1), og er begge utgravd (ibid:187).

2.3 Oppsummering av faghistorien i Hedrum

Essensen i faghistorikken i Hedrum, er at det meste som er skrevet har sitt utgangspunkt i Nicolaysens gravninger. Gjenstandene herfra er arbeidet mye med i ettertid (Sjøvold 1944, Løken 1974, Larsen 1982, 1991, Forseth 1993), mens gravningsrapportene hans ikke har vært anvendt i samme grad. Sjøvold beskriver Nicolaysens arbeid som :

”Hans gravninger skaffet Oldsaksamlingen et stort og verdifullt materiale både fra eldre og yngre jernalder, mens hans hurtige arbeidsmetode sto neppe på høyde med det beste samtiden kunne oppvise av vitenskaplig utgravningsteknikk, og hans temmelig summariske funnberetninger kan også ofte la atskillig tilbake å ønske” (Sjøvold 1944:6).

I sin kritikk av Nicolaysen er ikke Sjøvold den som gir sterkest uttrykk for sin misnøye med den gamle antikvar. Ettersom min intensjon med gravningsrapportene er å rekonstruere de slettede gravfeltene, og tilbakeføre disse til sin tilnærmede opprinnelige plassering i landskapet, vil jeg undersøke grunnlaget for denne kritikken som er reist av de etterfølgende generasjoner arkeologer, og hvilke konsekvenser dette får for min anvendelse av Nicolaysens gravningsrapporter i rekonstruksjonen. I neste delkapittel vil det følge en nærmere drøfting av Nicolaysens arbeidsmetoder, etterrettelighet og representativitet for å klarlegge hva hans gravningsrapporter kan anvendes til.

2.4 Nicolaysens metodikk, dokumentasjon og representativitet

2.4.1 Forholdet mellom Nicolaysens uttalte og faktiske gravningsmetodikk

Antikvar Nicolay Nicolaysen var den første fagperson som sto for utgravninger i Hedrum, og var som nevnt svært aktiv i området i perioden 1884 til 1894.

Mengden data han samlet inn var stor, og på de fem feltsesongene gravde Nicolaysen totalt 189 gravhauger i Hedrum prestegjeld (Ab 1884:36-45, 1885:22-43, 1887:25-38, 1888:84-90, 1894: 91-104). I Ab (1874 123-129) beskriver Nicolaysen selv sin fremgangsmåte ved utgravninger av gravhauger. Dette er uttalt metodikk han hevder han bruker, og som han mener andre også bør anvende. Ifølge artikkelen, burde prosedyren være slik;

Figur 2. Nicolaysens gravninger i Hedrum, perioden 1884-1894
(kart hentet fra Bjerke 1996:127).

før en utgravning kunne finne sted, måtte gravhaugen festes i rom, dvs. gravhaugene ble individuelt målt inn fra en fast gjenstand som f.eks. hus, vei eller gjerde. Deretter torvet man. av, slik at selve utgravningen kunne påbegynnes. For utgravningen anbefalte Nicolaysen at man begynte gravingen ved gravens fot, ved torvkanten, eller eventuelt stående eller liggende kantsteiner. Videre burde det ikke graves dypere enn auren, hvis det ikke forelå forhold som tilsa en dypere gravning. For større hauger anbefalte Nicolaysen at arbeiderne stilte seg opp rundt haugens fot, med god nok avstand til hverandre for armsving. Disse burde så arbeide seg inn mot midten, og dra haugmassene bak seg (Nicolaysen 1874:125-126). Ved sine gravninger på Melau fant Jan Henning Larsen sannsynligvis spor etter denne gravemetoden i forbindelse med at han undersøkte

haugrester her. Ved å sammenligne Nicolaysens opplysninger om hvor store haugene var med de restene som lå tilbake, ser han at diameteren på haugrestene er langt større enn hva Nicolaysen oppgir på de opprinnelige haugene. Årsaken til dette er nok at haugmassene ble veltet rundt gravhaugen for å komme inn til haugenes midte (Larsen 1976 VF 2074/3,10). Andre uttalte prosedyrer som nevnes i artikkelen fra 1874 virker å være sett bort ifra i Hedrum. Særlig gjelder dette gjenreisning av gravhauger, som ifølge artikkelen bør gjøres samvittighetsfullt. I Hedrum gjenreiste Nicolaysen bare en av 189 utgravde hauger (Nicolaysen 1874:126, 1888:84). Årsaken til dette kan han ha beskrevet selv i artikkelen hvor han sier at :

”I mange tilfælle og navnlig ved hauger vil det dog være et unyttig arbeide at restituere dem, naar man vèd, eller omstændighederne kan slutte sig til, at de om ikke lang tid ville blive udjevne. Undertiden opstilles det endog af ejeren som betingelse for undersøgelsen, at haugen ikke skal oplægges igjen, men da gjør man vel bedst i at undlade gravningen.” (1874:126).

Hvilke krav grunneierne i Hedrum fremla vites ikke, men resultatet er i alle fall kun en gjenreist grav av 189 stykker.

Hvor mye Nicolaysen gavde selv er usikkert, men allerede ved utgravningene på Melau i 1884 var han blitt 67 år, slik at noen større arbeidsmengde med fysisk gravning nok ikke er særlig sannsynlig. Det som derimot er sikkert er at han i utstrakt grad anvendte seg av lokal arbeidskraft (Hagen 1997:72). I sin artikkel tipser han også om hva slags arbeidere som var lempelige til arkeologisk gravning (1874:124).

En nærmere vurdering av påliteligheten i Nicolaysens gravninger ble mulig å kontrollere på Melau av Larsen. I de syv haugrestene han undersøker blir det ikke gjort noe funn. Han konkluderer dermed med at de hauger som allerede er undersøkt av Nicolaysen her, er fullgodt undersøkte (Larsen 1976 TA 2074/3,10). I 1992 foretar Lil Gustafson lignende undersøkelser på samme gravfelt, hvor en del gjenstander samt en intakt nedskåret grav blir funnet under en av haugrestene både Nicolaysen og Larsen har undersøkt (1992 VF 2074/3,10) (se også diskusjon kapittel 3.5.3)

Et annet tilfelle hvor dette har vært mulig å undersøke er beskrevet av Charlotte Blindheim (1977, Blindheim et al 1981). Ved en ettergravning av en av Nicolaysens gravhauger på Kaupang ble det påtruffet en del gjenstander som hadde unnsloppet Nicolaysens gravemannskap. Slike etterundersøkelser av foretatte utgravninger er vel alle arkeologers mareritt, ettersom nye funn da vil tilsi at gravningsmetodikken ikke var fullgod, og at

kulturminnet heller ikke er fullgodt undersøkt. Uansett hva slags metodisk nivå man legger seg på i en utgravning vil muligheten alltid være tilstede for at man overser artefakter og økofakter. Resultater fra slike etterundersøkelser bør ideelt sett føre til en forbedring av metodikken. Nicolaysens metode blir derfor heller ikke lenger anbefalt for utgravning av gravhauger.

Nicolaysen brukte ikke nivelleringskikkert, og tegnet så vidt kjent, ikke noen oversiktstegning over gravfelt, eller plan og profiltegninger over de individuelle gravene han gravde i Hedrum. Ei heller foreligger dagbøker over Nicolaysens gravninger her.

I sin artikkel forklarer han ikke sin oppmålingsteknikk mer inngående, enn å si at :

”Forinden man skrider til undersøgelsen, bør gravens eller haugens plads søges individuelt betegnet ved maaling fra en fast gjenstand, f.ex. et hus, en vej eller et gjerde. Dernæst bestemmes dens tvermaal eller efter omstændighederne længden og brædden o.s.v.” (Nicolaysen 1874:125).

Dette gjøres samvittighetsfullt ved alle de gravningene han foretar i Hedrum, med en liten modifikasjon i prosedyren. For haugene blir ikke innmålt individuelt fra et fikspunkt, i stedet angir han plasseringen av første haug, og relaterer deretter de følgende haugenes plassering ved å angi avstand og himmelretning til neste gravhaug (ibid 1884, 1885, 1887, 1888 og 1894). Det er nok ganske sannsynlig at kompass var standard utstyr for Nicolaysen, fordi kompassretningene han opplyser om virker troverdige i de tilfeller som har vært mulig å etterprøve (se også delkapittel 3.5.1).

2.4.2 Nicolaysens dokumentasjon

Det som eksisterer av dokumentasjon over Nicolaysens utgravninger i Hedrum er publisert i tidsskriftet *”Aarsberetning For Foreningen Til Norske Fortidsminnes-merkers Bevaring”*, samt publikasjonen *”Norske Fornlevninger”* (1862-66)¹. I tillegg eksisterer hans håndskrevne dokumenter som er identiske med artiklene i Ab (TA Hedrum).

Nicolaysens beskrivelser av sine utgravninger i Ab er knappe, og har alle et felles formular. Han begynner disse publikasjonene med å vise hvor og når han har gravd, samt navn på grunneier. Deretter følger en kort passasje hvor han beskriver landskapet fornminnene ligger i, generelle trekk ved fornminnene, og eventuelt det antall gravminner

¹ I Ab ble NF årlig oppdatert.

han har gravd ut. Etter dette beskriver han punktvis de gravene han har undersøkt, og i hvert punkt er form på haug, mål, gjenstandsfunn, beskrivelse av hvor i haugen ting ble påtruffet, f.eks. kullag, bein eller gjenstander, og tilslutt respektive C nummer funnene fikk (Ab 1884:44;1885:22; 1887:25 og 28; 1888:84;1894:91). I den nevnte artikkel fra 1874, hvor han utdyper sin feltmetodikk, skriver han om hva man skal fokusere på under selve gravningen av gravhaugen:

”...opmerksomheden under arbeidet maa være henvendt paa alt, hva der kan have arkæologisk interesse, saaledes kul, brænte eller ubrænte ben og alle slags oldsager. Det er ligeledes nødvendig at lægge merke til, hvor disse ting træffes...”
(Nicolaysen 1874:126).

Dette blir beskrevet på majoriteten av de funnholdige gravhaugene han graver i Hedrum. I sine beskrivelser er han spesielt knapp når det gjelder hauger som er funntomme, eller om de bare inneholder bein/kull/ugjenkjennelige jernfragmenter. For eksempel graver han på Melau haug 7, hvor han skriver: ”7. Rund haug, tæt i v. for no.6, 5m i tvermaal, 1 m dyb, lidt udgravet i midten. Kun nogle ubetydelige *jernstykker* fandtes.” (ibid:1884:37). Dette er alt vi får vite om haug 7. Når det gjelder haugene som inneholder mer funn eller særlige konstruksjoner er Nicolaysen mer fyldig. Beskrivelsene av haug 21 i samme felt er følgende (utdrag):

”21. Rund haug, tæt i s. for no. 19, 3,20 i tvermaal, 1m dyb. Paa bunden fandtes i haugens nordre kant a) en *skjoldbule* (11861, afbild.fig 8), 14 cm høj, af eldre jernalders form,..., Noget højere i haugen laa f) en beskadiget og temmelig mangelfuld *hovedskalle* (11865). Efter skallens stilling maatte den begravne have ligget paa ryggen med hovedet mod nord, skjoldbulen til venstre med piggen mod øst og øxebladet lidt vestenfor.” (ibid:39).

Dette er de to former for beskrivelser av gravhauger han kommer med i Hedrum, det vil si de knappe og de mer forklarende. Sistnevnte er mer i tråd med hva som uttales i artikkelen fra 1874, men likevel er det en grad av unøyaktighet også i de mer utdypende forklaringene.

2.4.3 Nicolaysen sett i lys av den samtidige arkologiske diskurs.

I Danmark lanserte Christian J. Thomsen treperiode systemet tidlig på 1800-tallet, hvor han inndelte fortiden i tre kategorier råstoff han mente henseilte til perioder i fortiden, hvor stein, bronse og jern ble anvendt. Hans ideer var på ingen måte ukjente, men Thomsen er av ettertiden tilkjent æren av denne kategoriseringen, som ble grunnlaget for typologi som metode og arkeologi som fag (Svestad 1995:39). Typologiseringsmetoden ble utviklet og videreført av forskere som blant andre Jens J.A. Worsaae, Oscar Montelius, Sophus Müller, Oluf Rygh og Nicolay Nicolaysen.

I tillegg til å dele inn arkeologisk materiale typologisk, som videre dannet helhetlige kronologier, søkte disse også å finne ut årsaken til denne utvikling. Tilnærmingen til disse forskere var gjennomgående induktiv. Teorien var derfor at gjennom å tilveiebringe store mengder data, for så å systematisere disse, ville generelle trekk synliggjøres i selve materialet. En endring i materiale eller form ble helst sett på som et resultat av diffusjon av ideer, og som et ledd i en sosialevolusjonistisk utvikling.(Olsen 1997:33). Fortidige samfunn ble kjennetegnet av en stadig streben mot et bedre liv, hvor de teknologiske fremskritt var de imperative virkemidler i denne prosessen. Tanken om at mennesket var underlagt de samme krefter som den øvrige natur, tydeliggjøres av Montelius i dette utsagnet:

"I sjelfva verket är det också något i högsta grad underbart, att människan vid sitt arbete skall vara underkastad en lagbunden utveckling. Är den meneskliga friheten så inskränkt att vi inte skulle kunna fritt bilda hvilka former vi önska? Äro vi tvungna att steg för steg gå från en form til en annan, endast föga afvikande... svaret måsti blifva:ja." (1900:268).

Gjenstandenes "lov" om utvikling blir således ikke vesensforskjellig fra biologien og Darwins prinsipper omkring artenes opprinnelse. I sitatet fra Montelius ligger selve prinsippet for hvordan arkeologi ble tenkt på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900- tallet

Det er også i denne perioden det publiseres store typologiske verk i Norden, hvor man med utgangspunkt i treperiode systemet, den evolusjonistiske typologiske tankegang, og diffusjonistiske opprinnelsesforklaringer, viste hvordan fortiden kronologisk var ordnet. Gjennom et vell av figurer og korte gjenstandsforklaringer forklarte man her veien frem til

det moderne mennesket. Asgeir Svestad har benevnt disse verkene som "...like monumentale som oldsaksrekkene i montrane i museet." (1995:218). Gode eksempler på slike verk er Oscar Montelius "*Sveriges forntid*" fra 1872, Oluf Ryghs "*Norske Oldsager*" fra 1885 og Sophus Müllers "*Ordning af Danmarks Oldsager*" (1888-1895). Typologi som metode, og diffusjon som teori var et grunnsyn Nicolaysen selv hevder han stod inne for. I sin artikkel fra 1874 skriver han:

"Ved dernæst at sammenligne vore oldsager med nabolandenes og den øvrige verdens, ville vi kunne slutte os til, hvorfra og hvorledes vort land først blev befolket, hvorfra og i hvilken grad vort folk har modtaget sine paavirkninger." (:123).

Hovedforskjellen mellom Nicolaysen og mange av disse øvrige arkeologer, er at han primært var en feltarkeolog som så det som sitt mål å frembringe oldsaker, fremfor å sette seg ned med sitt materiale, analysere, og utlede postulater (Hagen 1997:72). For ham var det nok mer formålstjenlig å samle inn, og kjøpe oldsaker, for at disse skulle få sin kronologiske plass i de typologiske rekker (Nicolaysen 1874:123). Nicolaysens samtidige kollega Oluf Rygh arbeidet nok mer med etterfølgende analyser og utarbeidelsen av typologier. Hans nevnte verk "*Norske Oldsaker*" (1885), er et eksempel på dette. I tillegg var også Rygh aktiv som feltarkeolog, hvor han blant annet gravde ut Tuneskipet i 1867 (Rygh 1867). På visse punkter er Rygh og Nicolaysen svært like i sine utgravningsmetoder og kvaliteten på dokumentasjon. I perioden 1870-1879 gravde Rygh tre større gravfelt, hvor resultatene ble publisert i Ab. Disse artiklene er "*Indberetning om Undersøgelser paa en Gravplads fra den ældre Jernalder paa Ringerike*" (Rygh 1870:96-133), "*Fortsatte Udgravninger paa Gravpladsen ved Broten og Veien paa Ringerike*" (Rygh 1875:193-202), "*Undersøgelser paa en Gravplads fra ældre Jernalder i Holme Sogn ved Mandal*" (Rygh 1878 :169-196), og tilslutt "*Gravundersøgelser paa Spangereid*" (Rygh 1879:21-53). Komposisjonsmessig er Nicolaysen og Ryghs artikler ganske like. I alle disse beskriver Rygh først landskapet, og forhold i landskapet knyttet til gravplassene. Deretter går han gjennom haug for haug hva som ble funnet, og hvor. Prosedyren for angivelse av hvor gravhaugene er plassert, er også helt på linje med hva Nicolaysen opplyser om i Hedrum.

Det atskillende punkt mellom de to, er at Rygh gir oss mer bakgrunnsinformasjon omkring området utgravningene fant sted, dette gjelder forhold som landskap, stedsnavn, og tidligere funn i området. Han skriver mer analyserende omkring funn og spesielle

funnforekomster i etterkant av sine beskrivelser av enkelthaugene (Rygh 1870, 1875, 1878, 1879).

Når det gjelder tidsaspektet i gravningene, var nok Rygh helt på høyde med Nicolaysens effektivitet. Angående utgravningen fra 1879 på Holme ved Sogn i Mandal nevner han om sitt tidsvindu at : *”Udgravningen foretoges i Dagene fra 3die til 12te Septbr. Efterat Samtykke til den beredvillig var givet af Grundeierne”* (Ab 1878:2). Her gravde Rygh altså 15 gravhauger på 10 dager, hvor han også restaurerte haugene i tilnærmelsesvis opprinnelig form. På Ringerike i 1870 gikk det ennå raskere for seg, her gravde Rygh, med et gravemannskap på åtte, 66 gravhauger fra den 6. til den 16. august, og restaurerte alle haugene bortsett fra fire (Ab 1870: 99-100).

Nicolaysen og Ryghs arkeologiske arbeid, som fant sted før unionsoppløsningen i 1905, og før faste fortidsminner ble beskyttet ved lov, bør kanskje som Lars Forseth (1993:3) kommenterer i sin magisteravhandling, sees som en gave til de etterfølgende generasjoner. Arkeologer i ettertiden, har ikke uten videre akseptert dette, og særlig Nicolaysen har vært kritisert for mangelfull utgravningsmetodikk og dokumentasjon (Svestad 1995 30-31, se sitat Sjøvold kapittel 2.3). Gutorm Gjessing har beskrevet Nicolaysen som *”...mannen med verdensrekord i hauggravinger...”* (1955:24). Frustrasjonen var stor angående både feltmetodikken han brukte, og dokumentasjonen han produserte

Nicolaysen gravde i sin 50-årige feltkarriere mer enn 2000 hauger (Hagen 1997:17), og bare i Hedrum lå 189 av disse. Hva som ville skjedd om Nicolaysen ikke hadde undersøkt gravfeltene i Hedrum, er selvfølgelig et vanskelig spørsmål. Gravfeltene på Farnen, Nes og Bjerke lå i potensielle dyrkningsområder, som uunngåelig ville blitt innlemmet i den produktive innmarken. Det verste alternativet som kan skisseres, er om gravfeltene her bare hadde blitt fjernet og overpløyd, uten nærmere undersøkelser. Som Sjøvold gir uttrykk for i sitatet i kapittel 2.3, og likens Gjessing i sitatet forrige avsnitt, er det åpenbare mangler ved både Nicolaysens metodikk og dokumentasjon. Kontrasterer vi Nicolaysens arbeid med de forutsetninger som Sjøvold og Gjessing arbeidet under, tror jeg kanskje kritikken bør modereres. At manglene eksisterer er det ingen tvil om, men i stedet for å diskvalifisere Nicolaysen på grunn av feil metode og mangelfull dokumentasjon, bør man ta tak i det ubrukte potensialet som ligger i hans rapporter. Spesielt er det hans samvittighetsfulle beskrivelser av hvordan gravhaugene lå i landskapet og i forhold til hverandre, som kan videreføres. Det er særlig et forhold som da må forklares nærmere for

videre anvendelse av rapportene, og det er Nicolaysens avstandsberegninger mellom gravhaugene. Hva han mener med termene ”tett i nord/øst/vest/sør” og ”x skritt fra haug y” er svært viktig å få fastslått.

2.5 Forsøk på estimering av Nicolaysens avstandsangivelser

Nicolaysens prosedyre for retningsangivelse virker konsekvent gjennomført, men avstanden mellom gravhaugene er mer problematisk, og må derfor forklares. På Nes og Bjerke angir han fikspunkt og avstand fra fikspunkt til gravfelt. På Søndre Farmen, Nordre Farmen, Vestre Vestrum og Nordre Melau er fikspunktet angitt, men avstanden mellom fikspunkt og gravfelt er angitt i antall minutters gange fra fikspunktet. Dette har ført til at gravfeltene på Nordre Farmen og Vestre Vestrum ikke har latt seg feste i rom. Både på Søndre Farmen og Nordre Melau, har jeg andre data som kan hjelpe med en fastsettelse av gravfeltets geografi. Den videre gangen i romlig utbredelse av gravfeltet er lik i alle rapportene. Ut fra første gravhaug angir han himmelretning og avstand til neste gravhaug, og så videre (Nicolaysen 1884, 1885, 1887, 1888 og 1894).

Avstanden mellom haugene er angitt i meter, skritt, eller som at neste haug befinner seg ”tett i øst/vest/sør/nord, eller lengst i øst/vest... Termen ”tett i øst/vest...” er den mest brukte, og jeg har forstått det slik at ”tett i øst/vest...” bør være en avstand nærmere enn en meter. Årsaken til dette er at han i flere tilfeller beskriver avstanden mellom hauger som å være et par skritt (f.eks. Nicolaysen 1888:87, 1894:93).

Avstand målt i meter er minst brukt, men ettersom han har valgt å skille mellom skritt og meter, har jeg forstått en meter som en mer nøyaktig angivelse enn skritt. Det er dessuten svært sjeldent at Nicolaysen beregnet lengre avstander i meter. I min gjennomgang av rapportene var dette kun gjort i ett tilfelle, ved gravfeltet på Bjerke, som ble angitt i meter fra fikspunkt (Nicolaysen 1894:91).

Avstand målt i skritt er også hyppig anvendt av Nicolaysen, særlig gjør han dette internt i de enkelte gravfelt hvor lengre avstander mellom gravhaugene benevnes slik. Nicolaysens skrittlengde er derfor avgjørende for å forstå strukturen internt i gravfeltene. Her følger et forsøk på å klargjøre hva som menes med et ”nicolaysensskritt”.

I mine første utkast av gravfeltene beregnet jeg ett skritt til å være tilnærmet meteren, som viste seg å umulig kunne stemme. Lengre avstander mellom gravene angir han i skritt, noe

som da medførte at enkelte hauger ble liggende i Lågen eller på andre eiendommer enn det Nicolaysen opplyser om (1885, 1887, 1888 og 1894). Ettersom Nicolaysen opplyser om hvilke eiendommer gravfeltene lå spredt over, var det mulig å kontrollere nærmere på Nes hva som kan tenkes å være et estimat på et "nicolaysensskritt". Her oppgir han at haug 1 ligger 10 skritt i nordvest for stuehusets nordvestre hjørne. Haugene 1-20 ligger "tett inntil" hverandre, mens haug 25 befinner seg 80 skritt i nordvest for haug 20. Alle haugene ligger innenfor samme eiendom som i dag er oppdelt i 2082/14 og 2082/20, men som frem til 1888 var 2082/14 (Nicolaysen 1885:23-31, Krohn Holm 1979:628). Beregner jeg ett skritt til å være meteren havner haug 25 langt over på naboeiendommen 2082/10, men ifølge Nicolaysen lå haug 25 på den opprinnelige 2082/14, og da : "lige ved skigarden mod nabogaarden"(1894:31). Avstanden fra fikspunkt til første gravhaug er 10 skritt og må foreløpig holdes flytende. Haugene 1-20 ble opptegnet ifølge Nicolaysens "tett i øst/vest..." angivelse. For at haug 25 skal ligge på daværende 2082/14 kan ikke avstanden mellom haug 20 og 25 overstige 40 m, noe som igjen vil tilsi en skrittlengde på om lag halvmeteren. Da vil den metriske avstanden mellom fikspunkt og haug 1 være om lag 5m. Der hvor Nicolaysen bruker skritt i oppmålingen er dette forstått som **0,5 m** (se også figur 8).

Kapittel 3

3.1 Den visuelle rekonstruksjonen av Nicolaysens gravfelter

Som tittelen på kapitlet antyder, ønsker jeg her å forsøke visuelt å rekonstruere de gravfelt som Nicolaysen gravde i Hedrum i perioden 1884-1894. Dette gjelder de utgravde og slettede gravfeltene på Søndre Farmen (2082/11 og 2082/14), Nes (2081/14), Nordre Melau (2074/10) og Søndre Bjerke (2022/7).

Kapitlets struktur er som følger; i delkapittel 3.2 fremlegger jeg den metodiske prosedyren jeg har fulgt i alle rekonstruksjonene. Deretter drøfter jeg GIS som verktøy både innenfor min oppgave, og som verktøy generelt i en arkeologisk sammenheng.

I delkapitlene 3.3, 3.4, 3.5 og 3.6 fremlegger jeg de fire gravfeltene jeg har arbeidet med.

Rekkefølgen går fra det nordligste til det sørligste gravfeltet. Søndre Farmen ligger lengst nord, og videre rekkefølge sørover er Nes, Nordre Melau og lengst mot sør, Søndre Bjerke. Gjennomgangen på alle gravfeltene vil først ha en generell introduksjon av området, og den gjenværende arkeologien her. Deretter vil det følge en drøftingsdel hvor jeg presenterer foreliggende utgravnings og registreringsrapporter. Videre trekker jeg inn andre arkeologiske publikasjoner som kan belyse de enkelte gravfelt, og på bakgrunn av disse data rekonstruerer jeg i neste punkt de enkelte gravfeltene. Tilslutt følger en kort gjennomgang av datering og gravskikk for hvert av gravfeltene. Angående det siste punkt så er dette gjort for å få mer klarhet rundt anleggelsestiden på de enkelte gravfeltene.

3.2 Metode

I bunnen for min rekonstruksjon av gravfeltene i Hedrum, ligger Nicolaysens gravningsrapporter. I kapittel 2 problematiserte og drøftet jeg disse som kilder, samt Nicolaysen som ansvarlig arkeolog, og produsent av disse. Gravningsrapportene hans er problematiske å anvende, men som jeg antydte i kapittel 2, ikke ubrukelige. Av de seks gravfeltene han gravde her, har to av disse, Nordre Farmen (2082/9), og Vestre Vestrum (2075/1,10), vist seg å ikke være mulige å gjenskape på sin opprinnelige lokalitet. Dette på grunn av mangelfulle opplysninger. På de resterende fire gravfeltene derimot, har han kommet med bedre opplysninger. Disse kombinert med senere registrerings- og gravningsdata, gjør at jeg kan komme nærmere forståelsen av gravfeltenes opprinnelige plassering, og fysiske utstrekning i landskapet. Jeg vil her forsøke å undersøke verdien i

Nicolaysens rapporter, og om gravfeltene kan rekonstrueres tilfredsstillende. Mitt mål er å komme nærmest mulig, ved å relatere Nicolaysens opplysninger med det mer utfyllende senere kildematerialet jeg la frem i kapittel 2. Min arbeidsmetode for rekonstruksjonene er nært knyttet opp til GIS verktøyene, som jeg forklarer og problematiserer i kapittel 3.2.1.

Utgangspunktet var gravningsrapporten, hvor Nicolaysen opplyser om de konkrete fikspunkter, avstand fra fikspunkt til første gravhaug eller avstand til gravfelt. Samt avstanden og himmelretningene mellom gravene. Første skritt i rekonstruksjonene var å stadfeste de områdene gravfeltene omtrent hadde ligget. På Søndre Farmen (2082/11 og 2082/14), Nordre Melau (2074/1,3) og Bjerke (2022/7) var større eller mindre deler av de fjernede gravfeltene innlemmet i blant annet ØK, og gav dermed en pekepinn. Men for gravfeltet på Nes forelå det ingen slike stadfestelser. Det neste punktet var å få klarhet i de fikspunkter Nicolaysen oppgir, for deretter å beregne avstanden fra fikspunkt til den første gravhaug han graver. Som jeg kommer tilbake til i kapitlene 3.3-3.6, som er rekonstruksjonene av de spesifikke gravfeltene, er tydeligheten i angivelse av fikspunkt, og spesielt avstanden fra fikspunkt til gravfelt mest uklart og problematisk fra Nicolaysens side. Etter at første gravhaug var lokalisert begynte jeg å tegne gravfeltene med de avstands og retningsforhold Nicolaysen opplyser om. På Søndre Farmen var det gjenværende arkeologi som opprinnelig var tilknyttet til Nicolaysen, men de på de tre øvrige var alt fjernet. Gjennom hele denne prosessen var det nødvendig å koble andre kilder opp mot Nicolaysens opplysninger. Grunnlaget for mine tolkninger av de slettede gravfeltene er tuftet på samspillet mellom Nicolaysens gravningsrapporter, og øvrige opplysninger fra primært registreringer og utgravninger.

3.2.1 Prosedyre for anvendelse av GIS verktøyet

GIS står for Geografisk Informasjons System, og har sin bakgrunn i fremstilling av kart og registeretablering flere hundre år tilbake (Bernhardsen 1995:36). Geografisk informasjon kan ifølge Tor Bernhardsen forstås som :”sammenstilte data om objekter som kan stadfestes og som gir mening og/eller (ny) kunnskap” (1995:15). En automatisert behandling av geografisk informasjon ble mulig allerede i 1890-årene ved å anvende hullmaskiner, mens elektronisk behandling først ble mulig på 1950-tallet. Det store gjennombruddet for å behandle virkelig store mengder geografisk informasjon skjedde ved utviklingen av mikroprosessen som først kom i 1971(ibid:40). Ettersom datamaskiner

har fått større arbeidskapasitet, og har blitt relativt billige i innkjøp, har også anvendelsen av GIS bredt om seg. I arkeologien har også debatten om anvendelsesmulighetene for GIS rast, som jeg vil gjennomgå nedenfor i kapittel 3.2.3. I denne forbindelse er det viktig å poengtere at når vi bruker GIS verktøy skaper vi oss en forenklet virkelighet, vi velger ut attributter ved en geografisk lokalitet som vi ønsker å forholde oss til (Kleppe 2000:30).

For selve rekonstruksjonen har jeg anvendt meg av to GIS verktøy. Dette er programmene ArcView 3.2a og MapMaker Pro 3.0 (AV og MM) Disse har jeg anvendt på vektordatasett N5 for Hedrum med høydekoter 3m og 5m, med tilhørende tema datasett på studentlisens fra Statens kartverk. I tillegg til vektordata er også utsnitt av digitaliserte ØK i målestokk 1:5000, og oblike flybilder av utvalgte lokaliteter anvendt.

Det er fullt mulig å gjøre de samme stadfestinger og rekonstruksjoner med passer, blyant og linjal, samt utvalgte kartblad fra ØK i 1:5000. Men det å plassere et gravfelt, hvor enkelte av gravhaugene er helt nede 2-3 m i diameter, manuelt inn på et kartblad i ØK, innebærer en del komplikasjoner. For det første betyr dette at man må ta høyde for en stor feilmargin. For det andre vil det være et voldsomt plunderverk med skaleringer o.l., og for det tredje vil anvendeligheten og informasjonsverdien av dette være svært begrenset, men altså fullt mulig. GIS verktøyene letter dette arbeidet, og gjør det mer oversiktlig. I tillegg har man muligheten til å manipulere datasettene i ettetid for å produsere ny informasjon. Ved hjelp av AV og MM vil jeg videreføre mine resultater fra kapittel 3 i kapittel 4. Her forsøker jeg å skape terrengmodeller av landskapet rundt alle gravfeltene, med gravfeltene inkorporert. Ettersom gravfeltene ikke lenger eksisterer mener jeg dette vil være en erstatning, som kan hjelpe til med tolkningene av gravfeltene i landskapet. Terreng modellene er avbildet på papiret som todimensjonale figurer, som nødvendigvis medfører en forringelse av kvaliteten. Papir er ikke det ideelle medium for å gjengi 3D modelleringer, men mine poeng i landskapsanalysen blir likevel belyst på papirutgaven.

Alle datasettene jeg fikk fra Statens Kartverk ble først konvertert fra SOSI filformat til AV SHAPE filer i programmet *sosi2shape*, dette arbeidet ble satt bort ettersom jeg ikke selv hadde dette programmet. AV shape filer er kompatibelt med MM, og er standard filformat i AV. Tegningene av selve gravfeltene ble utført i MM, programmet gir større funksjonalitet for tegning av vektorgrafikk enn AV. I MM fikk gravene standard utforminger i størrelse korresponderende med Nicolaysens opplysninger. Rundhauger hvor kun diameter er med, får en sirkulær form hvis ikke annet er oppgitt. Langhauger får en

elipseform, hvor ikke annet enn lengde/bredde er oppgitt. Hvis man ser bort fra den treoddete graven på Bjerke (Nicolaysen 1894:99, se kapittel 3.6.3), er det lang- og rund hauger som er de to hovedformene på disse gravfeltene.

Tegningene av de enkelte gravfeltene lagres som *.dra filer, som er standard filformat for vektorgrafikk i MM. Den geografiske relateringen av gravfeltene ble gjort i MM, ved at avstandsberegninger ble utregnet ifølge meter og himmelretning som Nicolaysen oppgir fra fikspunkt til gravfeltene. Deretter ble tegningene av gravfeltene konvertert i MM, fra *.dra filer til *.shp filformat som kan anvendes i AV. Årsaken til at jeg i den videre prosessen ønsker å anvende AV i stedet for MM, er at AV er et langt bedre verktøy for å lage gode kartpresentasjoner, og i tillegg innehar det muligheten for å lage terrengmodeller for områder ut fra ønskede shape filer.

Ettersom jeg ønsker å lage terrengmodeller er det nødvendig å forklare hvordan dette gjøres, og ikke minst drøfte hva dette kan bidra med i fortolkningene av landskapet.

3.2.2 Produksjonen av terrengmodeller, og visualiseringen av arkeologien i disse

Til AV som produseres av det amerikanske selskapet ESRI, er det blitt utviklet såkalte ekstensjoner. Ekstensjonene er tilleggsprogram til grunnpakken AV, og er spesialiserte verktøy som gir en økt GIS funksjonalitet (ESRI 1997:21).

For å lage terrengmodeller har jeg anvendt meg ekstensjonen ArcView 3D Analyst. Ved å aktivere denne i AV lar det seg gjøre å lage en DEM(Digital Elevation Modell) eller digital høyde modell, fra enten punkter, linjer eller polygoner. I 3D Analyst kan man lage terrengmodeller gjennom såkalte TIN (Triangulated Irregular Networks) eller gjennom gradenett. I TIN modellen lar det seg gjøre å anvende punkter, linjer og polygoner for å lage en DEM, mens gradenett modellen utvikles fra punkter med høydeinformasjon. Det er fordeler og ulemper med begge modeller. TIN modellen er mest nøyaktig i forhold til å gjengi terreng naturlig, men krever også mye av grunnlagsdataene og setter høyere krav til maskinvaren enn gradenett modellen, som er bedre egnet til modeller hvor kravet til nøyaktighet ikke er overordnet (ESRI 1999:24-25). I oppgaven har jeg anvendt meg av TIN modellen og jeg vil derfor konsentrere meg om å forklare denne.

TIN beskriver romlige forhold som bestående av trekanter av ulik størrelse bundet sammen i et nettverk. Utgangspunktet er at terrenget beskrives med en rekke viktige utvalgte

punkter, hvor forholdet mellom punktene forstås som hellende triangelflater som beskriver terrenget (Bernhardsen 1995:83). Trekantene er ikke av en gitt størrelse men bestemmes av de data man lager modellen av (Kleppe 2000:34). Trianglene vil være minst i områder med størst helning (Bernhardsen 1995:84). Ved å eksperimentere med konstrueringen av TIN fra både linjer og punkter, fant jeg ut at det var mest hensiktsmessig å ta utgangspunkt i høydekurver (linjer om man vil) for terrengmodellen. TIN konstruert ut fra punkter vil være mindre komplekse å bearbeide, men vil da også falle betraktelig i kvalitet. Ved å foreta utsnitt av høydekurver, for så å skape TIN modeller av mindre områder, ble dette løst. Rekonstruksjonen av de tredimensjonale forhold ved gravfeltene ble utviklet fra at hver enkelt gravhaug ble forstått som et polygon, hvor høyden på gravhaugene korresponderte med de mål Nicolaysen angir i rapportene sine. Gravfeltene ble deretter utviklet som TIN modeller. Illustrasjonene i landskapsanalysen viser terrengmodellene og gravfeltmodellene sammen.

3.2.3 Anvendelsen av geografiske informasjonssystemer i arkeologien - anvendelighet og kildekritikk

Anvendelsen av GIS verktøyet i arkeologien har vært et omstridt tema på 1990-tallet. Stridens kjerne går i all hovedsak ut på anvendelighet, hva kan GIS brukes til, og hva kan den ikke brukes til (jfr. Lock og Stančič 1995, Blankholm 1998, Lock 2000 og Lock og Brown 2000). Denne problematikken peker tilbake på utviklingen av GIS som et verktøy for å håndtere store datamengder knyttet til romlige utbredelse (Bernhardsen 1995:15). Særlig har GIS vært anvendt innenfor de naturvitenskaplige fag, og mye av det som er produsert i kombinasjonen arkeologi og GIS er derfor preget av nettopp dette (Lock & Harris 2000: xvi). Naturdeterministiske modeller ble/blir utviklet, hvor man med dagens informasjon om naturressurser overførte dette over på forhistoriske forhold. Slik utarbeidet man for eksempel grenseterskelmodeller for dyrkningsmuligheter, beite for husdyr og øvrig ressursutnyttelse. En variant av slike modeller er de såkalte *site catchment* analysene (se Renfrew & Bahn 1991:224-225). Disse tidligere svært populære modellene kan fungere i en arkeologisk sammenheng, men har sine begrensninger. Ofte har disse modellene, som tar sikte på å se på sammenhengen mellom de naturlige gitte premisser for en lokalitet og arkeologien der, fått merkelappen naturdeterministiske (f.eks. Aaby 1993, Van Leusen 1995, Waansleeben & Verhart et al 1995). Problemet er som arkeolog Vincent Gaffney

beskriver, at arkeologer ikke bare skal uttale seg om de naturlige miljøer mennesker virker i, og grensene disse setter. I naturdeterministiske modeller ser man ofte bort fra religiøse trossystemer, og likeledes menneskets tilpasningsevne og intellekt (Gaffney & Van Leusen 1995: 375).

Mennesket handler ikke bare innenfor de naturgitte rammevilkårene, og selv om disse er viktig å få med som ”setting”, bør disse ikke bli determinerende for tolkningene. Ressurstilgang på føde innenfor et gitt parameter, har ikke samme innflytelse på mennesket som det kanskje har for vandremønsteret til villreinen. Derfor er det flere arkeologer som har påpekt at man i anvendelsen av GIS som verktøy, også må ta mer høyde for kognitive tolkninger (Gaffney & Van Leusen 1995:374, Boaz og Uleberg et al 1995:253).

Et eksempel på dette siste er Joel Boaz og Espen Ulebergs artikkel i ”*Archaeology and geographical information systems*”(Lock og Stančič 1995:249) hvor de trekker bruken av GIS inn i et videre perspektiv. De peker på at kulturlandskapet er et studieområde, hvor anvendelsen av GIS kan være svært fruktbar i forbindelse med rekonstruksjonen av fortidige landskap. Det er især anvendelsen av synsfeltanalyser for å forstå innredningen av landskap som vektlegges (1995:253, jfr. Kleppe 2000).

I kapittel 4 forsøker jeg å trekke dette ett skritt videre for om mulig å anvende GIS som et verktøy til å lage en visualiseringsmodell av de fjernede gravfeltene. For deretter å undersøke om denne innfallsvinkelen kan ha en nytteverdi for forståelsen av gravfeltene i landskapet.

3.3 Nicolaysens gravninger på Farmen -introduksjon og gjenværende arkeologi

Vest for Farmengårdene kaster Lågen seg ut i en meandersving som buer seg mykt mot vest, for deretter å bue seg noe krappere igjen mot øst. Hele denne svingen som omkranser den vestlige grensen for alle gårdene på Farmen er omtrent 2,5 kilometer lang. Alle Farmengårdene ligger på denne elveterrassen som ligger hevet over Lågens løp. I øst og sør er denne elveterrassen avgrenset av åser og mer kupert terreng uegnet for jordbruk. Farmen grenser mot Nesgårdene (2082) i sør, og mot øst av bratte fjellsider, som også er grensen mot Andebu kommune. Mot nord er Farmen avgrenset av vannet Husvann, samt et mer kupert terreng (se figur 3). Gårdene ligger i underkant av 3 mil nord for Larvik, og om lag 6 km nordøst for tettstedet Kvelde. Når det gjelder den etymologiske bakgrunnen for stedsnavnet Farmen, skrives dette som *Farmeimum* i 1363 (DN.XI 50,1361), og *Farmeim* i

1484 (DN.II685, 1484). I følge Oluf Ryghs "*Norske Gaardnavne*" er dagens versjon "Farmen" en dissimilasjon. Det opprinnelige Farneimar er en sammensetning med heimr. Når det gjelder betydningen av gårdsnavnet, mener Rygh at dette kanskje kan knyttes til transport eller omplassering av varer, og da i betydningen handel. Dette benevner han som: "Det er dog vel ikke umuligt, at Farneimar kan være brugt som Navn paa en Gaard, hvor Baade pleiede at indtage Ladning af en eller anden Art." (Rygh NG 2082). Farmen (g.nr. 2082) i Hedrum er i dag oppdelt i flere bruk, og av de som angår Nicolaysens gravning er dette tilnærmelesvis de samme bruks eiendom i dag. Selve gravfeltet lå den gang delt mellom to grunneiere, Arne Evensen (nå tilhørende 2082/11) og Iver Jakobsen (nå tilhørende 2082/14) (Krohn Holm 1978:638-642, FT1, FT2).

Forut for disse undersøkelsene nevner Nicolaysen at det har

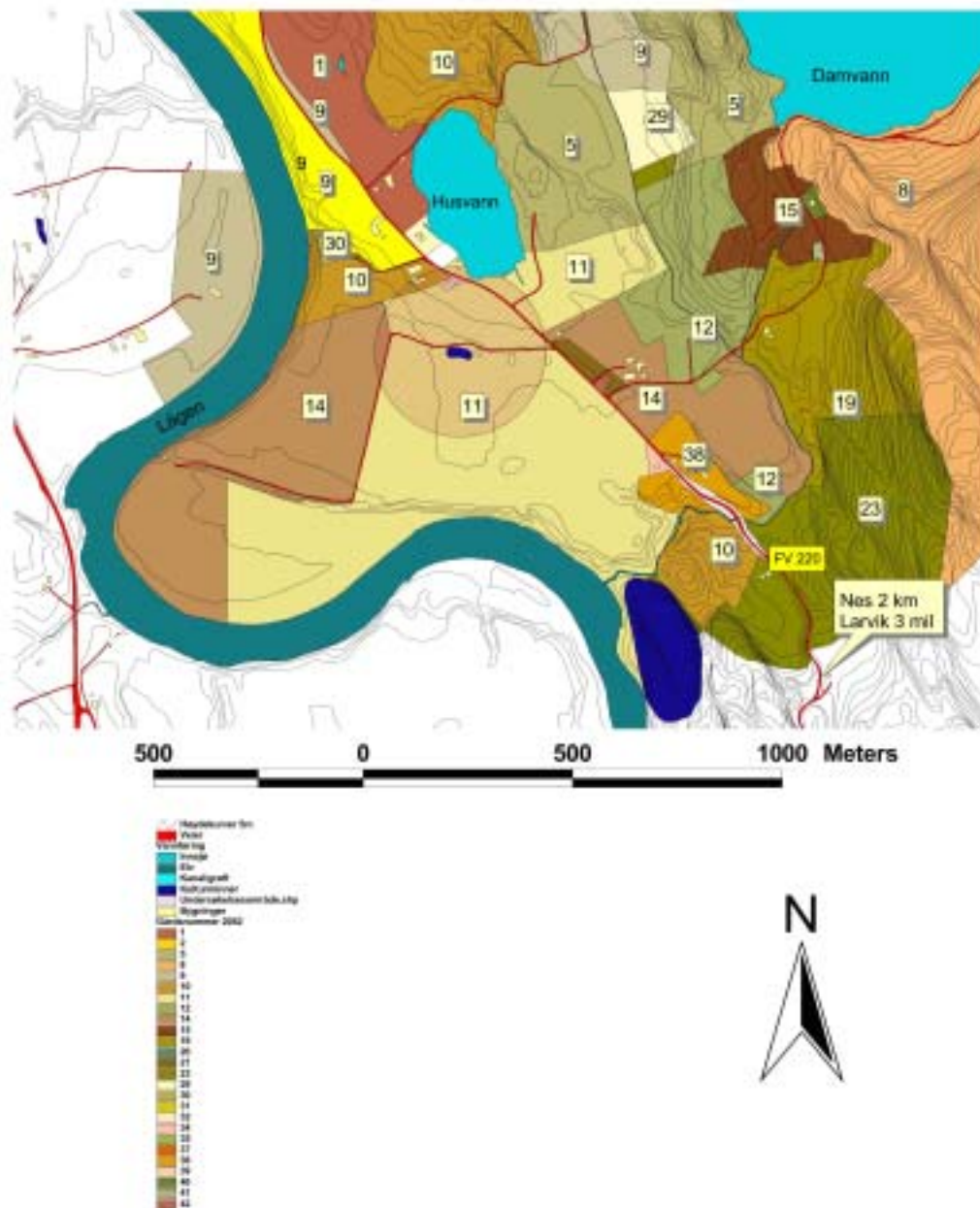
"...paa slettens vestside visstnok været mange flere gravhauger end nu, men i lighed med hvad tilfellet har været ved andre av vore større elve, saaledes Rauma, Gula, er ikke faa af disse hauger vistnok gledet ud ved Laagens stadige utvidelser "

(Nicolaysen 1887:25).

Dette er trolig muntlig informasjon Nicolaysen har fått lokalt, ingen av disse kan i dag påvises. Samtidig som han grade gravfeltet på Søndre Farmen i 1887, gravde han også 11 hauger på Nordre Farmen, som opprinnelig bestod av 20 hauger. Disse har ikke latt seg rekonstruere ettersom Nicolaysen er for unøyaktig med avstanden fra fikspunkt til gravfeltet, samtidig som alle disse haugene er slettet i dag. Selve fastsettelsen beskriver han som : "Omtrent 5 minuters gang (sic) nordenfor den ovennevnte gaardsparts stuehus forefandtes 20 hauger langs Laagen." (Nicolaysen 1887:25). Lokaliteten er et større jorde, som i dag ligger mellom Lågen og fylkesvei 220, men hvor selve gravfeltet var situert, var ut fra opplysningene han kommer med umulig å fastslå. Jeg vil derfor konsentrere meg om gravfeltet han gravde på Søndre Farmen.

Det sammenhengende gravfeltet som Nicolaysen derfor stod overfor, ble utgravd i to faser: den sydligste del i 1887, og den nordligste del i 1888 (Ab. 1887 og 1888). Gravfeltet ble ikke totalgravd av Nicolaysen, han etterlot seks hauger som ikke ble gravd samt en (haug 1 1888) som ble gjenoppført. I dag eksisterer det to hauger her, disse er avmerket i figur 3 og 4, som et blått polygon som omgir begge haugene. Disse to haugene er identiske

Oversikt Farmen

Figur 3. Oversiktskart Farmen, med tilhørende eiendommer og infrastruktur. Undersøkellesområdet markert med en rød sirkel.

med de to storhaugene han nevner i en fotnote i rapporten fra 1887, hvor den gjenoppførte gravhaugen er den vestligste av disse (Nicolaysen 1887:28).

Nicolaysen var svært usikker på om disse skulle graves ut, ettersom størrelsen på dem var ualminnelig sett i forhold til de øvrige haugene her. Begge haugene ble i 1887 målt til 23,5 m i diameter, men den vestligste ble i forbindelse med gravningen i 1888 justert til 25m (ibid 1888:84). I 1930 måler Edvard Bull disse haugene, og den vestlige har da en diameter på ca 32 m, mens den østlige anslår han til ca 20m (Bull 1930). I 1982 ble de samme hauger oppmålt og registrert av Per Haavaldsen, og da ble den vestlige målt til 28m og den østlige til 20m (TA 2082/11 og 2082/14). Variasjonen i størrelsene har, som jeg også nevnte i kapittel 2, kildekritiske aspekter knyttet til seg. I tillegg til disse kan nevnes slitasje, erosjon, pløying og andre menneskelige inngrep de siste 115 år, som kan ha ført til at vi i dag måler haugene h.h.v. 3m større og 3m mindre enn Nicolaysen. Tidligere erfaringer hadde vist Nicolaysen at slike store hauger innebar en stor arbeidsinnsats med svært magert utbytte (1888:84-85). På tross av dette satt han i gang med gravning av den vestligste av haugene i 1888. Resultatet var magert som han selv forutså, med kun en flintkniv og en leirurne, samt en del kull og brent bein (C 14220-21). 15 mann gravde og gjenoppførte haugen i løpet av tre dager. De gjenværende gravhaugene etter sine gravninger benevner han slik:

”Efterat de omhandlede 15 hauger er udgravne, ligger der igjen paa Farmengaardene følgende hauger, som ikke er undersøgte: nordre Farmen de 9 hauger, som nævnes i aarsber. f. 1886 s.24, og paa søndre Farmen den ene store (se foran I no.1) samt i række med no.2 to store, hvoraf den ene dog kun til dels er levnet, og 3 længer vest ved myrdraget men stærkt overpløydte” (Nicolaysen 1888:90).

I tillegg til disse ligger haugen han gjenreiste. Det vil si at det totalt etter Nicolaysen ligger igjen ni hauger på Nordre Farmen, og syv hauger på Søndre Farmen. Totalt på Nordre og Søndre Farmen ligger det dermed 16 hauger han utelot.

3.3.1 Utgravning og registreringsrapporter for Farmen

De første opplysningene om gravfeltet på Farmen, som igjen var bakgrunnen for Nicolaysens undersøkelser, får vi i Ab. i 1884. Her nevnes det at det på Farmen ligger om lag 40 hauger langs Lågen, og 20 av disse ligger i en rekke fra sørøst til nordvest (:105). Det neste som skjer her er altså Nicolaysens gravninger. Den første finner sted i 1887 (Nicolaysen 1887:25), og den andre i 1888 (ibid:1888:84). Formularet som Nicolaysen anvender i alle sine rapporter avvikes ikke for Farmens del. Han nevner i sin rapport

viktige eiendomsgrenser som er reelle i dag også, og som har vært med på å slå fast gravfeltets plassering. Totalt graver han på Nordre Farmen i 1887, 11 hauger, og på Søndre Farmen i 1887 og 88, 33 hauger. Til sammen 44 lang- og rundhauger.

De neste opplysningene vi får om gravfeltet på Farmen er de registreringer Edvard Bull foretar her i 1930. Hans opplysninger om de gjenværende graver er ikke sammenfallende med Nicolaysen sine. Bull sier i sin registrering at :

”Et par hundre meter vest for Farmen i furuskauen like innenfor skaukanten er 13 hauger. De fleste er ganske små, men der er også 2 meget store. Det er de to vestligste. Den sydligste av disse to er ca 20m i tverrmål, den annen ca 32. Helt ut mot innmarka er der en langhaug ca. 12 m lang og ca 2 m bred,..., Den sydligste av de to store haugene i det østlige feltet er den eneste som er urørt. Den er ca 2,5 m høi. Den annen ca 1,5.” (1930 TA 2082).

Retningsangivelsen kan tyde på området Nicolaysen gravde i (se kart i figur 6), men dette misforholdet i antall blir ikke nevnt i Sigurd Griegs ” *Vestfolds oldtidsminner* ” for Farmen (1943:685). Dette er en større gjennomgang av funn for hele Vestfold, og som i Hedrums tilfelle baserer opplysningene seg på Nicolaysen og Bull. Det er nærliggende å tolke det slik at alle de ni haugene på Nordre Farmen som Nicolaysen lot ligge igjen, er slettet i 1930. Dette ettersom disse ikke nevnes av Bull. Derimot blir det mer problematisk å forstå opplysningene fra Bull om 13 hauger som vitterlig skal ligge i samme område hvor Nicolaysen gravde, og hvor Nicolaysen selv nevner at det ligger kun syv igjen. Det vil si de to store haugene nevnt ovenfor, pluss to i rekke med haug 2. I tillegg er tre hauger lenger vest sterkt overpløyde (Ab 1888:90, se sitat på forrige side). Det som kan virke mest nærliggende å tro, er at Bull registrerer graver som allerede er gravd av Nicolaysen. De store rundhaugene han nevner i sitatet ovenfor er nok haug 1, som ble gravd i 1888 og gjenoppført, samt den store haugen umiddelbart øst for denne som ikke er gravd. Dette stemmer overens med diameteren han angir. Videre sier han at disse to store er de lengst vestlige, derfor virker det som de tre haugene Nicolaysen sier skal ligge lenger vest, er slettet på dette tidspunktet. Vi er da nede i to hauger pluss storhaugene, og en differanse på ni hauger. Det som først og fremst leder meg til å tro at Bull registrerer utgravde graver er hans benevnelse av langhaugen i sitatet ovenfor. Dette mener jeg kan være haug 16, som Nicolaysen gravde i 1887 (se kart på figur 6). Det er kun nevnt tre langhauger på gravfeltet, og de øvrige to ligger ikke i tilknytning til noen grense mot innmark (se sitat Bull ovenfor). Ettersom de to store haugene ikke ble fjernet, hindret nok disse en hensiktsmessig utnyttelse av jorda rundt haugene. Ut fra dette kan restene etter de øvrige

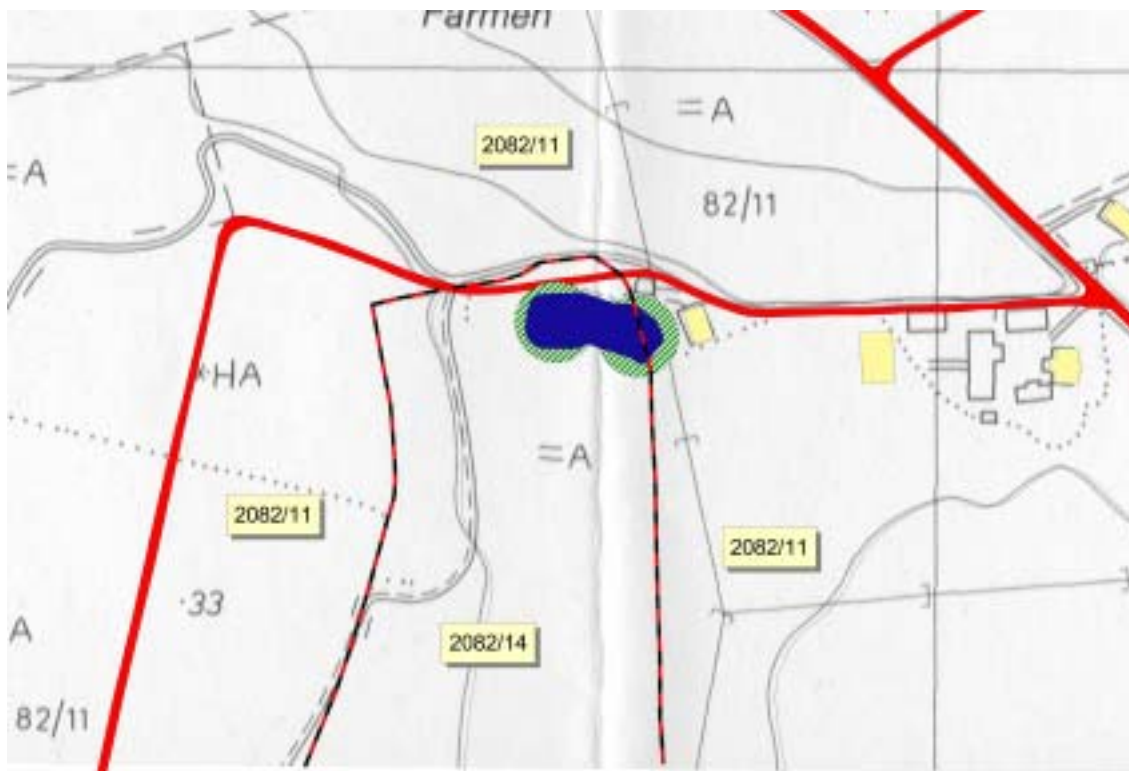
haugene Nicolaysen gravde her, fremdeles ha vært tilstede i dagen. Dette vil jeg komme tilbake til nedenfor med konkrete illustrasjoner (se figur 7).

Etter Bulls registreringer på Farmen i 1930 må vi frem til 1966 før det igjen er registreringer her. Grunneier på 2082/14; Kristian Farnen, ønsket å fjerne den store haug 1 (eller A som den refereres til i registreringen), ettersom den hindret utnyttelse av jorda. Samtidig ønsket han å legge om den ”kreaturvei” Nicolaysen nevner (Nicolaysen 1887:28). På grunnlag av dette reiste Karl Vibe Müller på befaring her den 4/11-1966. Her registrerte han de to store haugene Bull også nevner, og nevner samtidig:

”I tilknytning til disse hauger (dvs. to storhauger) er det i nord et par mindre hauger, ikke så imponerende som A og B, men de hører med i gravfeltet” (1966:1 VF 2082/14-min merknad). Dette er med stor sannsynlighet de to gravhaugene Nicolaysen nevner ligger på rekke med den østligste av storhaugene (Nicolaysen 1887:90). Vibe Müller nevner ikke her Nicolaysens gravninger, og det virker ikke som han er på det rene med at haug A er en utgravd og restaurert haug. Han foretok en grovkalkyle for utgravning av haug A, og foreslo en utgravning sommeren etter (ibid:2). Men denne befaringen førte ikke til noen gravning, ei heller blir det tatt noen endelige avgjørelser om fremtidige planer. Grunneier Kristian Evensen Farnen sendte derfor et nytt brev til Oldsakssamlingen 4. april 1971 og ba om en endelig avklaring, men det kan virke som om denne aldri kom. Den videre dokumentasjonen i saksgangen mangler både i TA og på VF arkiv.

Den 14. januar 1984 søkte derfor Torbjørn Farnen, som er sønn av tidligere grunneier, på ny om frigivelse av haug A, samt mulighet for å omlegge den ovennevnte ”kreaturvei” (Farnen 1984 VF 2082/14). Dette medførte en ny registreringsrunde, som Christian Keller sto for. Den 21/5-1984 var Keller på plass på Farnen. Han gjenfant begge haugene A og B, men de øvrige gravene som Vibe Müller nevner i 1966 nevnes ikke. Han var klar over Nicolaysens tilstedeværelse på Søndre Farnen drøye 100 år før, men han var av den oppfatning at :” ...*Trolig er begge haugene utgravd av Nicolaysen.*” (Keller 1984:2 VF 2082/14). Som jeg har gått gjennom ovenfor tror jeg Keller tar feil her, det er kun den vestligste haug dvs. haug A (Nicolaysen kaller denne haug 1 (1888:84) som er gravd av Nicolaysen, mens den østligste er urørt. Men det kanskje viktigste ved Kellers besøk er hans konstatering: ”Det har tydeligvis vært et større gravfelt på stedet hvorav disse to haugene er de eneste bevarte” (ibid:1). Dette slås også fast av Per to år før, som i 1982 registrerte gravene A og B i forbindelse med registrering av fornminner for ØK. Her sier han at: ”De øvrige haugene som er nevnt i VO (Vestfolds Oldtidsminner) s. 685 u 1-14, er

nå fjernet.” (Haavaldsen 1982 TA Farmen 2082/11 og 2082/14-min merknad). Dermed er det fastslått at alle haugene Nicolaysen sier ligger igjen her i 1888, er slettet i 1982 bortsett fra haug A og B. Status 1982 er altså kun haugene A og B. Det eksisterer ikke noen dokumentasjon på noe formelt avslag på fjerning av haug A, verken i TA eller VF , men i februar 2003 står den ennå. Både i 1966 og 1984 søkte grunneierne på 2082/14 om omregulering av veien som går ca. 10 m nord for haugene A og B. I et brev datert 21/12-92 fra miljøvernavdelingen hos fylkesmannen i Vestfold, er det uttalelser som knytter seg til dette (VF 2082/14). Det skal da foretas en omregulering av veien. Det eksisterer ingen mer utfyllende beskrivelser av hva som konkret ble gjort av arkeologiske

Figur 4. Kartet viser de to gjenværende gravene som et blått polygon, vernesonen rundt hver haug er merket som en grønnstripet sirkel. Den røde streken nær gravene indikerer den nye veien fra og med 1995, den gamle sees på ØK fra 1978 Også avmerket er eiendomsgrensene før 1995 (jfr. figur 3).

undersøkelser ved denne omreguleringen. Det fremgår av figur 4 at veien ble trukket om lag 10 m mot syd, og helt inntil de gjenværende gravhaugene A og B. At veien ble flyttet såpass nærme gravene, kan dessverre være en indikasjon på at arkeologer og vernemyndigheter ikke var inne i bildet ved oppføringen. Den nye veien ligger nemlig

innenfor vernesonen på 5m, og burde strengt tatt ikke vært oppført her. Veiomleggingen kom i kjølvannet av et jordskifte i 1995 mellom 2082/14 og 2082/11 (pers.meddelelse²). Det fremgår også av figur 4 at bolighuset NNØ for haug B ligger svært nærme vernesonen (sees som et gult rektangel). Plasseringen av huset ødelegger dessverre helhetsinntrykket av kulturminnene i landskapet. I tillegg går det en høyspentlinje over haug B, med to stolper som er plassert på grensen av vernesonen.

Før jordskiftet var området gravfeltet ligger i delt i to mellom 2082/14 og 2082/11, hvor da eiendomsgrensen gikk midt over den urørte haug B. Denne grensen nevner Nicolaysen (1887:25 og 28), og Vibe Müller (1966 VF 2082/14). Sistnevnte beskriver dessuten et delegjerde som skal ha gått tvers over haug B (ibid). Likeledes nevner også Keller at haug B, ligger i et eiendomsdele (1984:3). På figur 4 på forrige side har jeg markert denne grensen med en rød og sort stiplet linje. Det at eiendomsgrensen nevnes av disse, og at to av haugene som opprinnelig var en del av gravfeltet her kan bestemmes, gjør min plassering av rekonstruksjonen enklere.

Denne litteraturen jeg nå har gjennomgått er et justerende supplement til Nicolaysens gravningsrapporter. For Farmens del er det hans rapporter som er selve grunnlaget for rekonstruksjonen. Den gjennomgåtte litteraturen etter Nicolaysen er justerende, men dette må kanskje modereres noe for Farmens del, ettersom denne litteraturen spriker noe i kvalitet. Hovedårsaken til dette er Bulls opplysninger om 11 hauger som skulle ligge øst for de to store gjenværende haugene, og da til sammen 13 i 1930. Det stemmer dårlig at Nicolaysen ikke nevner 11 gjenværende hauger, som angivelig skulle ha ligget midt i hans undersøkelsesområde fra 1887/1888. Vibe Müller registrerer i 1966 et par hauger nord for storhaugene, som kan være de to Nicolaysen nevner i 1888 (se sitat s.31). Min antagelse er derfor at Bull har registrert rester etter Nicolaysens gravfeltsundersøkelse, og at den korrekte tolkningen av dette vil være den Vibe Müller uttrykker i 1966.

² Meddelt av grunneier Gjermund Bergheim på 2082/10, per telefon 6/11-2002.

3.3.2 Øvrig arkeologisk litteratur hvor Farmen omtales

I ”*Studier i Vestfolds vikingtid*” som Thorleif Sjøvold publiserer i universitets årbok i 1941/42, gjennomgår han alle de gravfelt som Nicolaysen gravde i Hedrum, dermed også Farmen. Dette er egentlig hans hovedoppgave hvor han har som oppgave å studere gravplasser og gravskikk gjennom materialgjennomgang. Dette er en større komparativ oppgave hvor han henter sine data fra 22 plasser i Vestfold, fortrinnsvis fra Raet og langs Lågen. For Farmens del går han gjennom det materialet Nicolaysen har gravd.

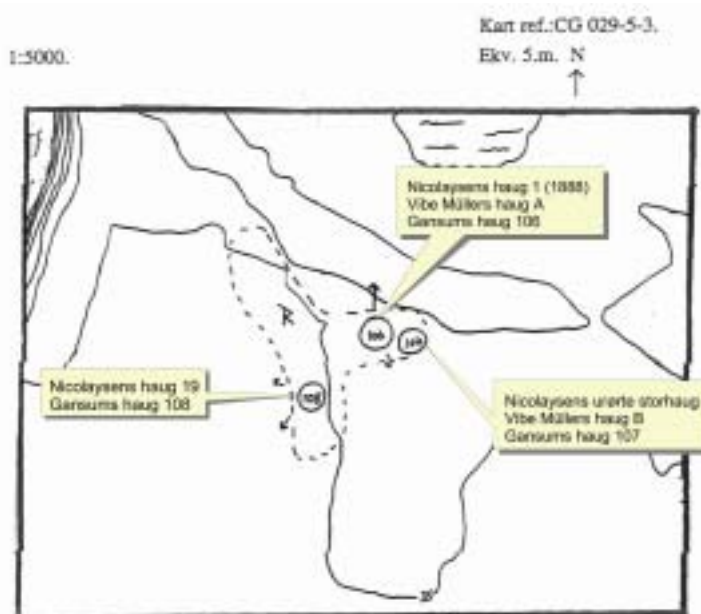
I 1995 har arkeolog Terje Gansum innlemmet to av gravhaugene på Farmen, i sin analyse av storhauger i Vestfold. Dette er hans mastergradsavhandling hvor fokuset primært er rettet mot storhaugene i Slagendalen utenfor Tønsberg, men hvor han også går gjennom komparativt materiale fra hele Vestfold (1995). For Farmens del tar han for seg to hauger som faller innenfor kategorien storhauger. Ifølge Nicolaysens identitet på haugene, er dette

haug 19 (gravd 1887) og haug 1 (gravd 1888).

Sistnevnte haug er altså storhaugen som Nicolaysen gravde og gjenoppførte, og som Vibe Müller kaller haug A (VF 2082).

Gansum gir haugene nye identiteter, som følger rekkefølgen av gravhauger han har undersøkt, og relaterer ikke disse til Nicolaysen (ibid:185). Da opererer vi til slutt med tre identiteter på storhaugene.

Haugene som inngår i hans analyser

Figur 5: gravhauger i Gansums (1995:186) analyse.

har han tegnet i figur 5 (ibid), hvor jeg også har innlemmet de øvrige identiteter disse er gitt. Hovedinnsigelsen mot Gansums opptegning er plasseringen av hans haug 108 (Nicolaysens haug 19), som ifølge Nicolaysen selv befinner seg: ”...ca. 40 m. i s. for no. 18,” (1887:32). Haug 18 lå ifølge Nicolaysens rapport kort i SV for haug B (eller haug 107). Dette er illustrert i mitt forsøk på rekonstruksjon av hele gravfeltet (se figur 6). Når det gjelder øvrig litteratur som går inn på Farmen, innebærer dette de to bygdebøkene for

Hedrum, og boken Larvik fra A-Å. Jeg går ikke nærmere inn på disse her ettersom ingen av dem har noen videre bidrag i rekonstruksjonen av gravfeltet på Farmen.

3.3.3 Nicolaysens rekonstruerte gravfelt på Farmen, sesongene 1887 og 1888

Fikspunktet Nicolaysen opplyser om angående gravene på Søndre Farmen, kan ikke nærmere fastsettes ettersom denne bygningen ikke lenger står. Fikspunktet var stuehuset på Nordre Farmen (2082/9), og avstand fra fikspunkt til første grav betegner han selv som:

”...omtrent tre minuters gang i syd fra det under I (dvs. 2082/9) nævnte stuehus en samling af hauger paa sydsiden af en fra øst til vestgående kreaturvei.” (Nicolaysen 1887:28). Det er åpenbart at denne stadfestelsen er ganske unøyaktig. Heldigvis etterlot han seg graver, hvor da de to store haugene A (haug 1 i 1888) og B fremdeles står. Begge disse festes i rom, og relateres til gravfeltet han graver i 1887. Dermed har jeg kontrollerbare opplysninger for en god stadfestelse av gravfeltets utstrekning. For oppmålingen av feltet veksler Nicolaysen med å angi avstander metrisk, i skrittlengde, og med termen ”tett i nord/sør/øst/vest”. Ser vi på de to gravningene under ett ble avstanden på tre av haugene angitt metrisk, fem ble skrittet opp, mens 23 ble benevnt som beliggende ”tett i nord/sør/øst/vest” for andre graver. To av haugene ble benevnt som ”...den vestligste” (Nicolaysen 1887:28, 1888:84). Med referanse til min gjennomgang av Nicolaysens metodikk i kapittel 2.5, vil jeg her påminne om at når Nicolaysen anvender seg av termen tett inntil, eller tett ved, har jeg forstått denne som såpass nærme at avstanden var mindre enn 1m. Ett skritt har jeg estimert til 0,5 m.

Når jeg har rekonstruert gravfeltet har jeg fulgt hans anvisninger kronologisk fra første til siste haug, ettersom hans angivelser av haugenes størrelse og innbyrdes plassering henger sammen i en lang kjede. Dermed er det umulig å vite hvor den siste haugen han gravde i 1888 lå, om man ikke har tegnet feltet fra den første haugen han gravde i 1887.

Nicolaysens nummerering av haugene har ingen sammenheng med antallet hauger han gravde på Søndre Farmen i 1887, men angir det totale antall hauger han gravde på både Nordre og Søndre Farmen 1887. For ordens, og ikke minst etterprøvbarehetens skyld, mener jeg det er mest hensiktsmessig at denne rekkefølgen respekteres. Ved å gjøre dette får jeg overlappende identiteter på haugene ettersom han gravde haugene 12-29 i 87, og 1-15 i 88. Årsaken til at han starter på haug 12 i 1887 er at han gravde haugene 1-11 på Nordre

Farmen (2082/9), og at begge gravningene er slått sammen til en rapport (1887:25). Overlappingen i identiteter på gravene er løst ved å gi haugene fra 87 grønn farge, mens de fra 88 er gitt en blå. Rekonstruksjonen av gravfeltet på Farmen viser alle haugene han gravde her i 1887 og 1888, samt haug B som han målte opp i 1888. Disse er så relatert til et utsnitt av ØK Farmen CG 029-5-3 (E14), produsert i 1978.

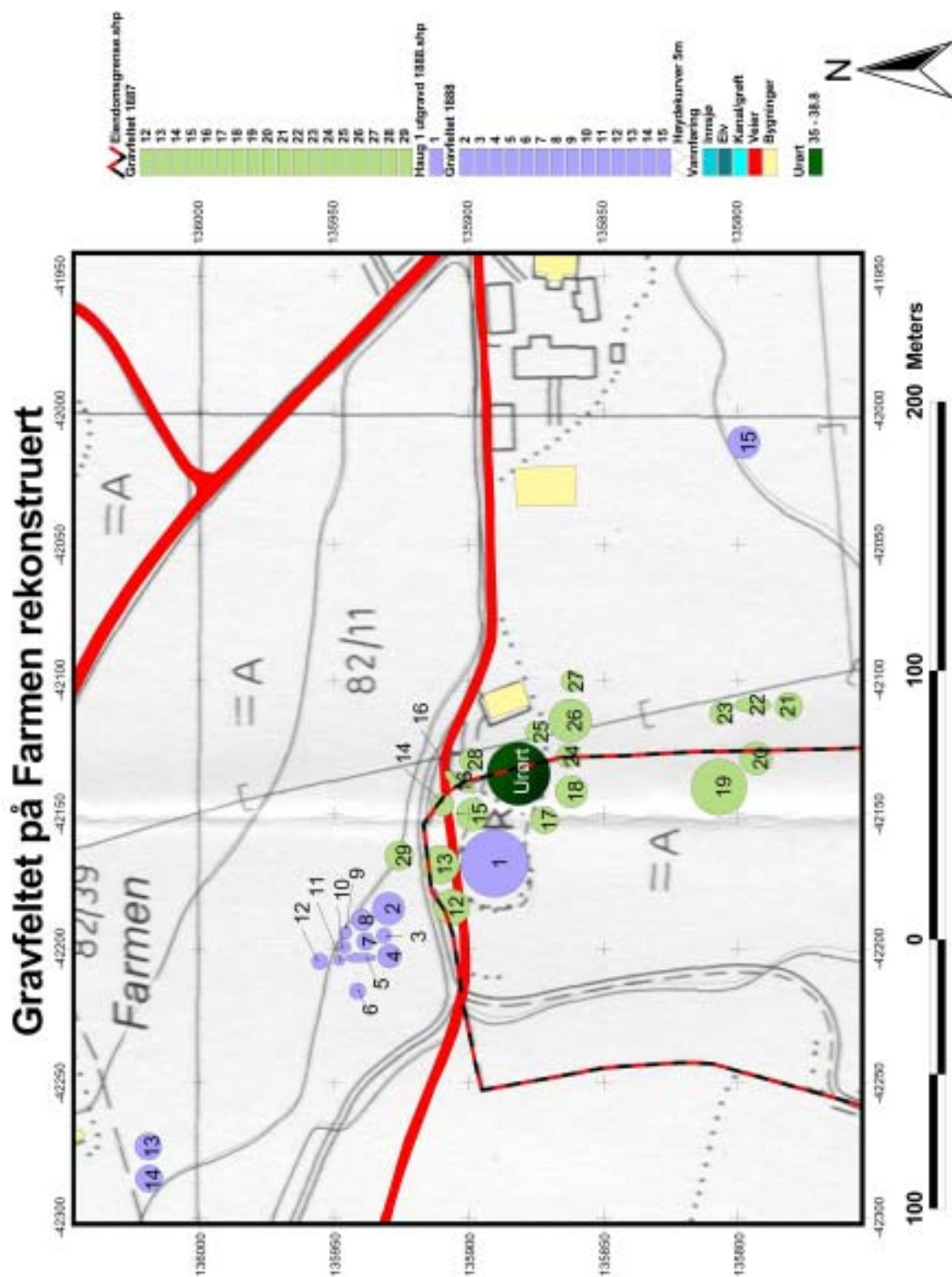
Haugene 12-20 fra 1887 befant seg ifølge Nicolaysen på gårdparten til Arne Evensen (2082/14), mens haugene 21-29 ligger på Iver Jakobsens (2082/11) (1887:28-38). I 1888 befinner de utgravde haugene 2-14 seg på eiendommen til Iver Jakobsen (2082/11), mens haugene 1 og 15 ligger på Arne Evensen (2082/14) eiendom (1888: 84-90).

Det i 1887 utgravde gravfeltet ligger spredt utover åkeren orientert i en nord-syd retning, og følger således dalføret og elvas retning. Gravhaugene A og B, er storhaugene jeg omtalte i forrige delkapittel, og som finnes her i dag også.

Som nevnt returnerte Nicolaysen til Farmen i 1888, hvor han i strid med sine erfaringer trådte til på gravhaugen han nøyde seg med å måle inn i 1887. Dette er i figur 6 haug 1. Her fikk Nicolaysen igjen bekreftet sin antagelse om de store haugenes funnfattigdom. Etter at den i 1888 hetende haug 1 var ferdig gravd og gjenoppført, fortsatte Nicolaysen nordenfor grusveien som er angitt på figur 6. På nordsiden av grusveien gravde han 12 hauger som må sees i kontekst med det øvrige feltet. I tillegg til disse gravde han også to hauger situert om lag 100 m i nordvest for den nordligste av de 12 førstnevnte, samt en haug beliggende i underkant av 90 m ØSØ for den sydligste av haugene gravd i 1887. Haugene utgravd i 1888 er generelt mindre enn året før, og er på langt nær så rike på funn som den sørlige delen av feltet.

Ved befaring på Farmen februar 2003³, ble det oppdaget et veifar som etter all sannsynlighet bør sees i forbindelse med gravfeltet på Søndre Farmen. Dette veifaret starter ved Lågen, nord for gravfeltet og går gjennom et trangt skar mot sør opp til terrassen gravfeltet var situert på. Veifaret virket da å fortsette langs Lågen mot nord, men var delvis dekt av senere ras her.

³ Innrapportert mars 2003 til fylkesarkeologen i Vestfold.

Figur 6. Gravhaugene 12-29(1887) i lysegrønt, haugene 1-15 (1888) i blått, urørt storhaug i mørkegrønt.

Figur 7. Flybilde over lokaliteten hvor gravfeltet utgravd 1888 lå. Haug 1 fra 1888 sees øverst i venstre hjørne, bevokst med trær. Det videre felt strakk seg svakt nordvest fra denne. (Jfr. figur 6 forrige side). Den røde pilen antyder hvor veifaret som stod i tilknytning til hulvei mot nord lå.

Idet man stiger opp fra skaret veifaret går i og kommer opp på åkerkanten, har man fritt innsyn til hele gravfeltet på Søndre Farmen. Spor etter dette veifaret over åkeren i retning gravfeltet, og dreierende forbi mot øst var også synlig på de flybilder som var tatt her i juli 2001 (se figur 7).

Veifar tilknyttet gravfelt er også kjent fra andre lokaliteter i Hedrum. Spesielt godt eksemplifisert på det restaurerte gravfeltet på Bergene Øvre (2076/3).

3.3.4 Datering og gravskikk

Gravfeltet utgravd 1887

Når det gjelder datering av gravfeltet er dette gjort på bakgrunn av gravmaterialet. Tre av gravene (17, 19 og 25) inneholdt materiale fra eldre jernalder, mens ni av gravene (13, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 27 og 29) inneholdt materiale som tilsa en datering på yngre jernalder eller vikingtid. Haugene 12, 15, 21, 24, 26 og 28 inneholdt kun kull og/eller brente/ubrente bein, og var således ikke daterbare for Nicolaysen. Utfra gravmaterialet mener han videre at haugene 14, 20, 22, 23, 27 og 29 var mannsgraver, mens haugene 17 og kanskje 25, var kvinnegraver. Haug 13 inneholdt levninger av en kvinne og to menn.

Utfra Nicolaysens tolkninger av gravmaterialet har den sørlige delen av gravfeltet en hovedvekt av dateringer fra yngre jernalder og vikingtid, mens brukstiden strekker seg lenger tilbake til tidlige deler av eldre jernalder (Nicolaysen 1887:37).

Gravfeltet utgravd 1888

Av de 15 utgravde haugene i 1888 inneholdt 13 av dem funn (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10-15). To hauger (6 og 9), inneholdt bare kull (Nicolaysen 1888:90). Med bakgrunn i disse funnene daterer Nicolaysen fire av haugene (1, 2, 10 og 15) til eldre jernalder. Åtte av gravhaugene (3-5, 7, 8, 11, 13 og 14), dateres til yngre jernalder. Når det gjelder kjønnsbestemmelse mener Nicolaysen at det i haugene 13 og 14, samt kanskje 8, var gravlagt menn. Dateringsmessig må gravhaugene fra 1887 og 1888 sees i kontekst.

3.4 Nicolaysens gravninger på Nes -introduksjon og gjenværende arkeologi

Om lag 1,7 km sør for gravfeltet på Farmen, ligger Nesgårdene. Som navnet indikerer er gårdene plassert i tilknytning til et langt nes som stikker ut på østsiden av Lågen. Dette er som på Farmen en stor meandersving forårsaket av Lågens buktninger ned langs elvedalen. Elven gjør her en 180 graders sving mot nord for igjen å snu sørover mot Larvik.

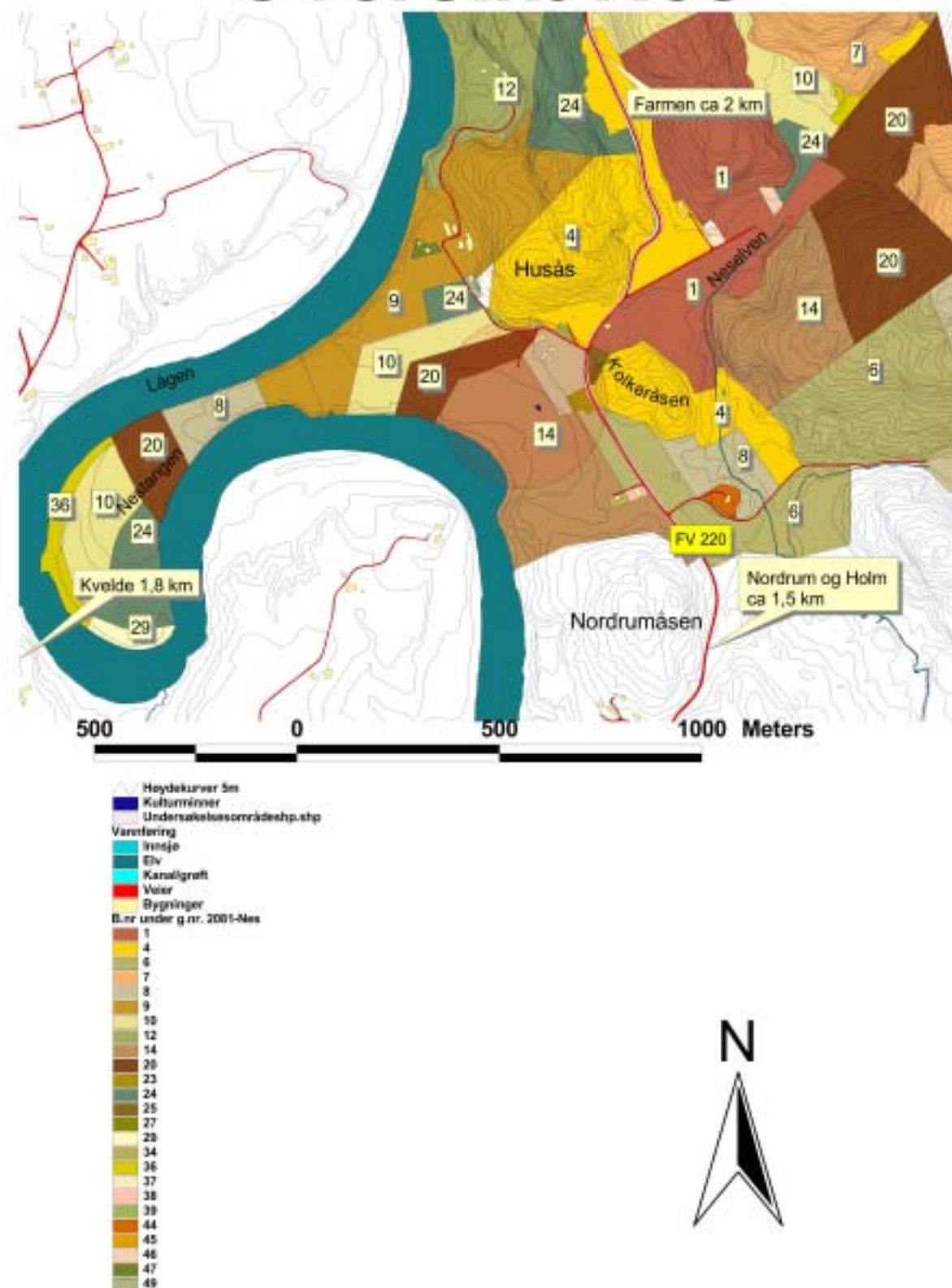
Nes beskrives i 1393 som ”i Nese” (DN. IV 465, 1393). Gårdsnavnet er en beskrivelse av landskapet som omgir gården, og kan være svært gammelt. Gårdsnavn som i ubestemt form beskriver landskapet denne ligger i, blir ofte regnet som de tidligst ryddede (Jacobsen og Follum 1997:72).

Nes grenser mot Farmen i nord, mot Andebu kommune i øst og gårdene Gåsholt, Holm og Nordrum i syd. Det meste av innmarken ligger på selve neset mot Lågen, ellers nord og øst for Husås og Kolkerås, innover Rønningene langs Neselven, samt ved Tuvejordet og ved Turrumvannet. Området er i dag oppdelt i flere bruk. Den siste til å eie Nes gården samlet var Rasmus Anunssøn (1620-1665). Ved hans død deles gården mellom to sønner (Berg 1913:375). Ved Nicolaysens gravning her i 1885 er Nes ytterligere oppdelt, og han nevner at området gravhaugene var situert på, tilhørte g.nr. 2081, b.nr. 14 ved gårdbruker Severin Paulsen. Gravfeltet som ble utgravd og slettet i 1885 var lokalisert til innmark øst for neset. Feltet lå i klynger som strakte seg fra sørvestsiden av Husås, og om lag 400 meter sørvest mot Lågen.

Sommeren 1885 gravde Nicolaysen ut ikke mindre enn 52 gravhauger på Nes. I kapittel 2.1 skriver jeg at han totalgravde gravfeltet på Nes, men ettersom det i dag ligger en haug igjen hvor gravfeltet opprinnelig lå må dette forklares. Denne gjenværende haugen blir i eldre dokumenter referert til som "Tussehaugen" (Hernæs og Pedersen 1978 TA 2081 Nes), men også som Tinghaug (Næss 1880b TA 2081). I forbindelse med registreringer for økonomisk kartverk ble Tussehaugen registrert i 1978 av Per Hernæs og E.A. Pedersen. De nevner at daværende eiers mor husker at Tussehaugen ikke ble gravd fordi Nicolaysen mente at dette var en tinghaug, og ville være funntom (TA 2081). Det må nevnes at det i dag står bjørketrær av ikke ubetydelig størrelse på toppen av gravhaugen, som også Edvard Bull nevner i 1930 registreringene (1930, TA 2081). Disse kan ha stått her når Nicolaysen var her også, og kan i tillegg til tinghaugopplysningen være en årsak til at denne haugen fremdeles står her. Selve haugen er 15m i diameter og 3,5 meter høy, med spor etter en større inngravning i sørøst. I haugens kant er det tydelig at mange års pløyning har kuttet haugen, slik at den opprinnelige diameteren kan ha vært noe større. Tussehaugens plassering i forhold til det gravfeltet Nicolaysen gravde i 1885, og om denne er en del av det totale feltet, er en av tingene jeg ønsker å undersøke i rekonstruksjonen.

Når det gjelder kildene for rekonstruksjonen på Nes må jeg primært støtte meg til Nicolaysens opplysninger. Hans romlige informasjon om gravfeltet er relatert til eiendommene slik de forelå i 1885. Her har jeg, som på Farmen i kapittel 3.3.1-3.3.3, foretatt en opprydning i eiendomsforhold som ville fått direkte konsekvens for hvor og hvordan gravfeltet lå. På Nes er det dette som har vært en av de korrigerende kilder for rekonstruksjonen, som jeg vil drøfte umiddelbart i neste delkapittel. De øvrige korrigerende kildene, er de under Farmen nevnte flybilder, samt befaringer foretatt over tre år.

Oversikt Nes

Figur 8. Oversiktskart Nes, med tilhørende eiendommer og infrastruktur. Undersøkellesområdet markert med en rød sirkel.

3.4.1 Utgravnings og registreringsrapporter for Nes

De første arkeologiske opplysninger om Nes kom fra topograf Jens Kraft i 1822, hvor han opplyste angående Nesgårdene at :”...*her ere mange Gravhøie.*”(: 861). Det er ikke mye, men det er det første.

Den neste opplysningen om arkeologien her, er datert mai 1880. Da ble det meldt om funn av oldsaker samt opplysninger om disse (Ab 1880:192). Dette er skrevet av sønnene til to av daværende grunneiere; dvs. Ingebret Larsen ((på Næss)-2081/14) og Severin Paulsen ((på Næss)-2081/9)). De har begge underskrevet med etternavnet Næss her (Næss og Næss 1880a TA 2081). De beskrev sine funn på en slik måte at professor Oluf Rygh fattet interesse, og ba om en utdyping. Juni 1880 skrev de til Rygh og beskrev sine funn, og omstendighetene rundt funnene mer inngående. I den samme forbindelse spurte de om veiledning av Rygh til å foreta flere gravninger her, ettersom det var svært mange hauger i området. En beskrivelse av gravfeltet følger:

” Da der her paa Næs findes flere saadane Gravhauge, flere af disje liger i klynger, enkelte ogsaa allene i en længere og nærmere afstand fjerne fra de øvrige. Saaledes en meget stor Haug der antagelig har omkreds af mellem 80-100 alen, ligesom den ogsaa er meget høi Eldre folk kalder den en Tinghaug...” (Næss og Næss 1880b TA 2081).

Denne sistnevnte er den ovennevnte Tusshaugen. Selve beskrivelsene er også interessante. Vi får et inntrykk av at det er ett gravfelt som ligger spredt om rundt i klynger. Noen hauger ligger også enkeltvis. Det må altså dreie seg om et betydelig område innmark som har vært berørt. Når det gjelder estimatet på Tusshaugens omkrets på 80-100 alen, vil det tilsvare om lag 50-63 m (1 alen=2 fot=24 tommer=63cm). Dagens omkrets har jeg målt til om lag 42 m. Desimeringen i størrelse her skyldes nok den nevnte pløyning i gravhaugens kanter.

I 1883 beskrives Nes nærmere i Ab hvor det nevnes at det tidligere antatt største gravfeltet i amtet, Melø (i dag Melau 2074/3,10 se kapittel 3.5), er mindre enn både gravfeltet på Bergan (i dag sannsynligvis Bergene øvre 2076/3) og gravfeltet på Nes (Ab 1883:130). Videre beskrives det konkrete gravfelt på Nes :

”Paa nysnevnte Næs (Severin Paulsen 2081/14) findes paa moen dels tæt ved husene og dels længer vest ved Laagen en mængde gravhauger, sikkert over 50 og næsten alle urørte. Blant de paa det første sted er der en langhaug med en

aabenstaaende, paa begge sider muret lang grav, som endnu ikke er fuldstændig udgravet.” (Ab 1883:130).

Nå får vi et estimat over antall graver, og igjen at haugene ligger spredt, her i to klynger. Graven som ikke var fullgravd, ble ferdig utgravet av Nicolaysen. Denne ble gravd som haug 21 i 1885 (se rekonstruksjonen kapittel 3.4.3). Jeg regner det for ganske sikkert at dette er den haug Ingebret og Severin gravde, og de innrapporterte funn fra 1880 kommer fra (Ab 1880:192, Næss og Næss TA 1880a 2081).

Sommeren 1885 gravde Nicolaysen selve gravfeltet med 47 rundhauger og 5 langhauger, ingen av disse ble restaurert. I dag er det som nevnt bare Tussehaugen som er igjen her, ingen av gravene i gravfeltet er synlige på overflaten. En nærmere diskusjon angående Nicolaysens gravningsrapport vil følge under kapittel 3.4.3, i forbindelse med rekonstruksjonen av gravfeltet.

Etter Nicolaysen må vi helt frem til Edvard Bulls registreringer i 1930 for å finne gravfeltet på Nes omtalt av en arkeolog igjen. Han beskriver her på Nes en haug som må være Tussehaugen. Samtidig nevner han at: ”En hel del andre hauger som er utgravd av Nicolaysen er nå utjevnet ved dyrkning. ” (Bull 1930 TA 2081). Dermed får vi også stadfestet at gravfeltet ikke lenger er synlig i overflaten.

Den siste registreringen som er foretatt på Nes, er den Per Hernæs og E.A. Pedersen (TA 1978 2081) foretok. Disse registrerte kun Tussehaugen.

De konkrete opplysninger jeg får ut av registreringsrapportene er begrenset, dette skyldes at hele feltet ble fjernet, bortsett fra Tussehaugen. Det faktum at denne står i dag, hjelper ikke til med stadfestelsen av selve gravfeltet. Dette ettersom Nicolaysen ikke nevner Tussehaugen i sin rapport, og noen konkret måling av avstand fra Tussehaugen til gravfeltet ikke ble gjort.

3.4.2 Øvrig arkeologisk litteratur hvor Nes omtales

Som jeg klargjorde i forrige delkapittel har det ikke vært utført arkeologisk feltarbeid på Nes etter Nicolaysen, annet enn registreringene i 1930 og 1978. Materialet som Nicolaysen gravde frem her har vært gjennomgått og analysert av arkeologer i to tilfeller. Dette er Thorleif Sjøvolds hovedoppgave (1944), hvor alle gravfeltene i oppgaven omtales. Samt Lars Forseths magisteravhandling fra 1993 hvor Nes er et av flere gravfelt han undersøker.

Sjøvolds fokus for sin oppgave har jeg nevnt tidligere under kapittel 3.3.2, og på Nes gjennomgår han 12 gravhauger (dvs. haugene 2, 3, 6, 8, 17, 21, 26, 27, 28, 36, 39 og 50.) (Sjøvold 1944: 32-38). Gjennom dette materialet eksemplifiserer han kjønnsfordelingen og gravskikken på Nesgravfeltet. Sjøvolds gjennomgang av gravmaterialet på Nes kan ikke hjelpe meg med noen mer nøyaktig geografisk plassering av gravfeltet, men dette er jo heller ikke noe poeng for ham å gjøre i sin oppgave.

Når det gjelder Lars Forseths prosjekt er ikke dette ulikt hva Sjøvold gjør, men hans område innebefatter også Østfold. Hans oppgavetittel lyder *”Vikingtid i Østfold og Vestfold -En kildekritisk granskning av regionale forskjeller i gravfunnene.”* (Forseth 1993). Gravfeltet på Nes er et av flere han gjennomgår, men det eneste i Hedrum. Hans hovedinformasjonskilde for Nes er Nicolaysens gravningsrapporter. Forseth systematiserer gravfeltets kronologi, gravskikk og kjønnsfordeling. Hans gjennomgang er mer statistisk orientert enn Sjøvolds arbeide. Dette ettersom han undersøker det totale antall undersøkte gravhauger på fem gravfelt i Vestfold (Nes, Berg Søndre, Lille Gullkronen, Kaupang og Fevang), og to i Østfold (Hunn og Store Dal). I likhet med Sjøvold har Forseth konsentrert sin analyse rundt hva som er gravd ut av haugene og hvordan. Det er ikke noe mål for ham å komme nærmere gravfeltets opprinnelige plassering eller utseende i landskapet. Når det gjelder øvrig litteratur som går inn på Nes vil denne i all hovedsak være sammenfallende med hva jeg skrev om Farnen, nemlig de to bygdebøkene for Hedrum, og boken *Larvik fra A-Å*. Jeg går ikke nærmere inn på disse her ettersom ingen av dem har bidratt i rekonstruksjonen av gravfeltet på Nes.

3.4.3 Rekonstruksjonen av gravfeltet på Nes

I sin rapport fra 1885 begynner Nicolaysen med å feste gravfeltet i rom. Hans fikspunkt er stuehuset på gården 2081/14. Haugene 1-25 ligger i nordvest for stuehuset, haugene 26-37 ligger sørsørvest for huset, mens haugene 35-52 ligger i sørvest for huset. I kapittel 2.5 gjennomgikk jeg hvordan jeg forstår Nicolaysens terminologi for oppmåling, som jeg også anvender meg av på Nes. Termen ”tett ved” er anvendt på 37 av de 52 haugene, metrisk oppmåling er kun anvendt i fire tilfeller, mens de øvrige 11 ble skrittet opp.

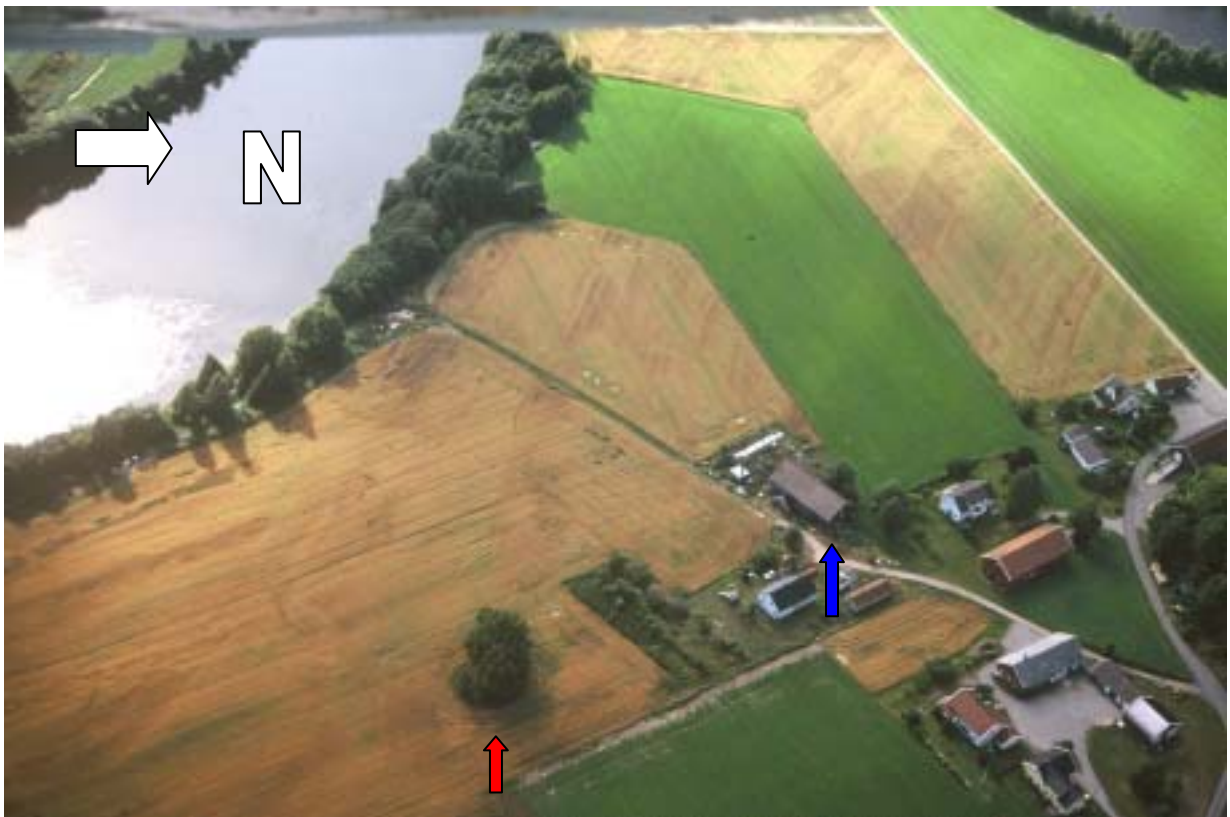
Stuehuset på 2081/14, som er fikspunktet til Nicolaysen, ble reist i 1814, og står den dag i dag. Dermed er det mulig å feste gravfeltet i rom (Krohn-Holm 1979:626). Når det gjelder avstanden fra stuehuset til haug 1, er det sannsynligvis oppstått en trykkfeil som har

videreforplantet seg i senere verk. I Ab angir Nicolaysen avstanden som: "...70 skridt i nv. for stuehusets nordvestre hjørne..." (Nicolaysen 1885:22). I "*Vestfolds Oldtidsminner*" er den samme rapporten ordrett gjengitt, men da er avstanden 7 skritt (1943:669). I sine originale notater har Nicolaysen angitt avstanden til 10 skritt (Nicolaysen 2081 VF).

Dette er en ganske betydelig trykkfeil, som kunne fått store konsekvenser for totalutseendet til gravfeltet. Heldigvis har jeg også en annen referanse på dette. I innledningen til sin rapport sier Nicolaysen:

"Naar det undtages levningen af en udgravet haug paa en af disse gaarde og den i Ab. 1884 s. 105 omtalte haug paa denne heromhandlede gaardpart (dvs 2081/14) forefandtes der kun gravhauger paa denne sidste, men her i et stort tal." (ibid).

Dermed vet vi at alle haugene altså befant seg på 2081/14, som er eiendommen til Severin Paulsen. Hadde haug 1 ligget 70m nordvest for stuehuset ville mesteparten av haugene 1-25 ha ligget på naboeiendommen 2081/10. Dette er en trykkfeil som altså har blitt videreført i Sigurd Griegs "*Vestfolds oldtidsminner*", hvor avstanden til den første gravhaug opplyses å være 7 skritt (1943:669). Det vil si nærmere det opprinnelige, men som nok igjen skyldes en trykkfeil.

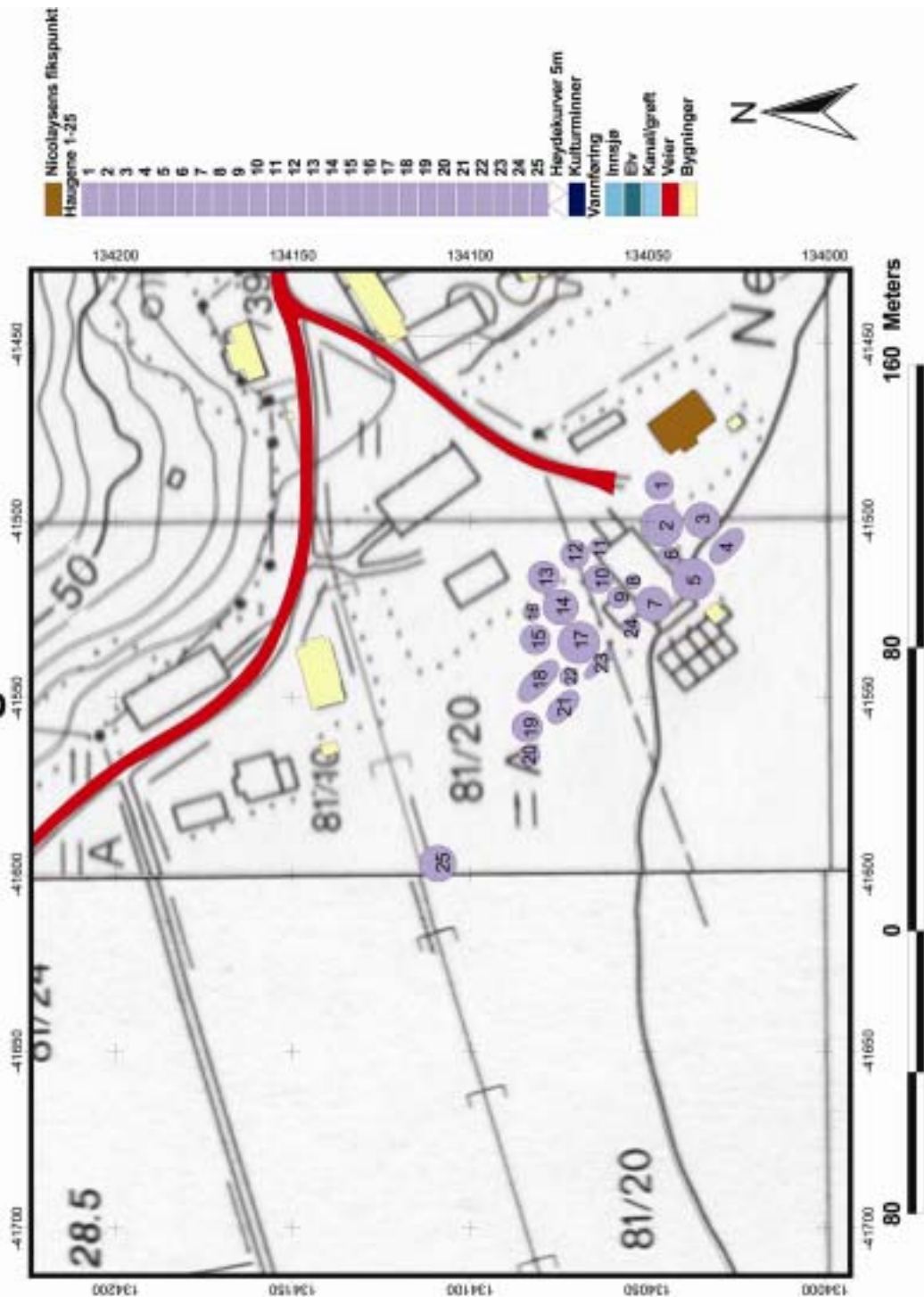

Figur 9. Flyfoto over Nes, lokaliteten hvor haugene 1-25 lå er merket med blå pil. Tussehaugen er markert med rød pil. Haugene 26-52 lå da spredt i klynger vest for Tussehaugen (jfr. figur 10 og 11).

Haugene 26-34 lå 140 skritt (dvs. estimert 70 meter, se kapittel 2.5) sør sørvest for stuehuset, og utgjør dermed klynge 2 i gravfeltet. Disse haugene var de som lå nærmest Tussehaugen. Den nærmeste haugen i gravfeltet ville ha vært haug 29, som lå i underkant av 30m vest for Tussehaugen.(se kartet i figur 8). Angående haugene 1-25 og 26-34 bemerker Nicolaysen at alle disse lå et stykke over Lågen mens haugene 35-52 lå nærmere elven, på et av dennes gamle leier (1885:35). På flyfotoet i figur 9, sees gården 2081/14 beliggende ved den gule pilen som igjen markerer hvor haugene 1-25 sannsynligvis var situert (se figur 10). I området vest for Tussehaugen sees en rekke "crop marks", men disse har jeg ikke konkret kunnet knytte til de slettede haugene. Hvorvidt disse sporene kan relateres til andre arkeologiske fenomener eventuelt hustufter er usikkert, dette vil kun besvares ved en eventuell arkeologisk undersøkelse av stedet.

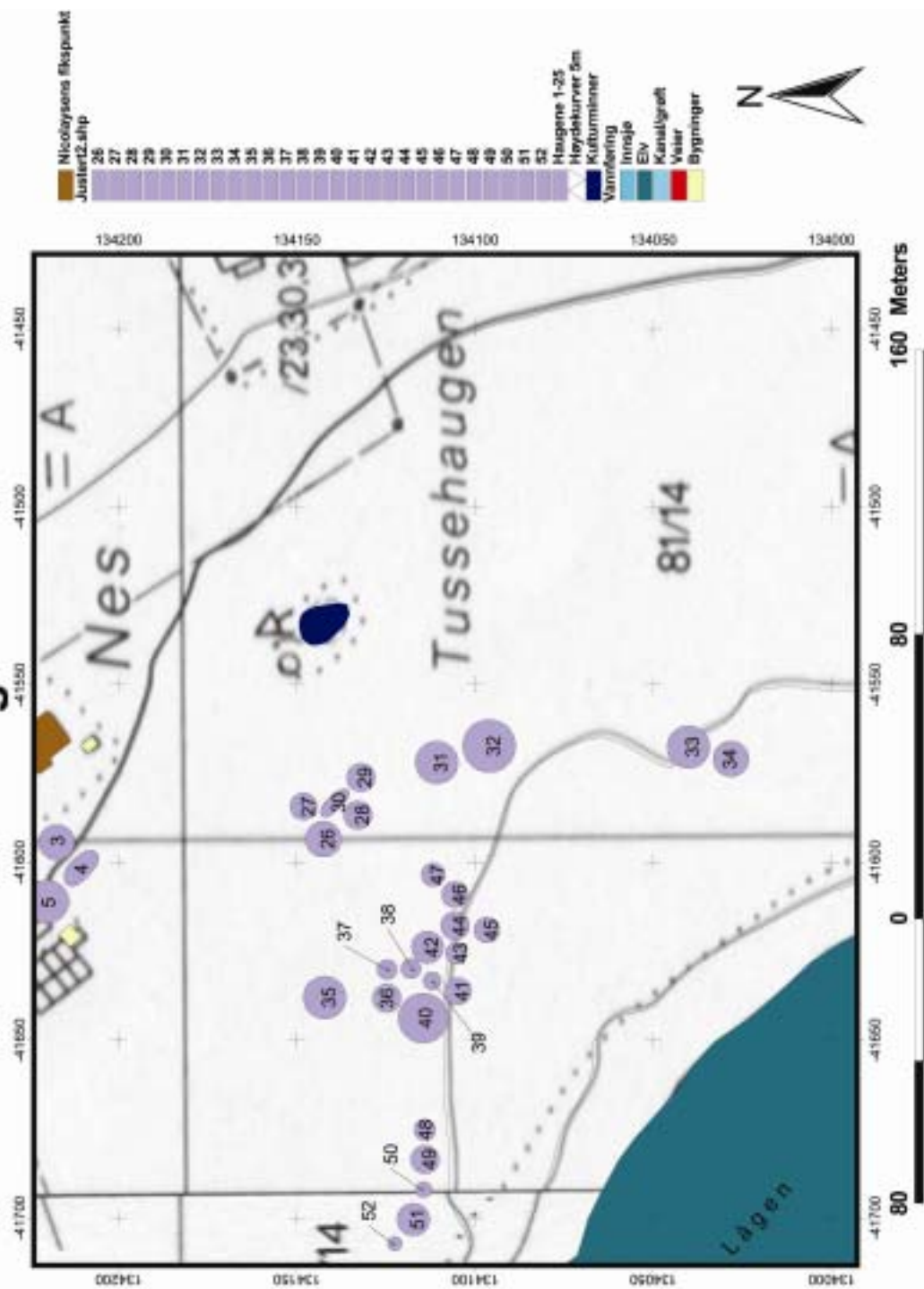
På figur 10 neste side vises haugene 1-25, og på den påfølgende side vises figur 11 med haugene 26-52. Denne fremvisningen blir dermed litt misvisende i forhold til det jeg nevnte i forrige avsnitt. Egentlig er det haugene 1-34 som ligger på samme høyde, mens haugene 35-52 ligger nærmere Lågen. Jeg finner det vanskelig å opprettholde dette skillet, uten at det går på bekostning av kvaliteten på kartet, ettersom grav 25 og grav 34 ligger om lag 280 meter fra hverandre,

Gravfeltet på Nes rekonstruert haugene 1-25

Figur 10. Gravhaugene 1-25 på Nes rekonstruert

Gravfeltet på Nes rekonstruert haugene 26-52

Figur 11. Gravhaugene 26-52 på Nes rekonstruert.

3.4.4 Datering og gravskikk

Ifølge Nicolaysens materiale kan alle de gravene som inneholder daterbart materiale relateres til yngre jernalder, og videre er de mer presist daterbare gravene fra vikingtid (Forseth 1993:200). Lars Forseth daterer dette videre inn i underkategorier hvor hans dateringer fra Nes vil falle i følgende kategorier:

- 18 kan kun relateres til jernalder (graver hvor jern var evident i materialet)
- Ingen graver viser klare dateringer til eldre jernalder.
- 20 kan dateres til yngre jernalder.

Videre inneholder 14 av de daterbare gravene tilstrekkelig materiale til å typologisere disse videre, her er da:

- 2 graver tilhørende merovingertid
- 4 graver tilhørende vikingtid
- 2 graver knyttes til 800 -tallet
- 2 graver knyttes til perioden 850-900-tallet
- 4 graver knyttes til 900-tallet
- 15 av haugene var funntomme (ibid).

Det som utkrystalliserer seg angående dateringer og gravskikk på gravfeltet på Nes, er at dette knytter seg til yngre jernalder, og vikingtid spesielt. Nicolaysen tolket videre fem hauger som mannsgraver (15, 26, 28, 35 og 36), mens 12 ble tolket som kvinnegraver (6, 8, 9, 14, 16, 17, 23, 37, 39, 40, 44 og 45) (1885:42).

3.5 Nicolaysens gravninger på Melau -introduksjon og gjenværende arkeologi

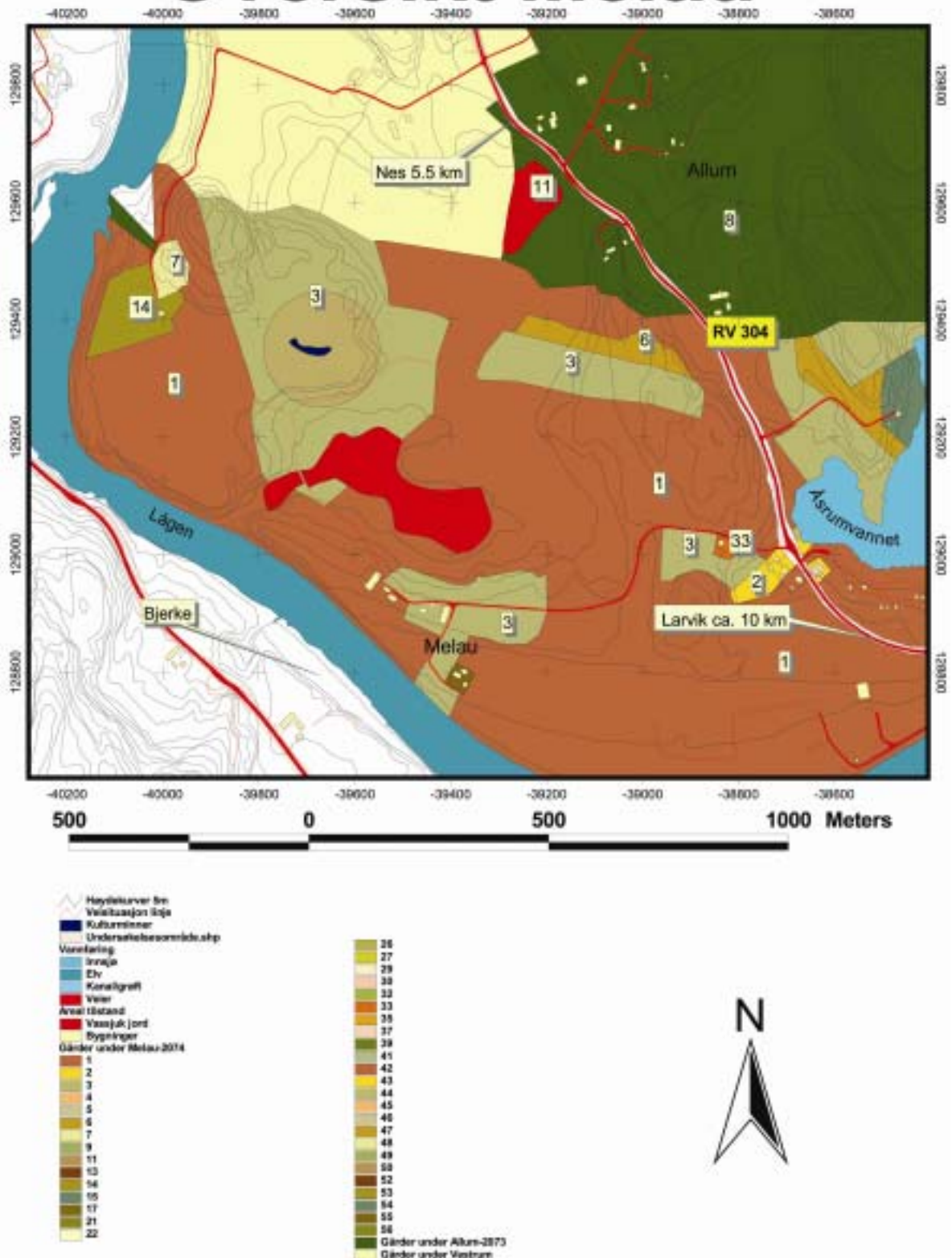
Gravfeltet på Melau ville i dag ha ligget på eiendommen 2074/3,10, men ikke i direkte tilknytning til dagens gårdsbygninger. Plasseringsmessig ligger Melau og det fjernede gravfeltet på hver sin kolle i underkant av 500 m fra hverandre. I dag er området gravfeltet lå en gressbevokst slette, som benyttes til storfebeite. Geografisk ligger Melau på østsiden av Lågen, ca 5,5 km sørøst for Nes og ca 4,5 km nord for Hedrum kirke. Selve gården ligger på et høydedrag over Lågen, med direkte utsyn over elva mot sørøst til nordvest. Øst for gården ligger Åsrumvannet (se figur 12).

Gravfeltet her gravde Nicolaysen i 1884. Da ble 30 av 38 gravhauger utgravd, og ingen ble gjenoppført. Den videre skjebnen til de gjenværende åtte gravhaugene vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 3.5.1, men jeg vil kort nevne at i dag finnes det kun en haugrest tilbake, som tilhørte det opprinnelige gravfeltet.

Melau navnet sier også litt om terrenget her. På gammelnorsk heter det Meðalhaugr (eller haugar) (Rygh NG Melau 2082), som betyr midthaug/mellomhaug, og som kan sikte til beliggenheten som haugen mellom Åserumvannet og Lågen, eller mellom Melautjønn og Lågen (Berg 1913:346). I DN skrives det i 1369 som Mædalaugha (DN.XIV 10,1369). Melau var sannsynligvis selveiergård eller bondegods på 1300- tallet (Krohn Holm 1978:543). Dette kan ha vedvart frem til perioden 1540-1580 hvor den kom inn under Jernskjeggene på Fresje. I 1580 er Melau adelig hovedgård for Iver Jernskjeggs datter Ulvhild (Kraft 1822:857, Krohn-Holm 1978:543). Avstanden fra gården til det fjernede gravfeltet er som nevnt i underkant av 500 m i luftlinje. Mellom det fjernede gravfeltet og gården er det et dalsøkk, slik at både gården og gravfeltet ligger på hver sin kolle på eiendommen.

Før 1700 lå Melautjønn i dette dalsøkket. Tjernet hadde utløp til Åsrumvannet i øst. En kaptein Grimmer som eide Melau den gang ønsket å sette i stand et kvernbruk, og gravde dermed nytt løp ut mot Lågen. Dette resulterte i bortskylling av seks tønnesodd åkerjord, tilhørende skog, og ødelegging av Melaufisket i Lågen (Berg 1913:351, Krohn-Holm 1978:540). I dag er det derfor ikke noe tjern å finne her. Området er bevokst med krattskog og er beiteområde for kyr. Spor etter tjernet kan sees i kartet på neste side som røde polygoner. Dette indikerer arealtilstanden på

Oversikt Melau

Figur 12. Oversiktskart over Melau med tilhørende eiendommer og infrastruktur. Det konkrete undersøkelsesområdet er markert som en rød sirkel.

jorda, som i kartdataene er beskrevet som vassjuk skogmark. Terrenget gravfeltet lå i er i dag ganske annerledes enn hva Nicolaysen beskriver. I 1884 skriver han;

” De nedenfor omhandlede gravhauger ligge paa en sandaas bevoxet med naaletræ, noget i nord for gaarden. Aasen har i midten en fordybning, hvori der fra vest til øst gaar en hovedsti. Der forefindes i det hele 38 hauger, hvoraf 10 paa høiden søndenfor stien, de øvrige nordenfor denne.” (1884:36).

Sannsynligvis har dette området vært skogbevokst og ikke oppdyrket. I 1974 skriver Jan Henning Larsen, som foretok flere registreringer og gravninger her, at selve grunnen for hans første befarings her på Melau, var at det var planlagt nydyrkning på skogsfeltet Nordre Moa, som er navnet på åsen. Videre nevner Larsen at han har identifisert seks til syv gravhauger, men at de østligste er helt skjult av vegetasjon (Larsen 1974 VF 2074/3,10). På sin andre befarings i området i 1975 blir dette ytterligere bekreftet. Da nevner han at området Nordre Moa var dekket av gran- og furuskog (Larsen 1976 VF 2074/3,10). Arkeolog Lil Gustafson foretar videre undersøkelser her i 1992. Da er terrenget totalt endret, og det er også slik terrenget ser ut i dag. Området var i 1992 oppdyrket, og fremstod som en relativt flat åker som strekker seg i en øst-vest retning (1992 VF 2074/3,10).

Figur 13. Bilde av området gravfeltet på Melau lå i. Åkeren er avgrenset av en bratt nedadgående skråning i øst og sør. I vest begrenses åkeren av en bratt skrent som går ned mot Lågen, og i nord mot en lav skogbevokst ås. Innmerket på bildet er gravfeltets omtrentlige plassering og utstrekning.

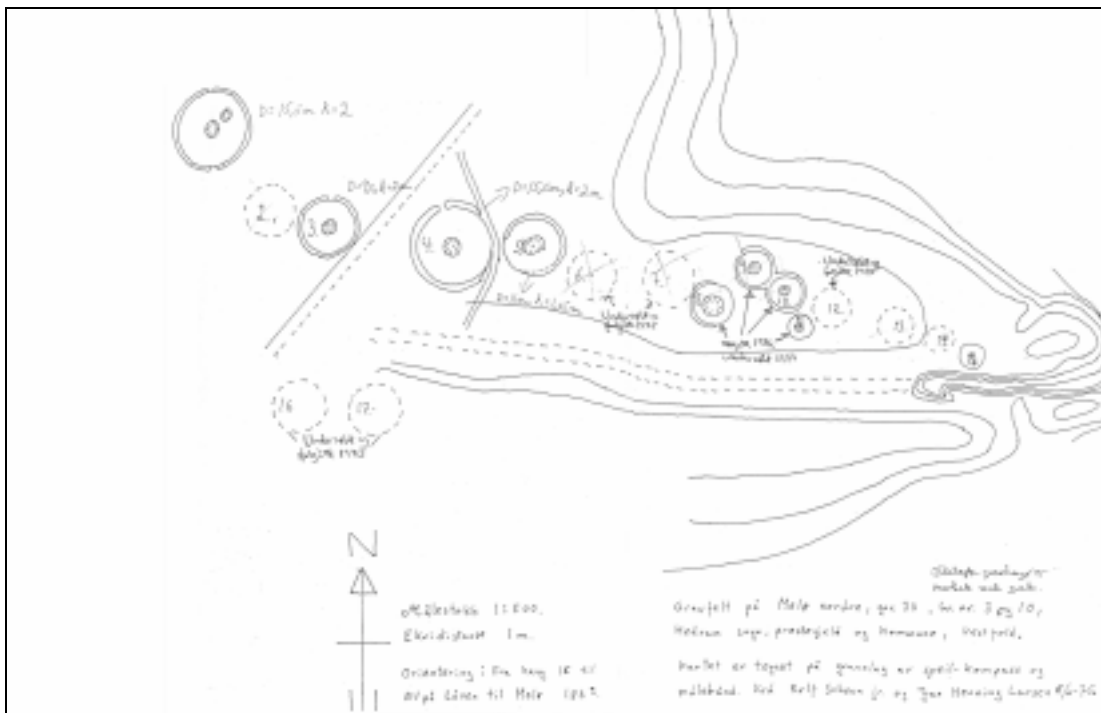
3.5.1 Utgravnings og registreringsrapporter for Melau

Den tidligste opplysning vi har om gravfeltet på Melau, er Nicolaysens beskrivelse i Ab. 1882, hvor han skriver at:

”Paa søndre Melø (Amund Børresen) er der nu, saavidt vides, den største samling urørte gravhauger paa et sted i hele amtet, da der ifølge ejerens opgivende et kort stykke fra gårdens huse findes 34 saadanne hauger, til dels bevoxede med træer, alle runde undtagen en langhaug.” (1882:201).

Det totale antallet Nicolaysen opplyser om to år senere, var 38. Videre var fem av disse langhauger og 33 rundhauger (Nicolaysen 1884). Åtte av rundhaugene ble ikke utgravd ettersom Nicolaysen sa at disse var så godt som utgravd, eller bevokst med store trær. Dette gjaldt haugene 13-17, 29-30 og 32 (ibid:38 og 43).

Nicolaysen angir ikke proporsjonene eller avstander på de hauger han ikke gravde. Heldigvis har jeg også registrerings- og utgravningsrapporter for disse av nyere dato. Særlig viktig er det oversiktskart over de gjenværende gravhauger Jan Henning Larsen og Rolf Scheen Jr. tegnet i 1975/76, som er gjengitt her som figur 14 (Larsen 1975/ 76 VF 2074/3,10).

Etter Nicolaysen nevnes det av Jan Henning Larsens innberetning datert 30. januar 1976, at daværende eier, Odd Meløs onkel, Alf Melø husket at en larviksmann ved navn Johan Nordheim, foretok utgravninger på gravfeltet rundt århundreskiftet (Larsen 1976:6 TA 2074/3,10). Den samme Alf Melø skal også selv ha fjernet en haug herfra for 50 år siden. Hva som konkret ble gjort, og på hvilke hauger, vites ikke. Nordheim foretok flere utgravninger i Lågendalen rundt århundreskiftet, blant annet på det gravfeltet Nicolaysen gravde på Vestre Vestrum i 1884 (FR 2075/1,10). Det sannsynlige er vel at denne personen drev med innsamling av gjenstander, og ikke fysisk sletting av gravhauger. Den eneste opplysning om sletting av udokumenterte hauger på Melau, er Alf Meløs fjerning av en grav.

I 1930 er Edvard Bull på Melau, han skriver:

”I skogen ca.500 m nord for gårdens hus, ligger fem gravhauger. To av disse ligger øst for en dårlig skogsvei og tre vest for denne. Haugenes tverrmål fra øst mot vest er henholdsvis 10, 12, 9, 8 og 13 m. Den næst østligste haug er litt avskåret i østsiden av en grøft.” (1930 TA 2074/3,10).

De fem haugene Bull beskriver her, er nok de samme haugene som Nicolaysen gir identiteten 17, 16, 15, 13 og 14 (1884:38) (jfr. figur 14, Larsens hauger 1-5), og er de fem haugene Nicolaysen lot stå igjen i 1884. Det interessante ved Bulls registreringer er at Jan Henning Larsen og Rolf Scheen Jr. ankom Melau i 1975, de fant og registrerte totalt ni hauger og åtte haugrester på samme sted. På dette tidspunkt var haugen som Bull har målt til 8m eller haug 13, som Nicolaysen identifiserer den, blitt til en haugrest som er svært diffus. Larsen og Scheen Jr. registrerte ytterligere fem hauger her (Larsen 1976: 2 VF 2074/3,10). Dette avviket kan skyldes at området var skogbevokst, og at haugrester, og utydelige hauger kan ha vært lite synlige ved Bulls registreringer i 1930.

Bakgrunnen for Larsen og Scheen Jr.’s registreringer og gravninger på Melau, var grunneiers ønske om arrondering med en følgende nydyrkning av området.(Larsen 1976:3, 1976: 1 VF 2074 /3,10). Larsen har ikke relatert nærmere de gravene Nicolaysen gravde med de gravene som ble registrert og gravd 1974-76. Årsaken til dette beskriver han selv:

”De haugene han (Nicolaysen) lot undersøke har det ikke lyktes meg å identifisere i forhold til de haugrestene vi lot undersøke da de mål på diametre som Nicolaysen oppgav, ikke overensstemmer med våre mål.” ((min kommentar) Larsen 1976:6 VF 2074/3,10).

Grunnen til denne uoverensstemmelsen svarer han kanskje på selv:

”De eiendommelige haugrestene med sirkulære voller og nedskjæring i midten er trolig fremkommet ved at Nicolaysen lot grave ned i sentrum etter at haugene var bortgravet. Massen er vel kastet ut til siden. Dette forklarer at våre mål på haugdiameterne ikke er i overensstemmelse med Nicolaysens mål.” (ibid).

Denne teorien er forenlig med Nicolaysens selverklærte arbeidsmetode (Nicolaysen 1874:126, se også ovenfor kapittel 2.4) Ved å se Nicolaysens hauger i forhold til Larsens og Scheen Jr.’s registreringer, vil jeg si at disse på ingen måte er uforenlige, men komplementære.

Registreringene Larsen og Scheen Jr. gjorde i 1975, er grunnlaget for at U.O. gav dispensasjon fra kulturminnelovens § 8, og frigav de haugene Larsen og Scheen Jr. kaller 6, 7, 12, 16 og 17 (som tilsvarer Nicolaysens 17, 19, 32, 4 og 5). I 1976 ble disse haugrestene sammen med haugrestene 13 og 14 (dvs. Nicolaysens haug 35 og 36) utgravd og undersøkt av Larsen og Scheen Jr. (Larsen 1976 VF 2074/3,10). Det ble ikke gjort noen funn i forbindelse med gravningene, og Larsen konkluderte med at alle disse haugene var fullgodt undersøkt av Nicolaysen (ibid:6). I 1977 ble haugrestene 8, 9, 10 og 11 (dvs. Nicolaysens 27, 30, 32 og 33) også frigitt og undersøkt, med samme negative resultat og konklusjon (Larsen 1977 VF 2074/3,10). Status etter registreringer og utgravninger her i perioden 1974-76, vil derfor være at alle hauger og haugrester er fjernet unntatt haugene 1, 3, 4, 5 og 15, samt haugrest 2 (dvs. tilsvarende Nicolaysens haug 14, 15, 16, 17 og 37, samt haugrest 13).

I 1987 søkte den nye grunneieren på Melau 2074/3,10 Grim Bredo Melø, om frigivning av de fire siste gravhaugene. Dette er haugene 1, 3, 4 og 5 (dvs. Nicolaysens haug 14, 15, 16 og 17). Haugresten 2 (Nicolaysens haug 13) nevnes ikke, ei heller haug 15 (Nicolaysens haug 37). Førstnevnte ble av Larsen nevnt som en haugrest, og kan ha blitt utelatt av den grunn. Sistnevnte ligger helt ut mot jordets østlige ytterkant (se figur 14), og har dermed ikke vært et problem for grunneiers virksomhet her. Hvilket ikke var tilfelle for de øvrige fire haugene. Grunneiers søknad ble avslått av U.O. (Gustafson 1992:1 VF 2074/3,10), men 17. oktober 1989 meddelte grunneier at de fire gjenværende gravhaugene var blitt ”sanert”, det vil si slettet. Dette ettersom frigivelse ikke ble etterkommet, og at det var nødvendig for en total utnyttelse av jordstykket og eiendommen (Melø 1989 VF 2074/3,10). I intervju i Sandefjords Blad 3/11 1989 skrives det at: ”...det var plundrete å drive jordbruk på stedet, der han måtte kjøre i sikksakk mellom haugene. De gamle haugene ligger nå dumpet i et myrsøkk” (SB

3/11-89 s.11 VF 20743,10). Saken ble anmeldt, og den 7. september 1990 ble grunneier dømt til å betale kr 30 000,- til Staten, og kr 40 000,- til Oldsakssamlingen (Gustafson 1992:1 VF 2074/3,10). Det som er tilbake på Melau etter denne ”saneringen” begrenser seg derfor til den ovennevnte haug 15 (Nicolaysens haug 37), samt to tidligere uregistrerte gravhauger i skogkanten nord for gravfeltet, som ble påvist av grunneier på Melau i 1989 (ibid).

I 1992 ble det foretatt en etterundersøkelse på jordet hvor det opprinnelige gravfeltet var plassert. Denne undersøkelsen ble ledet av forsker Lil Gustafson, som sammen med to metallsøkere og en feltassistent, kartla mulige uoppdagede funnforekomster tilknyttet gravfeltet. Selve arbeidsmetoden beskriver hun som: ”De to deltagerne med metalldetektor gikk over hver sin del av jordet,...,Der det ble gjort funn som kunne indikere at det var en grav, ble det foretatt utgravning.” (Gustafson 1992:2 VF 2074/3,10). Tre slike steder ble undersøkt. På det ene stedet a) ble det funnet et irsk bronsebeslag, på det andre b) ble det funnet en rangle, og tilslutt ble c), som var bunnen av den ”sanerte” haug 1 (Nicolaysens haug 14), undersøkt, ettersom denne markerte seg som en lysere sirkulær flate, som ble tolket som spor etter den fjernede gravhaugen. Her ble det omtrent midt i haugbunnen funnet en rombisk bronsespenne i borre stil. Den førstnevnte a) mener Gustafson er utkast av haugfyll til haug 15 (Nicolaysens haug 37), og når det gjelder b) mener hun dette er en uoppdaget grav som har ligget nedskåret under haug 13 (Nicolaysens haug 35) (ibid:3). Denne siste haug er svært interessant ettersom dette er en tilnærmet urørt grav, det ble kun observert plogspor som i liten grad har påvirket graven. Årsaken til at Larsen og Scheen Jr. ikke oppdaget denne i 1976, var nok at denne var gravd ned under overflaten, samt at Gustafsons metode med anvendelse av metalldetektor avslørte ranglen som lå i graven.

Ved Nicolaysens gravning av haug 13 (dvs. Nicolaysens haug 35), ble det i haugmassene gjort udaterbare funn. Alt ble funnet mot midten av haugen om lag 45 cm fra toppen av denne. Selve haugen målte Nicolaysen til 1,5 m dyp.⁴ Haug 13 (Nicolaysens haug 35) er dermed utgravd av arkeologer 3 ganger!

Den dokumentasjonen Gustafson fører over utgravningene, og den videre funnbehandlingen er god. Hun støtter seg i en stor grad til Larsen og Scheen Jr.’s kartering av området, men lager også egen plantegning over funnutbredelse og utgravningsområde. Ut fra hennes plantegning

⁴ Pga. sin feltmetodikk ble gravhaugene tømt innenfra og ut, og at man da jobbet seg ned mot midten, derfor dyp, og ikke høy (se kapittel 2).

har jeg vektorisert forhold hun tegner, dette er avbildet i figur 15. Larsens og Gustafsons karteringer er samsvarende ved relatering av geografi, og målestokk (Larsen 1976 VF 2074/3,10, Gustafson 1992 VF 2074/3,10).

Gravfeltet på Melau er det gravfeltet som er best belagt dokumentasjonsmessig av de utgravde gravfeltene i Hedrum. Her er det oversiktskart over gjenværende gravhauger etter Nicolaysen, og utgravninger er utført med en mer moderne metodikk. Ettersom så mange av utgravningene ble utført på haugrester, var det gode muligheter til å etterprøve Nicolaysens nøyaktighet. Larsen kommer frem til at alle haugene han undersøkte i området er fullgodt undersøkt av Nicolaysen (Larsen 1976:6 VF 2074/3,10). Mens Gustafson da kommer frem til det motsatte, ettersom hun finner to gjenstander på stedene A og C, samt lokaliserer en nedskåret intakt grav (B) under en haug som har vært utgravd to ganger før (1992 VF 2074/3,10).

Når det gjelder kildene vil jeg nevne at informasjon angående gravfeltet på Melau i fornminneregisteret (www.niku.no/fornminne-01/05-03) mangler. Det er kun de to ovennevnte gravhaugene påvist av grunneier i 1989 som er registrert her.

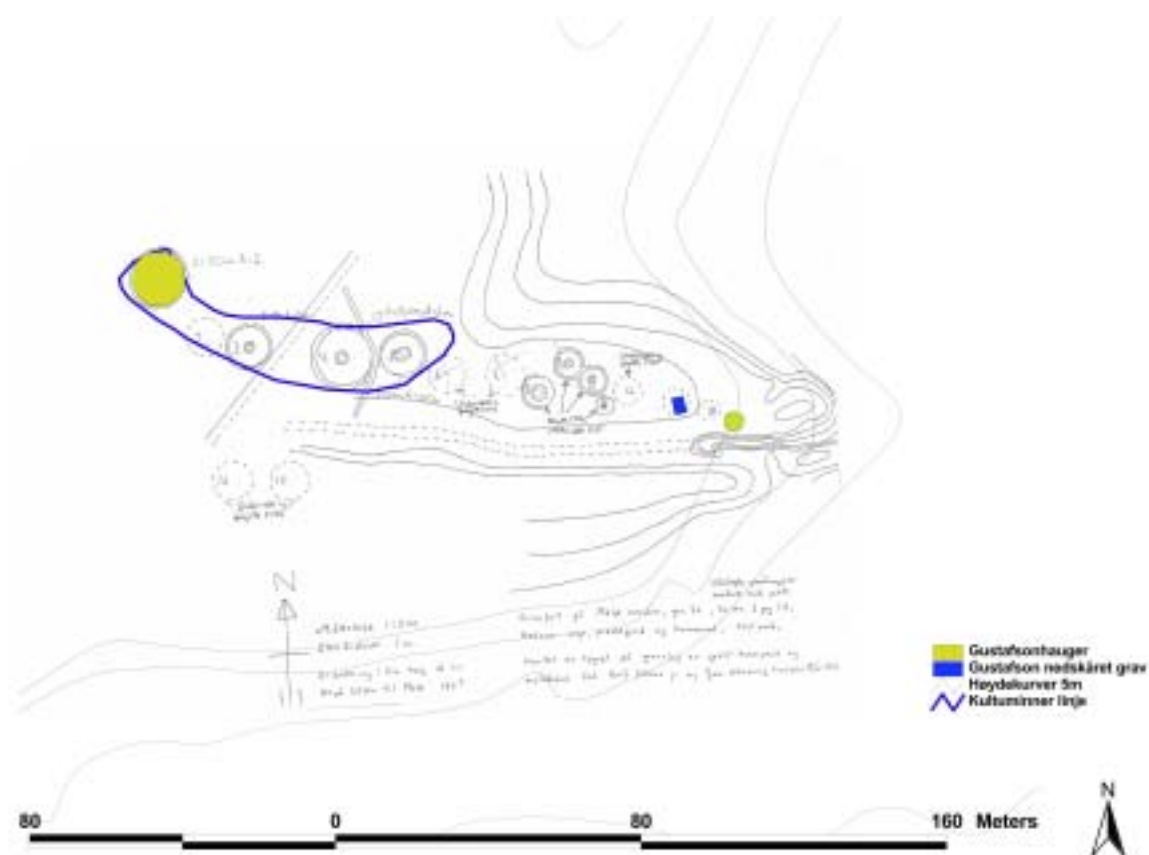
3.5.2 Øvrig arkeologisk litteratur hvor Melau omtales

Den tidligere nevnte Sjøvold (1944) er den eneste som har gjennomgått Melaumaterialet i en komparativ sammenheng. Hans angrepsvinkel er nærmere diskutert i kapittel 3.3.2. Hans kilde til informasjon på Melau er kun Nicolaysens beskrivelser i Ab, samt gjenstandene i magasinet. På Melau bemerker Sjøvold det høye antall tomme graver. Videre at de funnholdige gravene inneholder lite daterbart materiale, samt at det på Melau, (når han skrev dette i 1943), kun var grav 7 (Nicolaysens haug 26), som var nedskåret under haugmassene (Sjøvold 1944:30-31). Gravfeltet på Melau fremstår derfor for Sjøvold som et mindre rikt (interessant?) gravfelt, som ikke spiller noen avgjørende rolle i hans oppgave.

For øvrig er gravfeltet på Melau også nevnt og gjennomgått i de mer populærvitenskaplige bygdebøkene, samt ettbindsverket Larvik fra A-Å

3.5.3 Rekonstruksjonen av gravfeltet på Melau

Som jeg var inne på i delkapittel 3.5.1 er gravfeltet på Melau det best dokumenterte av alle gravfeltene i Hedrum. I tillegg til Nicolaysens utgravningsrapport herfra, foreligger det både registrerings- og utgravningsarbeider fra nyere tid. I 1975 ble det resterende gravfeltet opptegnet (Larsen 1976 VF 2074/3,10), og for det utførte feltarbeidet fra 1992 foreligger det ytterligere en oversiktstegning over situasjonen på Melau etter grunneiers ”sanering” av området (Gustafson 1992 VF 2074/3,10). Disse tre kildene gir oss tre stillbilder over gravfeltets siste levetid. Ved å rekonstruere gravfeltet ved hjelp av gravningsrapporten får vi en oversikt over det totale området gravfeltet var spredt over, og også hvordan gravfeltet var ordnet før noe arkeologisk arbeid ble utført her. Larsen og Scheen Jr.’s oversiktstegning, gir oss et inntrykk av gravfeltet etter Nicolaysen. Ut over å supplere de opplysninger Nicolaysen kommer med, er deres kartering den viktigste kilde for justering av plasseringen og utstrekningen gravfeltet hadde. Gustafson bidrar med viktig tilleggsinformasjon, og deler av hennes opptegning av området, er derfor også innlemmet i figur 15 nedenfor. Ettersom hennes kart innehar lignende opplysninger som Larsen og Scheen Jr., relaterer jeg Nicolaysens opplysninger til de sistnevnte. Dette fordi deres kart viser flere gravhauger og haugrester, og da har flere geografiske referanser. Jeg var først ikke klar over at det forelå noe kart over området som innebefattet gravhaugene her. Ved min gjennomgang av materiale på topografisk arkiv i Oslo i april 2002, manglet dette. Overraskelsen og gleden over at dette faktisk eksisterte var dermed stor når jeg i oktober 2002 gjennomgikk arkivet på Vestfold Fylkeskommune, og fant kartet til Larsen og Scheen Jr, samt Gustafsons over samme område. Larsen og Scheen Jr. angir også andre strukturer på sin tegning, nemlig et veifar som gikk gjennom gravfeltet i ØV retning. Samt at dreneringsgrøften, som også Bull bemerker, er inntegnet. Denne kutter haug 4 (Nicolaysens haug 16) (Bull 1930 TA 2074/3,10). Anleggsveien (går fra SV mot NØ) som de også har plottet inn må ha blitt anlagt etter Nicolaysen, men før Bull (ibid). I likhet med Farmen og Nes tegnet jeg opp gravfeltet slik Nicolaysen angir dette. Metodikken for oppmåling av avstand mellom haugene er samsvarende med Nes og Farmen (se også kapittel 2.5). Avstandsforholdet mellom 26 av haugene betegnes som ”tett i nord/sør/øst/vest”. På tre av haugene skrittet han opp avstanden,

Figur 15. Larsen kart geografisk relatert, med Gustafsons rapporterte graver digitalisert inn.

og på haug 1 betegnes denne, som jeg nevnte i sitatet på side 53, som beliggende 10 minutters gange fra gården. Lengde, bredde, høyde og diameter på hauger er alle angitt med metriske verdier (Nicolaysen 1884).

Ved første utkast av Nicolaysens gravfelt støtte jeg på komplikasjoner. Ved tre anledninger fører Nicolaysens opplysninger til rot, og åpenbare selvmotsigelser. Rekkefølgen i haugene, og den reelle geografien haugene får av Nicolaysen, står i et misforhold. Første gang dette skjer er i angivelsen av haugene Nicolaysen kaller 1-6. Følger jeg Nicolaysen bokstavlig her, blir haugene liggende oppå hverandre. Jeg har identifisert dette som område A i figur 16. Årsaken til dette ligger kanskje i bruken av termen ”tett ved”.

Det andre området gjelder forholdet mellom Nicolaysens hauger 19, 26 og 27. Her tror jeg Nicolaysen igjen kanskje har vært upresis i bruken av termen tett ved. Dette har jeg kalt område B i figur 16.

Det tredje området gjelder Nicolaysens hauger 27, 29, 30, 31 og 32. Her er det en kombinasjon av at haugene 29, 30 og 32 ikke er angitt med proporsjoner, og igjen upresis bruk av termen ”tett ved”. Dette er kalt område C i figur 16.

Når jeg i ettertid forsøkte å relatere gravfeltet jeg hadde tegnet etter Nicolaysen, med kartet Larsen og Scheen Jr. hadde tegnet, ble det tydelig at mitt første utkast derfor måtte revideres. Etter å ha tegnet gravfeltet på Melau etter Nicolaysens opplysninger, forsøkte jeg å geografisk relatere det til vektordatasettet. I N5 datasettet er nemlig gravene Larsen og Scheen Jr. kaller 1-5 (Nicolaysens 13-17) innmålt. Dette letter både relateringen av Larsen og Scheen JR.’s kart, og min rekonstruksjon ut fra Nicolaysens gravningsrapport.

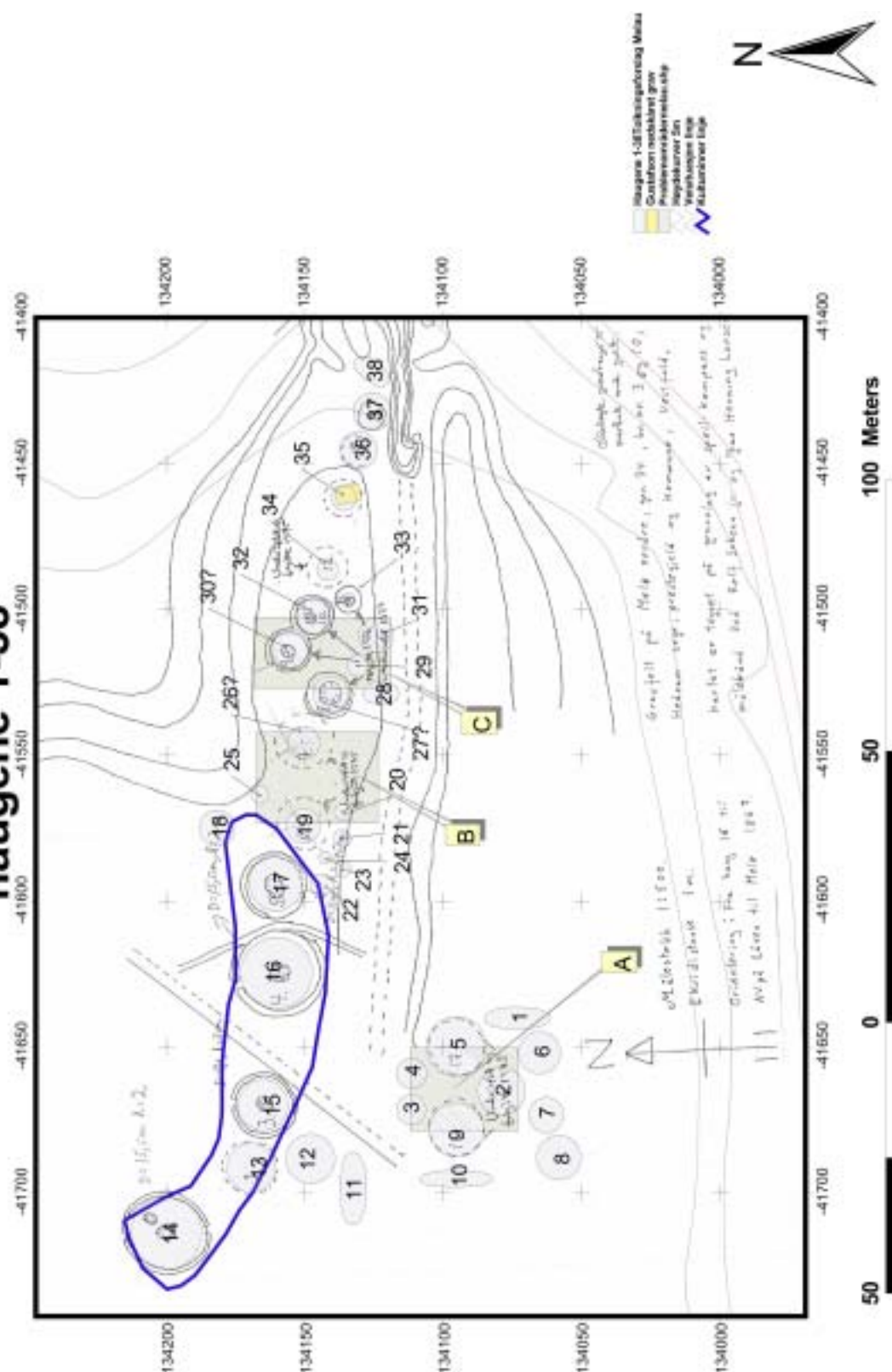
Når jeg digitaliserte Larsen og Scheens kart, og fikk relatert dette geografisk, viste det seg at rekonstruksjonen av gravfeltet på det første utkastet ble for sammentrykket, og at avstanden mellom haugene 1-10 og haugene 11-38 ble for stor. Hovedårsakene til at gravfeltet ble for sammentrykket mener jeg igjen er Nicolaysens anvendelse av termen tett ved, samt at jeg hadde tegnet de haugene Nicolaysen ikke oppgir størrelsen til for små. Men med Larsens opplysninger om plasseringen og størrelsen på de urørte haugene og haugrester var det fremdeles problemer i de ovennevnte tre områder. Dette tror jeg bunner ut i unøyaktigheter fra Nicolaysens side, ettersom det her allerede før relateringen av Nicolaysen og Larsen, var problemer i rekonstruksjonen min. Områdene A, B og C som er avmerket i figur 16, er derfor mine tolkninger av både Nicolaysens og Larsens opplysninger hvor jeg har lagt mest vekt på retningsbestemmelser mellom haugene fremfor termen ”tett ved”. Disse problematiske områdene får mindre implikasjoner for gravfeltet som helhet. Men i min tolkning må det tas høyde for at disse haugene i spesielt områdene B og C kan ha blitt plassert ukorrekt i forhold til deres opprinnelige plassering. Ser vi på de rekonstruerte haugenes størrelse, er flere av de som Larsen og Scheen Jr. registrerer betydelig større enn hva disse haugene opprinnelig var. Dette kan ha sammenheng med Nicolaysens graveteknikk, noe som Larsen bemerker (Larsen 1976 VF 2074/3,10), og som jeg har drøftet ovenfor i kapittel 3.5.1.

Nicolaysen lot altså haugene 13-17, 29-30 og 32 stå igjen. Larsen relaterer disse gravene som tilsvarende hans henholdsvis 1-5 og 8-11 (ibid). På figur 16 er Nicolaysens opplysninger

relatert på grunnlag av de hauger Larsen og Scheen Jr. registrerer, og som stod her inntil 1989. Den eneste haug synlig på Melau og som har vært relatert til gravfeltet er Larsens haug 15 (Nicolaysens haug 37). Denne er også tegnet av Gustafson, da som haugen lengst mot øst i figur 16 .

På side 53 siterte jeg Nicolaysens beskrivelse av gravfeltet, der han skriver at gravfeltet var delt i to av en fordypning hvor det gikk en hovedsti. Denne fordypningen var fremdeles mulig å se i terrenget ved befaring her i november 2001. I motsetning til de øvrige gravfeltene på Farmen, Nes og, som jeg skal fremvise nedenfor, Bjerke Søndre, ligger ikke gravfeltet på Melau orientert etter dalføret og elvas nord/sør retning. I stedet strekker gravfeltet seg ut i en øst/vestlig retning. Det vil si på tvers av dalføret, og elva. Det er nærliggende å tolke tråkket som inndeler gravfeltet i en nordlig og sørlig del, som medspiller til gravfeltets struktur. Tråkket er ikke inntegnet på noe formelt kartverk jeg besitter, men er inntegnet på det håndtegnede kartet til Larsen og Scheen Jr. som er avbildet på figur 14, 15 og 16. Angående dette bemerker Larsen at: ” Det foreligger tradisjon om at den gamle ferdselsveien skal ha gått her,...,Det er sannsynlig at søkket har vært brukt ved ferdsel i forhistorisk tid selv om positive bevis for dette ikke kan gis.” (1976:1 VF 2074/3,10). Tolkningen av dette mulige veifaret vil jeg komme tilbake til i kapittel 4.8, hvor jeg foretar en landskapsanalyse av Melaugravfeltet.

Gravfeltet på Melau rekonstruert haugene 1-38

Figur 16. Gravhaugene 1-38 på Melau rekonstruert, og relatert til Larsen og Scheen Jr.'s kartering.

3.5.4 Datering og gravskikk

Av de 30 haugene Nicolaysen gravde her, inneholdt 19 funn. Nicolaysens hauger 1, 2, 4, 8, 20, 27, 31, 33, 36, 37 og 38 var tomme, mens haugene 5, 6, 7, 10, 11, 12 og 34 inneholdt ubestemmelige jernfragmenter, kull og/eller bein. Gravene 21 og 24 var skjelettgraver, og det er mulig at haug 19 også kan tolkes slik. Ifølge Gustafson var hennes nedskårne grav under Nicolaysens haug 37 (Larsens haug 15) også en skjelettgrav (1992 VF 2074/3,10). Fenomenet med nedskårne graver under haugmassene, fant Nicolaysen kun en av på Melau, det vil si haug 26 (Nicolaysen 1884:41). Under gravningene på Nes, er dette noe han gjør oss spesielt oppmerksom på der (Nicolaysen 1885:43). På Nes fant Nicolaysen 12 hauger som har nedskåret en rektangulær, eller båtformet nedgravning under haugmassene. Ettersom Gustafson også har lokalisert en slik grav på Melau, er det vel ikke usannsynlig å anta at det kan ha vært flere hauger med nedskårne graver. Hele tre langhauger (Nicolaysens 1, 10, 38) og ni rundhauger (Nicolaysens 2, 4, 8, 20, 27, 31, 33, 36 og 37), var ifølge Nicolaysen helt uten funn (1884:45). Det vil si at 40 prosent av Nicolaysens 30 utgravde hauger var funntomme. Ser vi disse to nedskårne gravene som ble funnet på Melau i forhold til de øvrige gravfeltene i Hedrum får vi også en skjev fordeling. Av de totalt 30 haugene Nicolaysen gravde, ble en funnet av Nicolaysen, og en (i ettertid av Gustafson) konstatert å ha en rektangulær nedskåret grav. En total andel på under 7 prosent. På Nes i 1885 fant han ut at 12 av 52 hauger inneholdt en nedskåret grav, dvs. 23% av haugene (Nicolaysen 1885). På Nordre Farmen (som jeg ikke har brukt i oppgaven) fant han fem av 11 gravhauger med nedskåret grav, dvs. 45% , og på Søndre Farmen var ni av 33 hauger nedskåret, dvs. 27,5% (Nicolaysen 1887 og 1888). Mens han på Bjerke fant åtte av 31 hauger med nedskåret grav, dvs. 26% (Nicolaysen 1894).

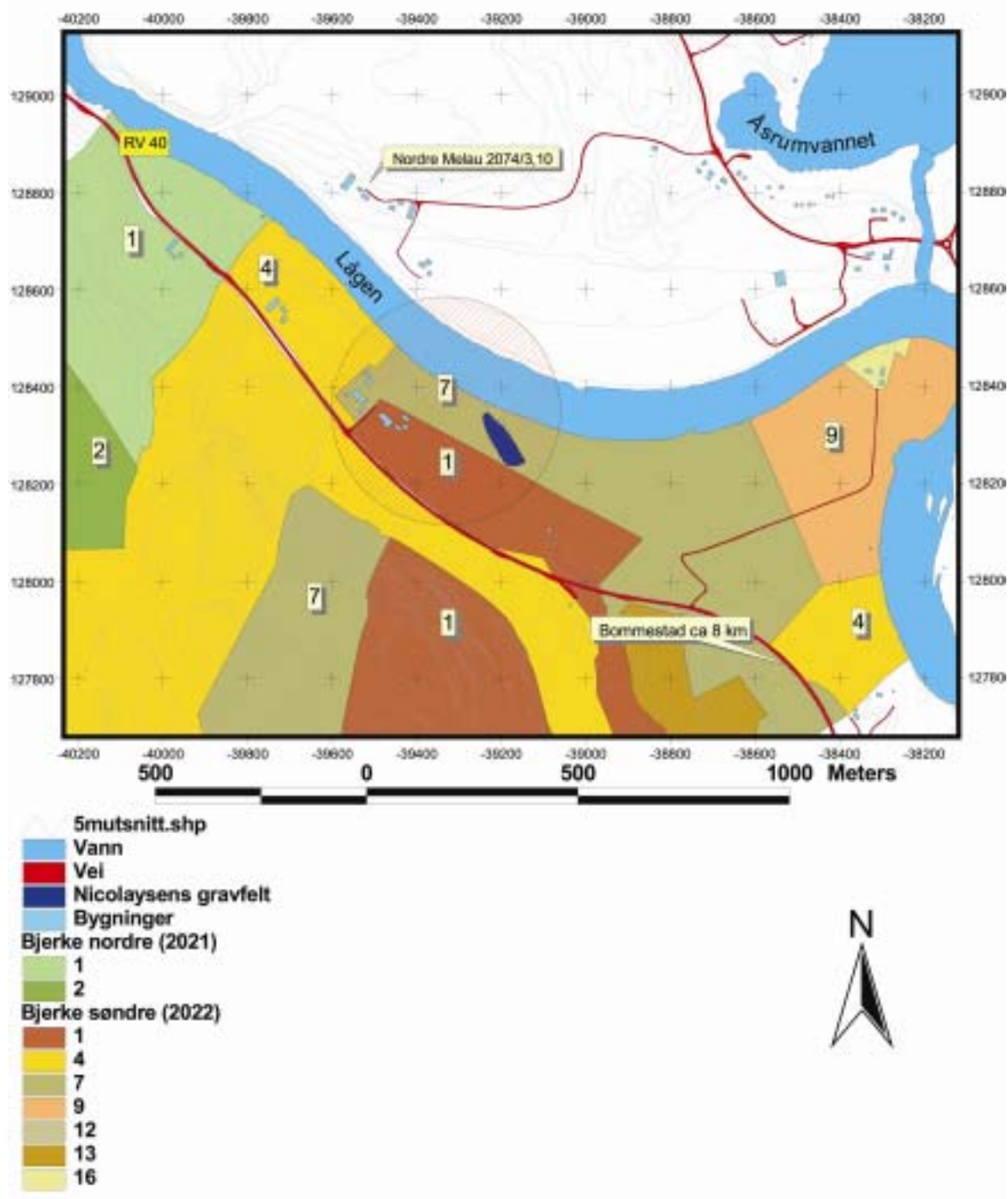
Haug 28 på Melau inneholdt både en branngrav og en skjelettgrav. Haugene 3, 9, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28 og 35 inneholdt gjenkjennelige artefakter, 11 av haugene inneholdt materiale som tilsier vikingtid (Nicolaysen 1884, Sjøvold 1944:30-32). Haugene 13-17 og 29, 30 og 32 ble som nevnt ikke gravd av Nicolaysen. Av det daterbare materiale knytter dette seg til vikingtid (Nicolaysen 1884). Ser vi på de funn Gustafson nevner i kontekstene a, b og c er alle disse relatert til vikingtid (1992 VF 2074/3,10).

3.6 Nicolaysens gravninger på Bjerke -introduksjon og gjenværende arkeologi

På gården Bjerke Søndre (2022/7) gravde Nicolaysen i 1894 hele gravfeltet på 31 hauger. Gravfeltet på Bjerke er det sydligste av gravfeltene som han gravde i Hedrum. Gården gravfeltet lå på, ligger på vestsiden av Lågen om lag 8 km nord for vestre brohode av Bommestadbroen, og ca 500 m syd og på andre siden av elva for Melau (2074/3,10), som jeg diskuterte i kapittel 3.5. Det er flere gårder som heter Bjerke i området: Nordre Bjerke (2021), Bjerke Søndre (2022/1) og altså Bjerke Søndre (2022/7). I Hedrum bygdebok har denne sistnevnte navnet "Bjørke Midtre" (Krohn-Holm 1978:157). Dette stemmer også med plasseringene til Bjerkegårdene i forhold til nord-sør retningen. Både Bjerke- og Bjørkenavnet blir anvendt på gårdene også i dag. I *Diplomatarium Norvegicum* omtales Bjerke i et brev som *Bircke* (DN VIII 783). I matrikkelen fra 1838 skrives det Bjerke, og i matrikkelen for 1886 skriver man Bjørke, mens man i matrikelutkastet fra 1950 igjen skriver Bjerke (MU). Navnet på gårdene mener Oluf Rygh er utledet av Birki, det vil si et sted bevokst med bjerketrær (NG Hedrum, 2022). Tradisjonelt i arkeologi og historie er stedsnavn med *birk* tilknyttet seg ofte blitt satt i forbindelse med handel (Thuesen 1976:9). Bjerke navnet er trolig meget gammelt. Stedsnavn som beskriver sine naturlige omgivelser i ubestemt form er blant de eldste (Jacobsen og Follum 1997:72). På ØK CG 027-5-2 (F11) fra 1980 er gårdene skrevet Bjerke, som også er formen jeg vil holde meg til.

Som jeg nevnte ovenfor ligger Bjerkegårdene på vestsiden av Lågen. På kartet figur 17, ser vi hvordan Bjerkegårdene ligger i forhold til hverandre. Plasseringen av gravfeltet sees som et mørkeblått polygon på gården 2022/7, men som jeg vil diskutere i kapittel 3.6.3 bør nok plasseringen revideres noe. For orienteringens skyld har jeg også merket gården 2074/3,10 Nordre Melau, som ligger på andre siden av elva. Vest for gårdene på Bjerke Søndre ligger riksvei 40, som frem til 1959 gikk kloss inntil tunet på 2074/1 og 2074/7. Når det gjelder landskapsformasjonene på Bjerke går dette kun delvis frem av figur 17. Alle gårdene her ligger på en elveterrasse hevet om lag 12 meter over Lågens vestsida. Mot øst og sør er det flate oppdyrkede områder, som altså grenser mot Lågen. Bjerke gårdene grenser i vest mot Budalsåsen og Øtekollen, hvor terrenget blir mer kupert. I nord ligger Gjønnesgårdene (2019) og mot sør ligger Lauvegårdene (2023).

Oversikt Bjerke

Figur 17. Oversikt over Bjerke med tilhørende eiendommer og infrastruktur. Undersøkesområdet markert med rød sirkel.

Hele gravfeltet på Bjerke ble altså fjernet av Nicolaysen i 1894, og i dag er det ingenting på overflaten som tilsier at det lå et gravfelt her. På samme eiendom (2022/7), ligger det fremdeles tre hauger om lag 700m i VSV for det fjernede gravfeltet (Forbord 1978 TA 2022/7). Disse ligger for langt unna til å ha noen betydning for Nicolaysens gravfelt, og nevnes heller ikke av ham.

Figur 18. Foto av området hvor gravfeltet på Bjerke lå.

3.6.1 Utgravnings og registreringsrapporter for Bjerke

Den tidligste opplysning vi får om kulturminner på Bjerke, er Nicolaysen som i NF skriver at: ”Paa Bjerke, hvor der tæt søndenfor gaarden ved vejens østside i 1859 var flere hauger, blev det i 1860 gjort et gravfund fra vikingtiden” (NF:202). Beskrivelsene av stedet hvor gravfunnet ble gjort samstemmer med innrapporteringen i 1886 om Bjerke: ”Paa Hagtvæt skal der være flere gravhauger, til dels skovgrodd og til dels bestaaende af lerjord og paa Bjerke ligger endnu langs postvejens østside mange saadanne hauger i en række nord til syd” (Ab 1886:136). Med stor sannsynlighet er det de samme haugene han beskriver i 1860 og 1886, men det er først i 1894 at Nicolaysen satt i gang gravninger på Bjerke. I slutten av sin gravningsrapport fra 1894, angående haug 31, skriver Nicolaysen: ”Haugen viste si at være tidligere-formodentlig da den nævte indretning foretoges-utgravet tilbunds.” (Nicolaysen 1894:103). Han refererer her til det ovennevnte innrapporterte funn fra 1860.

På Bjerke i 1894 er Nicolaysen noe mer presis i angivelse av fikspunkt og avstand fra fikspunkt til gravfeltet:

”De utgravede hauger laa langs Laagen mellem denne og postveiens østside, ca. 200m i øsø for gaardens stuebygning. De bestod alle af sand og var bevoxede med unge træer.” (Nicolaysen 1894:91).

Stuebygningen på gården ble reist i 1891, og står fremdeles i 2003 (Krohn Holm 1978:157). I 1894 gravde Nicolaysen 28 rundhauger, to langhauger og en treoddet gravhaug her. Rester av gravfeltet er ikke synlig på overflaten i dag, men i 1930 innrapporterer Edvard Bull at :

”Rett øst for den sydligste av S.Bjerke gårdene (dvs. 2022/1) er en haug helt ut mot Lågen. Utgravd i vestsiden. Den er ca 10 m i tverrmål. En hel del hauger syd for S.Bjerke er nu praktisk talt planert ved dyrkning. De er utgravd av Nicolaysen.” (Bull 1930 TA 2022/7).

Denne haugen Bull nevner har hørt til gravfeltet men er ikke blitt utjevnet, kanskje på grunn av sin plassering helt ut mot Lågen. Ifølge Nicolaysen lå haug 1 lengst nord, og dermed nærmest terrassekanten ned mot Lågen. Denne var 10 meter i diameter og korresponderer med Bulls oppmåling 36 år seinere. Jeg vil ikke gå så langt som å si at Nicolaysens haug 1 definitivt er Bulls haug, ettersom de fire nordligste haugene alle lå nærme terrassekanten, og var tilnærmedesvis i samme størrelse som Bulls haug. Som jeg viste for Nordre Melau, stemte

ikke Nicolaysens mål på gravhaugene med de målinger av haugrester som ble gjort i ettertid. Dette mente Larsen (se sitater kapittel 3.5.1) hadde en sammenheng med Nicolaysens utgravningsteknikk, hvor de utgravde haugmassene bare ble veltet rundt haugen, og som i ettertid, om haugene ikke planeres ut, kan gi inntrykk av en større diameter enn hva den opprinnelig var (1976 VF 2074/3,10). Videre har erosjon med påfølgende utrasning alltid vært en risiko langs Lågen, og da særlig i flomår. De fire nordligste haugene lå alle langt ut på terrassekanten, og kan alle ha vært utsatt for nettopp dette. Her kan jeg nevne at Nicolaysen spesifikt nevner at østsiden av haug 3 har rast ut i Lågen (Nicolaysen 1894:92).

I registreringene for økonomisk kartverk i 1978 er det fjernede gravfeltet registrert, men da er ingen gravhauger synlige på overflaten. I denne registreringen er det tilføyd en retningsangivelse på haugen Bull registrerer. Her står det at denne haugen: "...skal ha ligget kloss inntil sagbruket i SØ- side på kanten ut mot Lågen" (Forbord 1978 TA 2022/7). Hvem som kommer med denne viktige opplysningen er ikke oppgitt, men det er i alle fall ikke Bull (jfr.sitat forrige side). Som det fremgår i min rekonstruksjon av gravfeltet (se figur 21) og ifølge Nicolaysens avstand fra fikspunkt til gravfeltet, virker denne påstand i TA underlig. I FR mangler alle opplysninger angående gravfeltet på Bjerke.⁵

I forbindelse med legging av ny vannledning på strekningen Bommestad-Kvelde, ble det i 2000 sjaktet på grensen mellom 2022/7 og 2022/9 fra Lågen i nord mot riksvei 40 i sør. Det ble åpnet fem sjakter, men ingen kulturminner ble registrert (Aannestad 2000 VF 2022). Bortsett fra Nicolaysen er dette den eneste utgravningen på Bjerke, men denne faller geografisk sett utenfor mitt undersøkelsesområde, og nevnes derfor kun som en digresjon til det totale arkeologiske arbeidet utført på Bjerke.

⁵ (http://www.dokpro.uio.no/cgi-bin/formminne_soek?SOEK , 3/1-03).

3.6.2 Øvrig arkeologisk litteratur hvor Bjerke omtales.

I likhet med de øvrige gravfeltene jeg har gjennomgått, har Sjøvold (1944) også gjennomgått Nicolaysens rapporter og materiale for Søndre Bjerke. Som de øvrige feltene går han inn på de kriteriene han mener krystalliserer seg i forhold til sin valgte problemstilling. På Bjerke velger han ut haugene 8, 21, 24 og 25. Haug 8 er den eneste branngraven som kan både kjønnsbestemmes og dateres på feltet. De øvrige haugene er skjelettgraver hvor graven er nedskåret under haugmassene. Disse er bestemt som kvinnegraver. Alle gravene Sjøvold har valgt ut er daterbare til vikingtid. Branngraven, haug 8, er særpreget ettersom Nicolaysen her opplyser at han på bunnen under haugmassene fant et rektangulært kullag, 2,20 langt og 1m bredt. Videre mener Nicolaysen at dette laget var dekket av et treløkk, ettersom han fant klinknagler som korresponderte med dette (Nicolaysen 1894:93). I sin sammenfatning av branngravene i Vestfold fant også Sjøvold ut at haug 8 på Bjerke står i en konstruksjonsmessig særstilling. Ettersom det ikke vites lignende funn fra Norge, mener Sjøvold at det her må foreligge en misforståelse fra Nicolaysens side (Sjøvold 1944:62).

I min gjennomgang av gravfeltet på Søndre Farnen nevnte jeg Gansums (1995) arbeide med tolkningen av storhauger i landskapet (se kapittel 3.3.2). På Søndre Bjerke var det en av haugene som Nicolaysen gravde som faller inn i Gansums kategori for storhauger. Dette gjelder haug 9 som er 26 meter i diameter og 2,5 meter dyp/høy. I sin tolkning av haugen i landskapet er Gansum reservert i forhold til at haugen kan ha vært et landemerke for reisende langs Lågen. Gansum mener at det er usikkert hvorvidt haug 9 stod som en klar nok kontrast til at denne kan forstås som et landemerke, ettersom gravtettheten langs elven har vært meget høy (Gansum 1995:181). I tillegg til å tolke haug 9's plass i landskapet har Gansum også tegnet opp gravfeltet i sin helhet, etter Nicolaysens anvisninger. Dette ligner hva jeg har utført på Søndre Farnen, Nes og Nordre Melau, men Gansum har ikke relatert selve gravfeltet til et kartmateriale. I rekonstruksjonen nedenfor er derfor også Gansums rekonstruksjon tatt med, sammen med min tolkning av Nicolaysens anvisninger (se figurene 22-24).

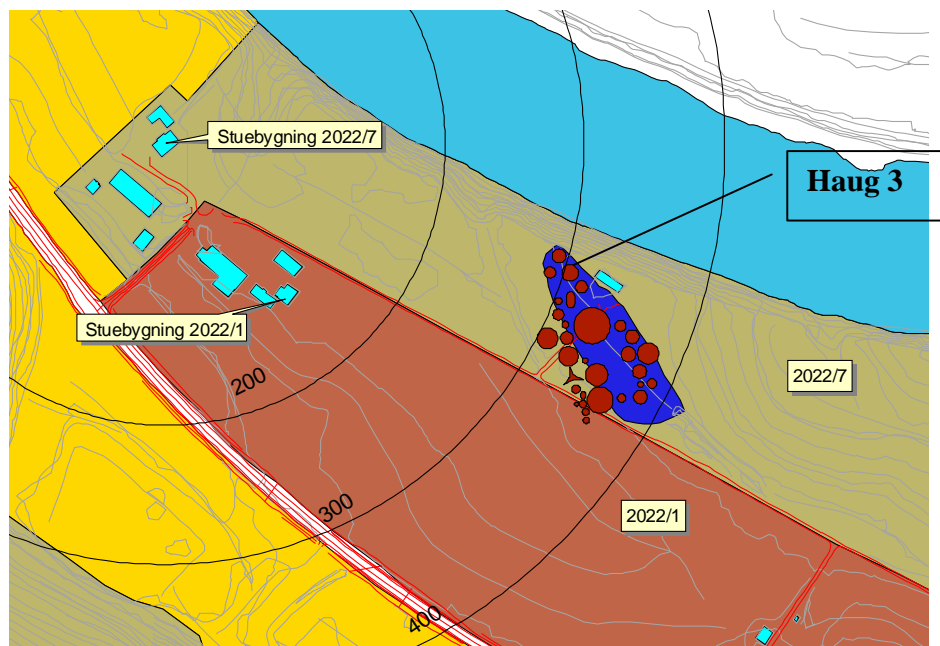
For øvrig er gravfeltet på Bjerke Søndre nevnt og gjennomgått i de mer populærvitenskaplige bygdebøkene (Berg 1913, Larsen 1982), samt ettbindsverket Larvik fra A-Å (Nyhus 1999).

3.6.3 Rekonstruksjonen av gravfeltet på Søndre Bjerke

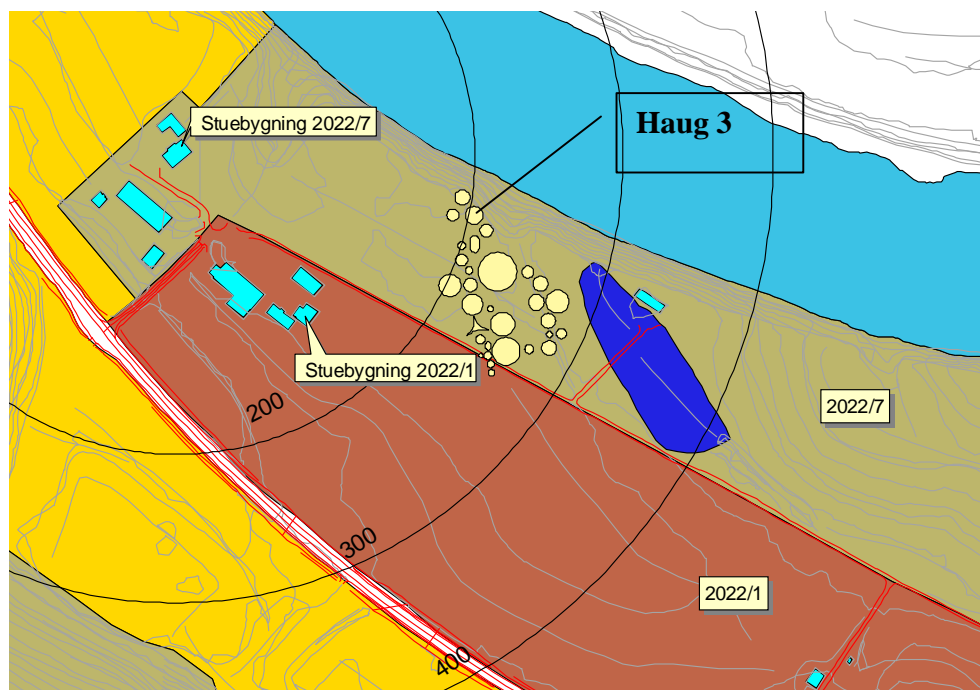
I kapittel 3.6.1 har jeg skrevet at Nicolaysen var mer nøyaktig med angivelse av avstand fra fikspunkt til gravfeltet. Selv om han på Bjerke opererer med metriske verdier er nok dette ikke oppmålt nøyaktig, ettersom han bruker termen: ” ...ca 200 m øsø for gaardens stuebygning...” (Nicolaysen 1894:91). På Bjerke gjør han ikke som på de øvrige gravfeltene, hvor han foretar en oppmåling fra fikspunkt til første gravde gravhaug. I stedet angir han avstanden fra stuehuset til hele gravfeltet som ca 200m, dermed har vi altså ytterligere en feilmargin å ta høyde for. På figurene 19-20 er gravfeltet inntegnet som et blått polygon, som er utstrekningen gravfeltet har fått på ØK CG 027-5-2 (F11) fra 1980, og i mitt vektordatasett. Hovedinnsigelsen mot denne plasseringen er avviket mellom Nicolaysens opplysning om at gravfeltet ligger ca 200 m ØSØ for stuehuset på 2022/7, og avstanden på kartet i dag som på det korteste er 280 m. Et ytterligere aspekt som taler mot plasseringen gravfeltet har fått på kartet i dag, behandlet jeg ovenfor i kapittel 3.6.1, hvor Nicolaysen opplyser at haug 3's østside har rast ut i Lågen. Slik gravfeltet er forstått i kartverk i dag, ville haug 3 ha ligget over 13 m fra dagens terrassekant. Gravfeltet bør nok i stedet tenkes plassert et stykke lenger mot nordvest, og lenger ut mot dagens terrassekant. Det er mulig at også dette er for moderat, og at de nordligste haugene opprinnelig lå på en terrassekant som i dag er rast ut i Lågen. Ettersom de sydligste haugene i min rekonstruksjon faller inn på eiendommen til 2022/1, kan nettopp dette være tilfelle. Nicolaysen opplyser ikke om at gravfeltet er plassert på både 2022/1 og 2022/7, dermed kan vi regne med at feltet faktisk var situert ennå lenger nord enn hva jeg har antydnet på figur 20.

Jeg har ikke funnet noen dokumentasjon som skulle tilsi at gravfeltet lå der hvor det i dag er antydnet i kartverkene. En teori på årsaken til denne plasseringen, kan være at man har målt de ca 200 m, som Nicolaysen oppgir, fra stuehuset på gården 2022/1 i stedet for 2022/7. Da stemmer avstanden og himmelretningen til det blå polygonet bedre overens med hva Nicolaysen opplyser, men dette er, som fremvist i kapittel 3.6.1, uforenlig med eiendomsforholdene på Bjerke. Nicolaysen skriver at grunneieren på stedet er Rikard Olsen, som ifølge folketellingen fra 1900 er gårdbruker på 2022/7 (FT2⁶).

⁶ <http://digitalarkivet.uib.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=f00727&variabel=0&postnr=1845&fulle=true&spraak=n> (3/1-03)

Figur 19. Det rekonstruerte gravfeltet på Bjerke, plassert ifølge foreliggende kartografiske data. De konsentriske sirklene angir metrisk avstand fra stuebygning på 2022/7, og dermed at gravfeltet er plassert for langt øst. Haug 3 er merket på kartet.

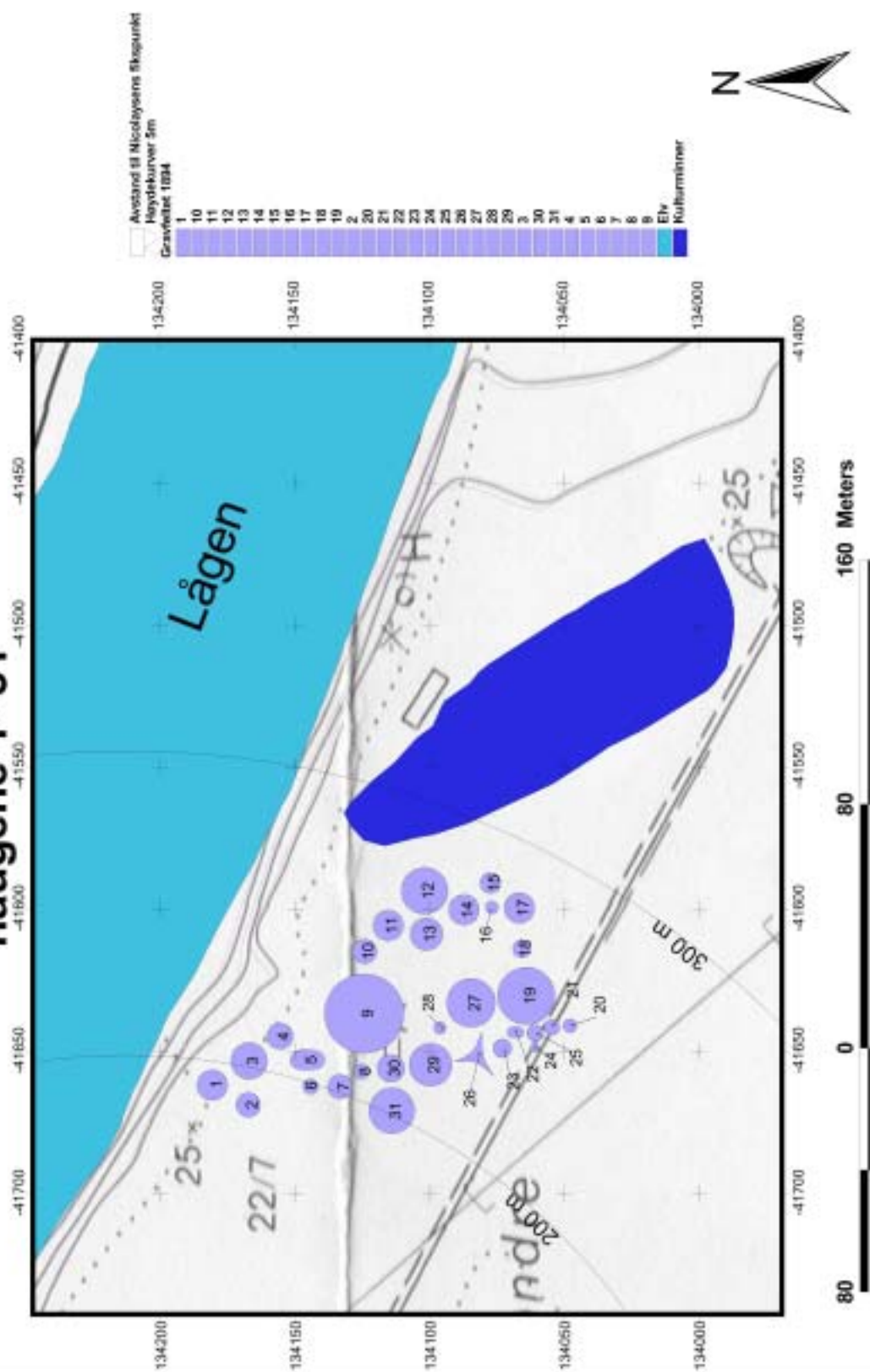

Figur 20. Gravfeltet er flyttet ifølge Nicolaysens anvisning om hvor dette lå, dvs :”...ca 200 øsø. for gaardens stuebygning”(Nicolaysen 1894:91). Haug 3 er merket i kartet.

På Bjerke Søndre er det ikke blitt gjort noe arkeologisk arbeid etter Nicolaysen, bortsett fra sjaktingen på søndre del av åkeren på 2022/7 høsten 2000. Ettersom dette ikke var direkte tilknyttet gravfeltet står jeg uten arkeologiske kilder som kan bekrefte, og eventuelt korrigere, de opplysninger Nicolaysen kommer med. Likedan er det med registreringer utført her etter Nicolaysen. Bull registrerte en haug, men antyder ikke hvor denne konkret lå (1930 TA 2022). ØK registreringene nevner det fjernede gravfeltet, men ettersom alt er utjevnet er det ingenting å registrere (Forbord 1978 TA 2022/7). Da jeg sommeren 2001 fikk tatt flybilder over gravfeltene jeg har tatt opp i oppgaven, var åkeren hvor gravfeltet var situert oppdyrket med poteter, og potetris sammen med annen uregelmessig bunnvegetasjon gir ingen god indikasjon på eventuelle spor etter kulturminner (Whimster 1989:11). Dermed ble det ikke tatt flybilder over Søndre Bjerke.

Ved befaring her i november 2001 var åkeren pløyd, men ingen konkrete spor eller funn kunne oppdages på overflaten. Dermed er tolkningen prisgitt premissene Nicolaysen gir i 1894. Når det gjelder selve utformingen av gravfeltet ble denne gjort på samme måte som for Søndre Farmen, Nes og Nordre Melau. Angående de romlige definisjonene for rekonstruksjonene, har jeg fulgt samme prosedyre som på Farmen, Nes og Melau (se også kapittel 2.5). Avstanden mellom 14 av haugene bestemmes ved oppskritting, 15 av haugene benevnes som ”tett i nord/sør/øst/vest”, mens haug 1 benevnes som: ”1. Rund, nordligst...”(Nicolaysen 1894: 91). Tilslutt er det haug 25 som beskrives som beliggende ”...midt imellem no.19 og 24...” (ibid). Lengde, bredde, høyde og diameter på hauger er alle angitt med metriske verdier (ibid). Gravfeltet er relatert til ØK blad CG027-5-2 (F11) fra 1978.

Gravfeltet på Bjerke rekonstruert haugene 1-31

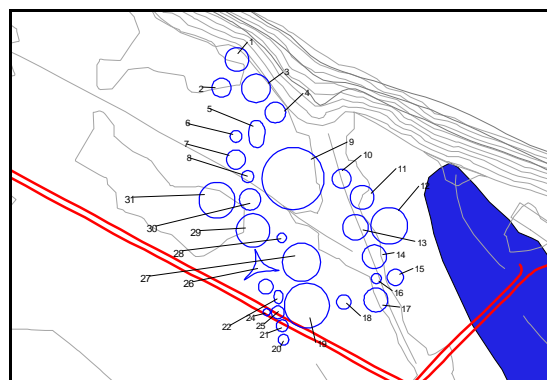

Figur 21. Gravhaugene 1-31 på Bjerke rekonstruert.

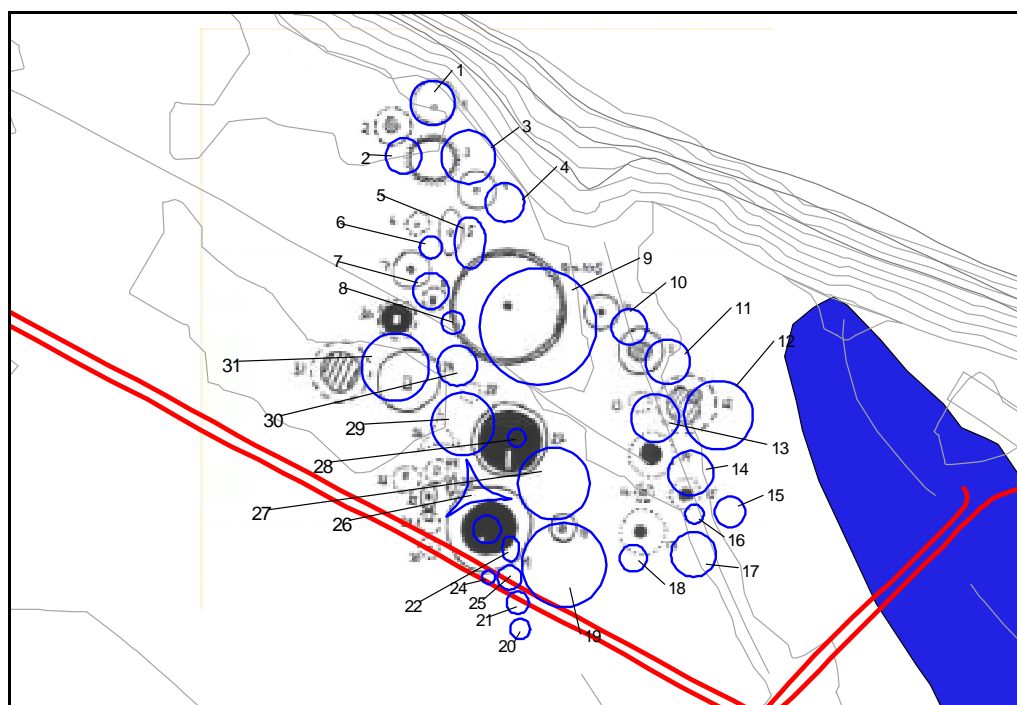
Det ble nevnt i kapittel 3.6.2 at Gansum (1995) også har tegnet opp gravfeltet på Bjerke. Ettersom dette ligger så nært til oppgaven, mener jeg det vil være nyttig å få en sammenligning av hans forståelse av gravfeltet med min egen. Prosedyren for dette var å la Gansums haug 1 arve geografien til haug 1 i min tegning. Ettersom Nicolaysen i stor grad anvender termen ”tett i nord/sør/osv”, og skrittavstand for de lengre avstander, vil det bli forskjeller i tegningene. Disse blir dermed å forstå som to tolkningsalternativer, og ikke konkurrerende hypoteser.

Figur 22. Terje Gansums tolkning inkorporert i kartverket.

Figur 23 Min tolkning av Nicolaysens rapport

Figur 24. Min rekonstruksjon lagt over på Terje Gansums tolkning av Nicolaysen.

Som det fremgår av figur 24 har vi nok ikke fulgt anvisningene helt i overensstemmelse med hverandre. Årsakene til det er nok at ved de tilfellene Nicolaysen har anvendt seg av termen skritt, har Gansum tatt ett skritt for å være lik en meter. Mine erfaringer fra Nes, hvor dette har latt seg kontrollere, tilsier at dette nok ikke stemmer. Her fant jeg ut at Nicolaysens skritt ligger nærmere halvmeteren (se også kapittel 2.5). Dette får ikke nevneverdige konsekvenser for verken størrelse eller selve utformingen, ettersom avstandene hvor skritt er anvendt mellom haugene er korte.

3.6.4 Datering og gravskikk

Av de 31 haugene Nicolaysen gravde, kan 16 av disse dateres. Ni av dem dateres til eldre jernalder mens fem dateres til vikingtid. Haugene 1, 4, 5, 7, 9-11, 19, 27 og 29 daterer Nicolaysen til eldre jernalder, mens haugene 2, 8, 21, 24 og 25 mer sikkert kan dateres til yngre jernalder (Nicolaysen 1894:103). Av 31 hauger, har Nicolaysen tolket 10 av haugene, (1, 2(?), 8, 9, 16, 21, 24, 25, 27 og 29) som kvinnegraver. Det har ikke latt seg gjøre ut fra de opplysninger Nicolaysen kommer med, å stadfeste mannsgraver her. En slik overvekt på kvinner i gravmaterialet, diskuterte jeg også under Nes (se kapittel 3.4.4). Når det gjelder gravskikk er 13 bestemt som branngraver, dette vil si haugene 1, 2, 4-8, 11, 12, 16, 18, 19 og 31. To av gravene, 21 og 29, er ubrente. Dateringer gjort på bakgrunn av typebestemmelse av artefakter og gravskikk, mener Nicolaysen tilsier at gravfeltet har vært anvendt gjennom hele jernalderen (ibid:104).

Kapittel 4

4.1 Innledning

Forståelsen av landskap, og koblingen mellom kulturminner og landskap har de senere år fått en ny dreining. Arkeolog Gro Jerpåsen har bemerket at landskapsarkeologien nå er et emne med stadig økende selvstendig status (Jerpåsen 1996:159). Utviklingen av landskapsforståelsen i arkeologi har derfor i Norge (se Keller 1993, Gansum 1995, Jerpåsen 1994, 1996, Gansum, Jerpåsen og Keller 1997, Kleppe 2000), og resten av verden (se Tilley 1994, Lock og Stančič 1995, Lock 2000), særlig de siste ti årene vært stor. Det er blitt rokket ved grunnoppfatninger om hvordan arkeologer har tolket kulturminner i landskapet. Fra en hovedsakelig naturvitenskaplig forankring (se f.eks. Aaby et al 1993), hvor man legger stor vekt på ressursutnyttelse tilknyttet bosetningsmønster, er tendensen i dag mer i retning av større tolkninger av fornminner som fenomen i landskapet (jfr. Keller 1993, 1994, Tilley 1994, Boas og Uleberg 1995, Gansum 1995, Jerpåsen 1994, 1996, Gansum et al 1997). Under innflytelse av teoretiske perspektiver anvendt innenfor blant annet fenomenologi (Tilley 1994) og psykologi (Gansum 1995, Gansum et. al 1997) har man ønsket ”å si noe mer” om det kulturelle landskapet.

Inspirert av begreper utviklet innenfor persepsjonpsykologi og landskapsarkitektur, har Gansum, Jerpåsen og Keller (1997) skissert opp et begrepsapparat som spesielt tar sikte på å forstå kulturlandskap, og årsaker til plasseringer av kulturminner (1997:8). Ettersom jeg i de foregående kapitler har forsøkt å rekonstruere gravfelt som ikke lenger eksisterer, virker det svært forlokkende å gjøre et praktisk forsøk på å forstå gravfeltenes plassering tilbake i sine omgivelser. Ved å ta i bruk det begrepsapparatet Gansum, Jerpåsen og Keller skisserer, ønsker jeg å undersøke konsekvensene av gravfeltenes plassering i landskapet. Særlig viktig har det vært å få kartlagt og tolket gravfeltene i forhold til ferdselsårer på land og vann. Har gravfeltene vært eksponert mot ferdselsårer gjennom dalføret, har de også hatt en betydning ut over det rent lokale. I delkapittel 4.1-4.4 går jeg gjennom og drøfter bakgrunnen for begrepet landskap, og undersøker hva landskapssyn er. I delkapittel 4.5 undersøker jeg kulturminners plass i landskapet, og hvordan arkeologer tilnærmer seg kulturminner i et landskapsrom.

I delkapittel 4.6 til 4.9 vil de fire gravfeltene bli undersøkt ved hjelp av den gjennomgåtte landskapsanalyse.

4.2 Forståelsen av landskapet

De første idèene omkring "landskap", slik mange mennesker i Norge og den vestlige verden vil forstå det idag, har nok sitt utspring i landskapsmaleriet (Olwig 1996:633). Landskapet ble i renessansen først gjengitt som naturlig bakgrunn i portrettmalerier, men utviklet seg derfra til en egen sjanger (Brendalsmo 1996:33, Kleppe 2000:6). Geograf Kenneth Olwig mener at i sin tidligste germanske betydning, vil landskap ha betydd : "...a unit of territory identifiable with a folk" (Olwig 1997:27). Sporene av en slik betydning kan vi i dag gjenfinne i navn på større territorier som Holland og England, og på mindre territorier som Grenland og Götaland (ibid). Dette er noe landskapsarkitekt Anne Katrine Geelmuyden bygger videre på i sin doktoravhandling fra 1989. Hun betegner sin definisjon som en klassisk forståelse av begrepet landskap, dvs. landskap som:

"... betegnelse på en bestemt region, et sted som har identitet først og fremst gjennom sosiale skikker, naturforhold og primære næringsveier: et leveområde og hjemsted." (Geelmuyden 1989:32).

Geelmuyden ser forståelsen av landskap som avhengig av naturforståelsen i den enkelte kultur, hvor omskifteligheten i naturforståelsen er fundamentert i de kosmologiske rammer som virker innenfor trosfellesskapet (ibid). Naturforståelsen i Europas middelalder og vår kultur bør dermed sees i lys av det religiøse verdensbildet kirken produserte. I dette kan man se to perspektiver i synet på naturen, som igjen er grunnlagt i tolkninger av Platon og Aristoteles. På den ene siden foraktet man alt som hadde rot i den materielle verden, og på den andre siden kunne man kun erkjenne Gud gjennom total hengivenhet og blind beundring for skaperverket. I begge disse syn ligger det til grunn at det har oppstått et skille mellom en ytre verden (natur) og dens indre sjel (kultur). Den ville natur representerer i middelalderen dermed et uttrykk for dyriske og diabolske drifter, som står i motsetning til det idealiserte kristne paradis (Geelmuyden 1989:33).

I renessansen endres dette synet på natur. Reformasjonen av kirkevesenet atskiller verdslig og geistlig makt, noe som igjen virker inn på de filosofiske strømninger, og etableringen av nye vitensdisipliner. Perioden tilregnes ofte som perioden hvor naturvitenskapene utkrystalliserer seg (Gansum 1995:80). Oppløsningen av den virkelighet som den katolske kristendommen definerte, gjorde at man bortdefinerte den profane verden som et område som ikke omfattet den hellige myndighet (Berger 1997: 110). Oppdagelsene til blant annet Kopernikus, Tycho Brahe og Galileo Galilei førte til en omveltning av den til da forfekte

kristne kosmologi, hvor jorden var sentrum i universet. Galilei konkluderte med at Bibelen kun var en autoritet i frelsesspørsmål og ikke som en naturvitenskap (Schwarz Lausten 1997:186).

Den rollen religionen hadde frem til renessansen, som en formidler av den kosmiske sammenhengen, tillates dermed ikke lenger av naturvitenskapene. Geelmuyden har i denne forbindelse påpekt at :

”...I dette (dvs.den kosmologiske forståelse) ligger det også at det estetisk oppfattede landskapet overtar religionens rolle som idealisert verdensoppfatning. Fra nå av (dvs.renessansen) kompletterer og forutsetter landskapsbeundringen og den naturvitenskaplige analysen hverandre, som to ”metoder” i menneskenes forsøk på å forstå verden.”(Geelmuyden 1989:34- mine kommentarer).

Dette skiftet i hvem som forklarer den kosmologiske virkelighet, er ikke total. Sekulariseringsprosessen vil heller aldri bli fullendt. Paradigmeskiftet fra en kompromissløs kristen religiøs forklaringsmodell, til den naturvitenskaplige og den estetisk/idealiserende forklaring, har hatt implikasjoner for det landskapssyn vi har i Norge i dag. Gjennom begge modeller forklarer vi og definerer vår virkelighet. I kapittel 3.2.3 gjennomgikk jeg hvordan GIS har blitt anvendt, og kan anvendes innenfor arkeologien. Dette kan sees som et eksempel på anvendelse av de to forklaringsmodellene, og hvordan man definerer virkeligheten. Nedenfor vil jeg legge vekt på å gjennomgå bakgrunnen for den estetisk/idealiserende forståelse av landskapet, ettersom det er punkter i denne som jeg ønsker å bygge videre på i landskapsanalysen (se kapittel 4.5-4.9).

4.3 Det estetiske og idealiserte landskap

Den idealiserte natur kommer, som vist i kapittel 4.2, konkret til uttrykk i landskapsmaleriet. Sjangeren ble foredlet, og nådde sitt klimaks under romantikken. Også i Norge fikk man en markant oppsving i produksjon og kvalitet i naturtro landskapsavbildninger under romantikken. Ideer og impulser innenfor denne retningen bølget i Europa fra slutten av 1700-tallet og frem imot 1900-tallet. Både de filosofiske, litterære og kunstneriske arbeid produsert under denne perioden, er opptatt av å plassere mennesket i en større sammenheng som innebefatter samfunnet, naturen og Gud. Litteraturviter Cecilie Naper beskriver perioden som at :

”Fokus ble flyttet fra fornuft til følelsesliv, og opplysningstidens didaktiske og fornuftsorienterte tenkning ble erstattet med den intuitive innsikt som kan gripes øyeblikksvis gjennom allnatur, religion eller diktning” (1994:16).

Beundringen av skaperverket, og det førindustrialiserte menneskets plass i dette var ofte avbildet og idealisert gjennom kunsten. I denne fascinasjonen for det opprinnelige og urørte kan man også spore de nasjonalromantiske strømninger, som i Norge viste seg i ønsket om en løsrivelse fra union med Sverige. Gjennom en søken etter symboler på en ”norskhet” som var klart forskjellig fra hva man forbandt med Sverige (Hylland Eriksen 1996). Enkelte arbeid av kunstnere som I.C. Dahl, Joh. Flintoe, Tiedemand, Gude, Th. Kittilsen m.fl. skildrer nettopp dette uttrykket i norsk kunst.

Arkeologiens bidrag i denne forstand skal heller ikke stikkes under en stol. Symbolikken og den politiske verdien bak f.eks. Oseberg- og Gokstadfunnet, var bidrag til en tilbakeskuelse på Norges storhetstid og landets særegne karakter, som fremdeles blir lagt vekt på i forklaringen av Norge. Fascinasjonen for det opprinnelige og det som var ubesudlet av det moderne mennesket og industrialismen, ble satt i fokus (Naper 1994:16, Olwig 1996:633, 1997:26, Brendalsmo 1996:33).

En ”følelsens flukt til naturen” kaller Orvar Löfgren det industrialiserte samfunns forhold til denne. Naturen blir dermed en sfære hvor det moderne mennesket flykter, og hvor helt andre regler gjelder enn i produksjonssfæren (1994:64). Dette følelsesaspektet i det industrialiserte menneskets flukt tilbake til naturen og det opprinnelige, kan sees i bl.a. reiseskildringer og litteratur produsert under romantikken. Her uttrykkes borgerskapets flukt til naturen. Löfgren har beskrevet effekten av dette natursyn som det svenske borgerskapet forfekter som:

”Sakte, men sikkert kommer den borgerlige kulturens syn på fritid og natur til å gjennomsyre andre befolkningsgrupper, slik at det til slutt er praktisk talt fjellstøtt sementert som det ursvenske i vår tankeverden. Denne forandringen har gitt naturen en stadig sterkere kompensatorisk kvalitet,...Det er ute i naturen, og ikke på arbeidsplassen eller i drabantbybetongen, en får spillerom for de ekte følelsene, for behovet for frihet og selvrealisering.” (1994:67).

Borgerskapets følelse for naturen blir den naturlige følelsen. Det vil si at opplevelsen man skal få ved å gå ut i naturen, blir en følelse som alle samfunnsklasser i en viss grad har felles. Opplevelsen av landskapet kan forstås som en reaksjon og avvisning av det forklarte og rasjonaliserte landskap som kartlegges, undersøkes, eksperimenteres med og eksploiteres. Geelmuyden benevner dette som:

”**Landskapet** som opplevd rom trår inn som sted for det sakrale og forholder seg antitetisk til det **desakraliserte landskapet**, det som gjøres til ledd i naturvitenskaplige forklaringsmodeller, til ressursgrunnlag i industri og arealplanlegging og til opplevelsesressurs gjennom turismens prospekter og postkort” (Geelmuyden 1997:39).

Denne dikotomien som Geelmuyden uttaler mellom sakralt og desakralisert landskap er kanskje noe overdrevet. Selve skillet vil være vanskelig å identifisere ettersom oppfattelsen av hva som er et sakralt landskap i høyeste grad er subjektivt opplevd. For noen er denne opplevelsen å tilbringe sommerferier i campingvogn. For andre vil opplevelsen av det sakrale landskap være ensomhet i den ”totalt” upåvirkede natur, hvor man går tvers over Grønland på ski for å oppleve dette. Mens vi arkeologer kanskje vil søke det sakrale landskap der hvor mennesker har virket og satt spor etter seg.

I det subjektivt opplevde landskap kan vi ikke ta inn over oss alt, vi gjør et utvalg av inntrykk som vi kan forholde oss til. Landskapsarkitekten Kevin Lynch (1993:9) kaller dette for ”imageability”, som kanskje best kan oversettes med lesbarhet eller fattbarhet. Han definerer fattbarhet som: ”that quality in a physical object which facilitates the making of vividly identified, powerfully structured, highly useful mental images of the environment” (ibid). Utvelgelsen av særtrekk i landskapet, vil da bli subjektets innsnevring av en totalitet til gjenkjennelige strukturer, man innreder derfor landskapet etter fattbare kognitive strukturer, man lager analogier. Hva som oppleves som umiddelbart fattbart henger også sammen med persepsjonsbegrepet. Persepsjon betegner hvordan vi forstår våre omgivelser med sansene, hvordan mennesker oppfatter og kjenner seg igjen i de fysiske omgivelser (Gansum et al 1997:11). Som jeg påpekte forrige side har forståelsen av landskap både en kulturell og individuell side, og vår måte å se landskapet på i dag vil ganske sikkert være forskjellig fra hvordan man opplevde det for bare hundre år siden. Opplevelsen av et landskap vil i så måte være en subjektiv opplevelse man erfarer og føler, på bakgrunn av visse rammevilkår som bunner ut i individets kultur og dennes kulturelle praksis i forbindelse med en slik opplevelse.

Min opplevelse av kulturminner i landskapet vil derfor være subjektive tolkninger, som også er forankret innenfor den arkeologiske praksis.

4.4 Kulturminner og landskap

The social environments in which we exist do not just consist of random assortments of events or actions- they are structured. (Giddens 1993:18).

I følge Lynch (1993:8) består vår oppfatning av våre omgivelser av tre forhold. Dette er identifikasjon, struktur og mening. Med dette menes at vi som observatører av et landskap, identifiserer et objekt som har betydning for oss, og relaterer dette til andre objekter. Utvelgelsen av dette objektet og relasjonene til andre objekter, gjøres ettersom dette gir mening for oss enten av praktiske eller emosjonelle årsaker (ibid). I Norge er kulturminner vernet ved lov, og ifølge lovteksten forstås kulturminner slik: ” Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.” (Lov om kulturminner av 1978 Kap 1).⁷ Det er dette materialet arkeologer skal tilskrive mening, slik at det blir fattbart. Som Gansum, Jerpåsen og Keller er inne på tilskriver arkeologer kulturminner en mening eller betydning som er i tråd med vår oppfatning av virkeligheten (Gansum et al 1997:17). Forfatterne benevner dette:

”En arkeologisk vurdering er derfor ikke noen objektiv vitenskaplig prosess, men vil preges av den erfaring og kunnskap arkeologen har, og hvilke hypoteser eller forestillinger som ligger til grunn for vurderingen” (ibid:23).

For å forstå dette tapte samspillet mellom kulturminnet og landskapet, bruker de en visuell analyse, med begrepsapparat hentet fra landskapsarkitektur (Gansum et al 1997:13). Det sentrale punkt er her identifikasjonen av landskapsrom som kan knyttes til kulturminner (se kapittel 4.5.1). Ved å dekonstruere landskapsrommene ved hjelp av dette begrepsapparatet, kan det være mulig å trekke ut nye tolkninger om kulturminnet, og finne ut virkningene til dets plassering i landskapet. Begrepsapparatet er overført til arkeologien fra Lynchs bok ”*Image of the city*” (1992). Lynchs metode går i korte trekk ut på å kartlegge hvordan man forstår, orienterer og beveger seg i bylandskap, ved å dekonstruere en totalitet ned til fattbare strukturer. Innredningen av bylandskapet, er klassifisert i fem karakteristika. Dette er kanter/ grenselinjer, bevegelseslinjer, distrikt, knutepunkt/noder (1992:46, Gansum et al 1997:16). Disse blir nærmere gjennomgått og drøftet i kapittel 4.5.2.

⁷ <http://www.lovdatab.no/all/tl-19780609-050-001.html>

4.4.1 Landskapsrom

Metaforisk kan man sammenligne et landskapsrom med en huskonstruksjon, det består av gulv, vegger og tak. Flate områder utgjør gulvet, åser og fjell utgjør vegger, mens himmelen er taket. Forutsetningen for et landskapsrom er at det har en sammenhengende flate, eller gulv om man vil. Avgrensningene for gulvet i landskapsrommet blir satt av brudd i flaten, som f.eks. en kolle eller et høydedrag som hindrer videre sikt. Veggene er likedan begrensningsfaktorer for landskapsrommet. Vegetasjon kan i så måte tjene som vegger i et landskapsrom, men i en rekonstruksjon hvor kulturminner er utgangspunktet for en landskapsanalyse, vil hensynet til vegetasjon være uvesentlig. Dette ettersom omskifteligheten i vegetasjonsbildet er svært vanskelig å ta høyde for. Landskapsrom er derfor trekk i topografien som skaper fokus, og da ofte med kulturminner som kjernepunkt i dette fokuset. Landskapet består av et hierarki av landskapsrom, hvor man på øverste nivå vil ha et storskala landskapsrom, (Keller 1993, 1994, Lynch 1993, Jerpåsen 1994, Gansum et al 1997). I et dalføre, som f.eks. Lågendalen, vil det overordnede landskapsrommet, uansett hvor man er situert i dalføret, være orientert etter selve dalførets retning. En elvedal vil få en karakteristisk u-form etter elvens gravninger. For landskapet i Lågendalen vil selve rommet bli slik at dalbunnen, eller de midtre deler av u-formen utgjør gulvflaten, mens åser og høydrag utgjør veggene i landskapsrommet. Dette har jeg forsøkt vist på bildet i figur 24. Et stort landskapsrom vil også gjerne bestå av mindre rom som er atskilt fra hverandre av karakteristika i terrenget, som f. eks et nes eller en kolle. For reisende med båt på Lågen eller på land langs elvebreddene, vil slike mindre landskapsrom oppstå hele tiden. Disse mindre landskapsrommene er derfor elementer som til sammen utgjør et helhetlig landskapsbilde. Hierarkiet av landskapsrom kan derfor benevnes som bestående av overordnede og underordnede landskapsrom (Gansum et al 1997:13). Fattbarheten for et overordnet landskapsrom vil være størst om man kan se dette fra et høyt ståsted, eller fra f.eks. et fly i lav høyde som på bildet på figur 24. Mens fattbarheten for underordnede landskapsrom er begrenset av de mindre topografiske særtrekkene i landskapet, og vil kanskje først fremtre fra et lavt ståsted i terrenget (ibid). Hvilke rom i landskapet som åpner seg sett fra kulturminnet, sier noe om hva og hvem kulturminnet henvender seg til. Dette er også tilfellet når man ser inn

Figur 25. Nordre del av Hedrum og Lardal sett fra luften, gården Nes (2082) sees på Lågens østside, nederst til høyre i bildet. (bildet hentet fra "Byen mellom elvene" Bjerke 1996:10).

til kulturminnet. Fra enkelte ståsteder i landskapet er kulturminnet synlig, mens det fra andre ståsteder ikke vil være det. Denne utsyn/innsyn effekten sier altså noe om fattbarheten av kulturminnet, og en innredning av kulturminnet i landskapet.

4.4.2 Innredningen av landskapsrommet

Det begrepsapparatet jeg ønsket å undersøke landskapsrom med, er de Lynch (1993) og Gansum, Jerpåsen og Keller (1997) skisserer opp, og som tar for seg innredningselementer i landskapsrommet. Begrepene kanter/grenselinjer, bevegelseslinjer, distrikter, knutepunkt/noder og landemerker er opprinnelig hentet fra Lynchs bok *"Image of the city"* (1992). Disse er igjen oversatt og modifisert av b.l.a. Feste og Oterholm (1973), og igjen bearbeidet av forfatterne Gansum et.al. (1997). Det er de sistnevntes arbeid jeg vil referere til, ettersom disse spesifikt har ønsket å utarbeide et begrepsapparat for visuell landskapsanalyse innenfor arkeologi (1997: 8). Jeg ser problemet med å overføre et begrepsapparat fra landskapsarkitektur over i arkeologien. Det visuelle aspektet er jo selve grunnlaget for tolkningene i landskapsanalysene, mens mesteparten av arkeologien i dag ligger under jorden. I stedet for å se dette som problematisk, kan det derimot forstås som en mulighet for arkeologer til å tolke kulturminner på en ny måte, med andre arbeidsmetoder. Som vist i kapitlene 2 og 3 er det mulig å visualisere også slettede kulturminner.

Synlige kulturminner ligger ofte som anakronismer i dagens landskap, noen ganger også som bortgjemte og fortrenge fenomener, distansert men kanskje også i direkte konflikt med dagens infrastruktur og kulturlandskap. Gro Jerpåsen (1996:13) har nevnt at landskapets historie ofte helt blir sett bort fra i en arkeologisk analyse. De romlige tredimensjonale aspekter vil gjerne bli belyst, men landskapets fjerde dimensjon; tiden, vil ofte bli sett bort fra. Det er et godt poeng å sette lys på f.eks. hvordan kulturminner ble forstått og anvendt historisk (jfr. Solli 1996, Pilskog 2000), men av kildemessige årsaker ser jeg også begrensningene i tolkningene man kan komme med. I stedet ønsker jeg å undersøke de strukturerende elementer som er med på å identifisere landskapsrom, og innredningen av disse relatert til de aktuelle gravfelt. Som et verktøy for å visualisere de poengene jeg kommer med, har jeg anvendt meg av både bilder og GIS. Presentasjonene er utviklet som terrengmodeller hvor innsynet blir kartlagt nærmere. Fordelen med å anvende en terrengmodell med de aktuelle gravfeltene innlagt, er at jeg får visualisert gravfeltet tredimensjonalt, satt det inn i sitt tilnærmede opprinnelige miljø, og opplevd gravfeltet uten vegetasjonshindre. Grafisk sett vil 3D modellene forringes av at de blir gjengitt som bilder på papir, men poengene ved landskapsanalysen vil likevel bli synliggjort.

Kanter/grenselinjer

Som tittelen antyder, er disse elementene avgrensende lineære trekk i landskapet. De er grensefenomener, og skaper lineære brudd i kontinuiteten. Ved å se på moderne infrastruktur vil veier kunne sies å være slike lineære brudd i kontinuiteten. Med kanter/grenselinjer menes altså ikke her at disse kun opptrer som ugjennomtrengbare barrierer, men er visuelle grenser og kanter. Andre eksempler på slike er fjellsider, dalsider, vegetasjonsgrenser, vannkanter, og gjerder (Gansum et al 1997:16). Lynch trekker frem betydningen av kanter/grenselinjer som viktige organiserings elementer i det mentale bildet av et landskap. De er viktige for å holde sammen større overordnede områder (1993:47). Gansum, Jerpåsen og Keller peker på at virkningen av disse avgrensende elementene kan forsterkes ved at de blir mer lineære, forlenges eller også forhøyes som en barriere (1997:16).

Bevegelseslinjer

Bevegelseslinjer er også lineære element i landskapet, men i motsetning til kanter/grenselinjer er ikke disse avgrensende. De bør kanskje heller forstås som trekk i landskapet som gir naturlige fremkomstmuligheter, og binder sammen. Gansum, Jerpåsen og Keller skriver at bevegelseslinjer er visuelle passasjer gjennom landskapet, og at det er herfra landskapet ofte oppleves. Identifikasjon av bevegelseslinjer, og kartlegging av utsyn fra bevegelseslinjer, vil dermed være avgjørende for selve landskapsopplevelsen (1997:16). Eksempler på bevegelseslinjer vil være stier, elver, daler, strandlinjer, vegetasjonfrie korridorer, og morenerygger. Hva som er bevegelseslinjer og korridorer er kulturelt betinget, og vil endres over tid. For eksempel kan et veifar gjennom et gravfelt ha hatt en høy symbolsk, politisk og religiøs betydning for menneskene i det norrøne jernaldersamfunnet, mens betydningen av veifaret i kristen middelalder ganske sikkert vil ha endret seg, eller mest sannsynlig mistet sin betydning. Bevegelseslinjer vil også her i Norge til dels være sesongmessig bestemt. Kommunikasjon langs is- og snødekte havområder, innsjøer, elver og myrer kan ha gått langs andre far enn de man benyttet sommerstid. Opplevelsen av landskapet vil dermed også ha vært sesongmessig bestemt.

Distrikt

Distrikt betegner større lokale naturlig avgrensede områder, som har et samlende eller enhetlig preg. Et distrikt kan bestå av et eller flere landskapsrom, eller et større landskapsrom kan bestå av flere distrikt (ibid). Dette er allikevel en ganske diffus definisjon på fenomenet distrikt. Lynch anvender distriktsbegrepet i forbindelse med identifiseringen av medium til store deler av en by, kanskje mest forlignelig med en bydel. Han hevder at distrikt kan forstås som:

”...as having two- dimensional extent, which the observer mentally enters ”inside of”, and which are recognizable as having some common identifying character. Always identifiable from the inside, they are also used for exterior reference if visible from the outside” (1993:47).

Gansum, Jerpåsen og Keller antyder at en distriktsinndeling ofte vil være forbundet med dagens kulturlandskap, og dermed vil være av begrenset gyldighet arkeologisk sett (1997:16). Dette er også det landskapstrekket jeg finner mest problematisk å identifisere i Hedrum. Jeg tror det å hevde at hvert av de fire gravfeltene skal være en del av et distrikt, eller å binde disse sammen til f.eks. et nordlig og sørlig distrikt, vil være å trekke dette vel langt. Dette har jeg rett og slett ikke ryggdekning for å hevde på noen av mine lokaliteter. Derfor nevner jeg distrikt som en del av begrepsapparatet, men dette er ikke identifisert angående noen av mine lokaliteter.

Knutepunkt/Noder

Knutepunkt eller noder er sentrale krysningspunkt mellom bevegelseslinjer, eller også sentrale kjerner i et distrikt. (ibid). Sammenløping av veier, elver, elveos, bebyggelser og utkikkspunkt kan alle være eksempler på knutepunkt. I en arkeologisk sammenheng vil det også være interessant å se på lokaliteter langs en elv, hvor omskiping av last var essensielt for videre ferdsel, som knutepunkt. Identifiseringen av knutepunkt henger sammen med identifikasjonen av bevegelseslinjer og distrikt. Ettersom synet på både bevegelseslinjer og distrikt vil endre seg opp gjennom tiden, vil også lokaliseringen av knutepunkt endre seg. Med utgangspunkt i Lågendalen vil kanskje det mest øyenfallende knutepunkt være Bommestad, som er stedet hvor Raet og Lågen møtes. Betydningen av dette spesielle knutepunktet vil jeg komme tilbake til nedenfor i kapittel 5.

Landemerker

I likhet med krysningspunkt/noder er landemerker også et fokuspunkt, men ikke et man trer inn i. I stedet har dette betydning eksternt (Lynch 1993: 48). Disse vil være markerte punkter i terrenget, som kan opptre i forskjellig skala, og derfor henvende seg til større og mindre områder. Meningsinnholdet bak et landemerke endres i tid, og likeledes hva som identifiseres som et landemerke. Eksempler på landemerker kan være fjell, åser, steiner, eller særegne menneskeskapte konstruksjoner (Gansum et al 1997:16).

4.5 Landskapsanalyse Farmen

4.5.1 Det overordnede landskapsrom

I delkapittel 3.1 om Farmen, beskrev jeg det omkringliggende landskapet her. Dette vil jeg bygge videre på i min analyse av gravfeltet i landskapet. I kapittel 4.5.1 nevnte jeg også, at uansett hvilket av gravfeltene man er plassert på, vil det overordnede landskapsrommet være forbundet med orienteringen av elvedalen. Likeledes er selve gravfeltet på Farmen, selv om det ligger avskjermet for utsyn/innsyn til Lågen, utstrakt i en SSØ-NNV retning.

”Veggene” i det overordnede landskapsrom på Farmen, vil være å forstå som åsene mot øst og vest, mens ”gulvet” vil være bunnen av dalen (se figur 25). Dalføret vil altså være hovedorienteringen i vårt overordnede landskapsrom. Utsynet fra gravfeltet er relatert til det overordnede landskapsrom, hvor vi får en full oversikt over dalføret, samt en 360° oversikt over hele den øvre terrassen av neset som stikker ut i Lågen. Gravfeltet henvender seg i så måte til Farmen som nærområde, samt til horisontene mot SSØ og NNV som fjernområde (Gansum et al 1997:15). Graden av eksponering, som utsynet fra gravfeltet fremviser, kan tolkes slik at dette har vært et lokalt gravfelt for Farmen, samtidig som det blir plassert i det større landskapsrommet, hvor man har full oversikt over elvedalen.

4.5.2 De underordnede landskapsrom, identifikasjon og fattbarhet.

Neset som stikker ut i Lågen inndeles i to terrasser, der vi får en lavere liggende del sydvest på neset som stikker ut i Lågen (se figur 3). Den nedre del ligger om lag 20 meter under den øvre del og da henholdsvis 15-16 moh. og 30-35 moh. Gravfeltet vil derfor av topografiske årsaker ikke være synlig fra verken den nedre terrasse, eller fra Lågen.

I forbindelse med rekonstruksjonen av gravfeltet på Søndre Farmen, ble det nevnt at Nicolaysen gravde 11 gravhauger på Nordre Farmen (2082/9), men at beliggenheten ikke lot seg rekonstruere sikkert. Ettersom jeg her avgrenser et landskapsrom vil det være urimelig å se helt bort fra disse gravhaugene, selv om de ikke er mulige å gjenskape i terrenget. Jeg vil kort nevne dette her som en tilleggsopplysning. Gravhaugene på 2082/9 vil ha vært elementer i landskapsrommet på lik linje med gravfeltet på Søndre Farmen. Sannsynligvis vil gravhaugene ha vært situert et stykke nord for gårdshusene på 2082/9, langs med Lågen. Det er større sannsynlighet for at gravhaugene har vært synlige fra Lågen ettersom de lå nærmere elva enn gravhaugene på 2082/14 og 2082/11. Derimot er det mer sikkert at gravfeltet på 2082/9, i likhet med gravfeltet på 2082/14 og 2082/11, vil ha vært synlig over store deler av den øvre terrassen på Farmen.

Identifikasjonen av de underordnede landskapsrom hvor gravfeltet er innsynspunkt, avhenger av at man begir seg ut i terrenget. Det som tydeliggjøres ved gravfeltet på Søndre Farmen (2082/14 og 2082/11), er at dette faktisk har vært synlig fra hele den øvre terrassen. Innsynet til gravfeltet er dominerende over hele sletten, hvor dette blir liggende som et senterpunkt på sletten. Som jeg nevnte i kapittel 3.3.3, ble det oppdaget et veifar her ved en befarings februar 2003. For å forstå gravfeltets plassering er det viktig å få undersøkt innsynet som åpenbarer seg fra veifaret både fra nord og fra ØSØ. Fattbarheten av gravfeltet er størst, opplevd fra dette veifaret.

Landskapsrommet **a)** fra veifaret ved åkerkanten nord for gravfeltet er som følger: Etter å ha fulgt hulveien nede i det trange skaret i sørlig retning, åpenbarer gravfeltet seg i sin fulle utbredelse idet vi kommer opp på åkerkanten. Mot sør til sør sørvest vil vi ha et direkte innsyn til gravfeltet, hvor veien (ifølge flybildet på figur 8) da fortsetter mot gravfeltet, og dreier mot øst idet vi passerer det. Reisende langs veien i denne retningen vil ha gått nesten defilerende forbi gravfeltet i det andre landskapsrommet **b)** for reisende fra øst mot nord, vil gravfeltet ha vært på venstre side eller mot vest.

Figur 26. Landskapsrom a), med gravfeltet beliggende vest og sør for veifaret.

Figur 27. Landskapsrom b), med gravfeltet beliggende på søndre og vestre side av veifaret (se flyfoto fig. 7)

4.5.3 Innredningen av de underordnede landskapsrom

Grenselinjer

Umiddelbart sørvest for den delen av gravfeltet som ble utgravd i 1888 (se figur 7), er det en terrassekant hvor det i dag vokser høy granskog. Denne kanten eller grenselinjen markerer den vestlige utbredelsen av gravfeltet. Man mister av syne deler av den nedenforliggende åkeren i sørvestlig og vestlig retning, både når man kommer fra nord **a)** og fra øst **b)**. Gravfeltet blir dermed liggende på kanten, mot horisonten. Virkningen av denne plasseringen gjør at gravhaugene virker større og kanskje også mer markerte.

Bevegelseslinjer

Ovenfor diskuterte jeg det veifaret som viser seg på flybildet (se figur 7), samt den nordlige utbredelsen av dette som fremdeles er tydelig i dagens landskap.

Det er nærliggende å tro at fattbarheten av gravfeltet er prisgitt veifaret som har gått forbi dette. Veifaret fungerte som en visuell passasje forbi gravene.

Knutepunkt/node

Gravfeltet på Farmen bør sannsynligvis forstås som et knutepunkt. Veifaret går tett inntil gravfeltet, og tolkningene av gravfeltet bør sees i relasjon til dette.

Landemerke

Det er ikke de store haugene som dominerer gravfeltet, men det totale antallet. Gravfeltet kan nok på tross av den relativt beskjedne størrelsen på haugene, ha vært et landemerke som bør sees i forhold til det veifaret som gikk forbi.

Plasseringen av gravfeltet slik at det er synlig over hele sletten, samt med utsyn over hele terrassen og oversikt over de overordnede landskapstrekk, fører meg til å tolke gravfeltet som et sannsynlig landemerke både for de som reiste forbi, og for de som levde her.

Konklusjon

Gravfeltet på Farmen fremviser en høy grad av fattbarhet, det ligger godt eksponert, både når det gjelder innsyn til gravfeltet i hele distriktet, samt utsyn fra gravfeltet til hele distriktet og dalførets retning. Jeg har identifisert to landskapsrom **a)** og **b)**, som knytter seg til veifaret som gikk i nord for gravfeltet. Selve plasseringen av gravfeltet bør sees i lys av veifaret som gikk her. Fra veifaret er gravfeltet svært godt eksponert, og effekten av den

bakenforliggende kant eller grenselinje fører til at gravfeltet nok ble opplevd som monumentalt.

Gravfeltet har en lang anleggsstid, som strekker seg gjennom hele jernalderen (se kapittel 3.3.4). Tre av gravene faller inn under kategorien storhauger, men er da marginale storhauger. Jeg tolker det dit hen at gravfeltet henvender seg til befolkningen på hele Farmensletta, men de underordnede landskapsrom som er identifisert, er nok bestemmende for hvem gravfeltet i hovedsak eksponerer seg for, nemlig de som reiste på land forbi Farmen.

4.6 Landskapsanalyse Nes

4.6.1 Det overordnede landskapsrom

På Nes åpner landskapet seg opp, og de overordnede landskapstrekk som var svært tydelige på Farmen gjelder ikke i samme grad for Nes. Likevel merker man ennå at man befinner seg innenfor dalrommet, men åsene i øst og i vest som er med på å skape dalkorridoren, ligger lenger fra hverandre på Nes. Gårdene på Nes ligger som Farmengårdene, på østsiden av Lågen, og er nærmeste nabo til Farmen som ligger i underkant av 2 km mot NNV. Gravfeltet strekker seg ut en SSØ-NNV retning, og følger dermed dalføret og elvas retning. Utsynet fra gravfeltet på Nes henvender seg både til et nærområde og et fjernområde. Nærområdet i det overordnede landskapsrommet begrenses mot sør av Nordrumåsen, som er bevokst med trær, og likeledes av Husås i nord. Mot SSV renner Lågen sørover mot Holmfoss og det videre utsynet denne vei begrenses kun av horisonten. Mot SV og vest åpner dalføret seg, og fra gravfeltet har man oversikt over nesten hele Nestangen og elvas ferd rundt denne. Mot NV og NNV begrenses utsynet kun av horisonten. Fjernområdet er definert som horisontutsynet mot SSV og NNV, og begrenset av dalsidene i øst og vest. Utsynet fra gravfeltet er av en dominerende karakter, og fattbarheten er relatert mot det utsyn man har til Lågen fra gravfeltet. Fra gravfeltet har man full oversikt over elva sørover mot Holmfoss, og videre østover rundt Nestangen, samt et stykke nordover mot Farmen.

4.6.2 De underordnede landskapsrom

Det første underordnede landskapsrom jeg finner er **a)** innsynet til gravfeltet fra Lågen nordfra. Fra elva har man da gravfeltet som fokus hele ferden forbi dette. Fra nord runder man Nestangen, og vil et stykke ferdes mot nord og østover, for så å dreie sørover igjen idet man har et direkte innsyn til gravfeltet.

Figur 28. Terrengmodell av Nes og gravfeltet her, bildet viser landskapsrom a)

Når man kommer nordfra trer man ikke inn i dette landskapsrommet før man har kommet klar av Lågens vestbredd, og startet dreiningen østover langs elveløpet. Begrensningene for landskapsrommet, om man ferdes fra nord, er derfor satt av Lågens vestbredd som hindrer innsyn helt til man starter dreiningen sørover. Den andre ”veggen” i landskapsrommet er Lågens østbredd.

I landskapsrom **b)** vil man ha kommet reisende på elva fra sør. Her er det Lågens østbredd som ”gir etter”, og terrenget åpner seg idet man nærmer seg gravfeltet. Den fulle oversikt over landskapsrommet herfra får man først idet man er på høyde med det som i dag er Ødegården (2089/2,6,24), som ligger plassert på Lågens vestsiden. Den østlige ”veggen” i landskapsrommet blir da satt av at man passerer Nordrumåsen, på østsiden av Lågen, og får innsyn til gravfeltet (se figur 8). Mens den vestlige ”veggen” blir satt av terrenget på vestsiden av Lågen. En nordlig og sørlig ferdsel på Lågen forbi Nes er allikevel forbundet med en del usikkerhetsmomenter, ettersom Holmfoss ligger bare en kilometer sør for Nes, og er umulig å

passere med båt. Her kan det være flere alternativer til båtferd forbi Nes: a) man har gått i land

Figur 29. Terrengmodellering av Nes og gravfeltet, bildet viser landskapsrom b)

på Lågens østside for omskipning, og reist på land fra Nes sørover til gården Nordrum (2078),

eller til Holm (2077) nedenfor fossen. Eller b) fortsatt Ferden på land sørover til Nordrum, som ligger rett øst for Holmfoss, hvor det er ilandstigningsmuligheter, for igjen å fortsette ferden sørover på Lågen fra Holm. Eller c) Gått i land på vestsiden av Lågen, kanskje så langt opp som i Kvelde, hvor ferden har foregått et stykke på land. Gårdene på vestsiden av Lågen etter Kvelde har navn som Ødegården, Mangelrød og Fosserød, hvilket kan indikere at en ferdsel langs Lågen i jernalder ikke har vært relatert til disse gårdene, da – rød navn ofte forbindes med middelalder, likedan med Ødegården (Jacobsen og Follum 1997:73).

Jeg tror likevel at trafikk på elva forbi gravfeltet er sannsynlig. Ettersom landskapsrommet som oppstår, både når man kommer fra sør og fra nord, betvinger seg oppmerksomhet fra reisende på Lågen. I kapittel 3.4.3 har jeg forklart at gravfeltet på Nes ligger i klynger, og over et stort areal. Det gjør at vi blir spilt et visuelt triks. Gravfeltet virker umiddelbart mye større enn det egentlig er. Om vi deler gravfeltet inn i de klynger Nicolaysen beskriver, dvs. haugene 1-24, 26-32, 33 og 34, 35-47 og 48-52, hvor haug 25, den nordligste, ligger alene (Nicolaysen 1885:35), vil vi se at haugene 35-47, som ligger nærmest Lågen, skaper en forgrunn i landskapsrommet, mens haugene 1-34 ligger mer tilbaketrukket i småklynger og skaper dybde i rommet (se også figur 10 og 11)..

4.6.3 Innredningen av de underordnede landskapsrom

Kanter/grenselinjer

Både i landskapsrom **a)** og **b)** ser vi at gravfeltet som helhet ligger på ulike høyder, eller nivåer om man vil. Grovt inndelt vil jeg si at dette dreier seg om tre nivåer. Haugene 1-25 ligger på det høyeste nivået på om lag 25 moh, haugene 26-34 befinner seg på det midterste nivået på om lag 23 moh., mens haugene 35-52 ligger på det laveste nivået på om lag 20 moh. Dette er også noe Nicolaysen bemerker (1885: 35). Disse tre nivåene sees i terrenget som lineære avtrykk som er svake spor etter Lågens tidligere leier. Denne terrasseringen bidrar til å heve høyden på gravfeltet, og får det til å fremstå som både større og mer monumentalt.

Bevegelseslinjer

De to underordnede landskapsrom oppleves fra Lågen som en bevegelseslinje. Man trer inn i landskapsrommet som reisende på elven, og gravfeltet krever oppmerksomhet av de som passerer her på vei nord eller sør.

Knutepunkt/Noder

Gravfeltet på Nes ligger som gravfeltet på Farmen, som et knutepunkt. Her trer man inn i et sakralt landskapsrom hvor gravfeltet er hovedfokuset. Vannveien forbi Nes kunne man ferdes videre sørover med Lågen, eller fortsette med vei på land ned til gårdene nedenfor Holmfoss. Nordover vil dette dermed ha vært et utgangspunkt for ferden videre.

Landemerke

Gravfeltet på Nes vil nok ha vært et landemerke langs Lågen. Med den eksponeringen gravfeltet har mot reisende på Lågen, vil dette ha vært et monumentalt gravfelt, men ikke monumentalt i tradisjonell forstand, det vil si som bestående av store hauger. Det monumentale her er utbredelsen av hele feltet i landskapet. Gjennomsnittstørrelsen på haugene på Nes er den minste av de fire gravfeltene jeg undersøker, men utbredelsen i landskapets bredde er den absolutt største.

Konklusjon

Gravfeltet på Nes lå svært godt eksponert for ferdselen på Lågen. Både utstrekningen av gravfeltet i landskapet i klynger fra sør mot nord, og terrasseringen som grenselinjene lager, skaper en dybdefølelse i rommet. Gravfeltet har jeg definert som et mulig

knutepunkt, hvor jeg da forstår dette som et sakralt rom man må passere på ferden forbi her.

Graden av innsyn til gravfeltet, som man har i de to landskapsrom **a)** og **b)**, viser svært godt at gravfeltet var rettet mot reisende langs Lågen. Klyngene med gravhauger utfyller i realiteten tomrom mellom hverandre, dermed oppleves klyngene av gravhauger som ett stort samlet gravfelt fra Lågen. Dette har jeg eksemplifisert i terrengmodelleringene figur 28, og 29.

4.7 Landskapsanalyse Melau

4.7.1 Det overordnede landskapsrom

Gravfeltet på Melau står i en særstilling når det gjelder de overordnede landskapstrekkene, sett i forhold til de øvrige gjennomgåtte gravfeltene. Gravfeltet var plassert på en kolle, og selve tilknytningen til gården mener jeg her er høyst usikker, ettersom gården Nordre Melau (G.nr 2074, Br.nr 3,10) befinner seg på en annen kolle 500 m mot syd. Videre er det også det gravfeltet av de fire som ligger lengst unna Lågen, og mest utilgjengelig i forhold til reisende på Lågen. Selve gravfeltet har ligget utbredt i en øst/vest retning, på tvers av dalføret og elva. Utsynet fra gravfeltet er, selv om det befinner seg på en ås, relativt begrenset. Mot sør, øst og nord for sletten, blokkeres utsynet i dag av tett vegetasjon og høye trær. Følelsen av at man er i et dalføre er mer fremtredende på alle de øvrige gravfeltene, enn her på Melau. Man mister rett og slett av syne de klare overordnede landskapstrekkene. Ser vi bort fra dagens vegetasjon, vil man fremdeles ha begrenset oversikt over disse. Mot vest dreierende mot sør på vestsiden av Lågen, ligger Ramsåsen og Rinneråsen som avgrensninger på dalrommet i denne retningen (se figur 13). Mot sør og øst ligger en del mindre koller som bryter opp "gulvflaten" i det overordnede landskapsrommet. Vi mister kontakten med dalbunnen, og dermed også avgrensningene til dalrommet i østlig retning. Mot nord ligger et høydedrag som sperrer utsynet i denne retningen. Det overordnede landskapsrommet har en lav fattbarhet på Melau.

4.7.2 De underordnede landskapsrom

Om vi ser på plasseringen av gravfeltet på Melau slik dagens kulturlandskap fortoner seg, vil vi bli ledet til å tro at det ikke eksisterte noe innsyn til gravfeltet overhodet. Den tette vegetasjonen i dalsøkket sør og øst for plataået gravfeltet ligger på, og hvor Melautjønn opprinnelig lå, murer inn gravfeltet svært effektivt. Gravfeltet ligger fortrent i det nåværende kulturlandskapet. Om vi ser bort fra dagens vegetasjonsbilde, hvor gravfeltet er omkranset av høye trær, samt gjensker Melautjønn, blir situasjonen ganske annerledes. Som presentert i terrengmodellen figur 30 og 31, vil gravfeltet tre frem i landskapet, og innta et sentralt punkt i lokalmiljøet her. Særlig godt vil innsynet til gravfeltet bli fra øst og sør. Jeg har valgt å legge vekt på graden av innsyn, og landskapsrommene som oppstår ifra gården **a**) Allum (2073) og **b**) Melau (2074), ettersom dette er sannsynlige relasjoner til gravfeltet i sin brukstid. Ellers vil jeg hevde at innsynet til gravfeltet, om man ser bort fra vegetasjonen, vil ha vært godt fra nordøst til sør.

Landskaprom A: Fra Allum (2073/1,5) til gravfeltet

Det er i dag ingen gjenværende kulturminner på Allum, men det er innmeldt mange funn herfra frem til 1888 (Ab 1883:130, 1885:91, 1887:62, 1888:124, 125 og Grieg 1943:656-658). På nabogården mot vest, dvs. Vestrum, nevner Nicolaysen i 1884 et gravfelt bestående av syv hauger hvor han graver fire av disse (Nicolaysen 1884:44-45). I DN datert 1369 henvises Allum til som Alleina bygd, og kan dermed ha vært et bygdesentrum på dette tidspunktet i området (DN XIV 10, 1369, etter avskrift fra 1690). Fra området hvor dagens gård (G.nr 2073/Br.nr1,5) ligger, er innsynet til området hvor gravfeltet var situert svært godt.

Landskapsrommets vegger skapes mot sør av en nord til sørgående åskam, og mot nord av en øst vestgående åskam mot Vestrum. Selve gulvet i landskapsrommet har vært Melautjønn som strakk seg fra øst mot vest til den lille kollen gravfeltet var situert på. Stigningen opp fra Melautjønn til plataået gravfeltet lå på, blir dermed et lineært grensesegment i landskapsrommet. Virkningen av dette kommer jeg inn på i kapittel 4.8.3. Utsiktspunktet her er rett nedenfor Allum (2073/1,5), hvor riksvei 304 ligger i dag.

Figur 30. Terrengmodell av Allum/Melau viser gravfeltet i landskapsrom a)

Landskapsrom B: fra Melau (2074/3,10) til gravfeltet

I kapittel 3.5 har jeg henvist til landskapstrekk rundt Melau gården og gravfeltet. Herfra er det i dag et begrenset innsyn til platået hvor gravfeltet lå. Årsaken til dette er vegetasjonsbildet i dagens kulturlandskap. Fjerner vi vegetasjonen og legger til rekonstruksjonen av Melautjønn, blir innsynet herfra svært godt. Fra høyden Melaugårdene ligger på, vil vi ha innsyn til hele gravfeltets utbredelse. På lignende vis som på Allum vil stigningen opp fra Melautjønn til platået gravfeltet lå på, være et grensesegment i landskapsrommet. Landskapsrommet fra Melau mot gravfeltet er mer åpent enn det man opplever fra Allum. Gårdene her ligger på

et høydedrag, og Melautjønn omkranser dette mot nord. På den andre siden av tjernet, dvs. mot nord, stiger skråningen opp mot platået gravfeltet lå på, og landskapsrommets ekstensjon mot nord avgrenses av høydedraget som ligger på gravfeltplatået nord for gravfeltet. Fra Melau vil dermed "gulvet" i landskapsrommet folde seg ned i dumpen Melautjønn lå i, men ikke utgjøre noe brudd i landskapsrommets flate. For både høydedraget Melaugårdene ligger på og gravfeltplatået befinner seg på, har omtrent lik høyde (ca 25 m.o.h.). Mot vest skråner både høydedraget Melau ligger på, samt gravfeltsplatået ned mot Lågen, og avgrenser dermed

Figur 31. Terrengmodell Allum/Melau viser gravfeltet i landskapsrom b)

landskapsrommet mot vest. Mot øst er det en mer diffus grense for landskapsrommet fra Melau. Her flater terrenget ut slik at grensen mot øst blir satt av åsen som avgrenser dalrommet mot øst, som her er den lengst øst beliggende Blåbæråsen.

4.7.3 Innredningen av de underordnede landskapsrom

Kanter/grenselinjer

I figur 31 har jeg tegnet inn en rekonstruksjon av Melautjønn, slik det kan ha sett ut før dreneringen ble utført. Tjernet vil ha ligget kloss inntil den kollen gravfeltet var på. Fra vannet er det en stigning opp mot plataået. Dette er en naturlig grenselinje som er blitt forsterket gjennom plasseringen av gravhaugene på kanten av plataået. Grenselinjen gjelder for begge landskapsrommene **a)** og **b)**.

Bevegelseslinjer

Det er ikke formelt registrert noen veifar som har tilknytning til gravfeltet. Jeg vil antyde at det nevnte veifaret som går fra foten av kollen hvor gravfeltet ligger, fra øst mot vest og gjennom gravfeltet, kan være relevant for å forstå gravfeltet på Melau. I dag er dette en krøttersti opp til plataået hvor gravfeltet lå. Det er ikke foretatt noen nærmere undersøkelser

for å fastslå datering av veifaret, men dets klare u-form og graden av slitasje på terrenget kan antyde en svært lang brukstid. Om man antar at veifaret har vært i bruk samtidig med gravfeltet, kan den videre retningen på det mot øst ha gått rundt Melautjønn mot nord, og/eller mot SSV rundt foten av kollen. Et tredje alternativ er muligheten for å se veifaret som tilknyttet båtferd over Melautjønn. Idet vi trer opp på plataået hvor gravfeltet er ligger er veifaret fremdeles synlig som en fordypning i åkeren, noe som også nevnes av Nicolaysen (1884:36) og Larsen (1974-76 VF 2074/3,10), se også figurene 14-16.

Et fjerde alternativ for veifaret er at Melautjønn kanskje nærmest var å regne for et grunt myrsøkk, og at veifaret har fortsatt nedenfor gravfeltplataået mot øst over myrterreng mot Allum. Dette forutsetter at Melautjønn ikke var høyere enn 15 moh.. For mellom 14,5-15 moh.skjer det store forandringer med Melautjønn. Over 15moh. vil ferdsel på land være umulig, mens ned mot 14.5 m vil ferdsel over myrsøkket være mulig om man f.eks. la ned kavler. For å få endelig svar på veifarspørsmålet angående gravfeltet på Melau vil det være nødvendig med en arkeologisk undersøkelse. Jeg mener det mest aktuelle stedet for å finne daterbart materiale, vil være å undersøke alternativ fire. Her kan det ligge trekavler som er lagt ned for å stabilisere veien over myren.

Et lignende veifar som dette på Melau er registrert og restaurert ved gravfeltet på Bergene Øvre (2076/3). Dette går også opp på en kolle hvor det er registrert og restaurert 28 hauger (Larsen 1991, Lindh 1991).

Knutepunkt

Gravfeltet ligger godt plassert for innsyn både fra Melau og Allum, men ligger avsondret til i forhold til hovedkommunikasjonsåren i Hedrum, nemlig Lågen. Ettersom det er mulig å identifisere et veifar som går tvers gjennom gravfeltet, vil jeg hevde at gravfeltet kanskje bør sees som et knutepunkt som relaterer seg til reisende gjennom Hedrum.

Landemerke

Slik gravfeltet er rekonstruert i forhold til de gitte opplysninger, vil jeg tro at dette har vært et landemerke for reisende på land gjennom Hedrum. Gravfeltet er utilgjengelig for innsyn fra Lågen, og dets henvendelse og betydning vil ha vært tilknyttet de to landskapsrom **a)** og **b)** samt de reisende på veifaret her.

Konklusjon

Ut fra identifiseringen av de underordnede landskapsrommene fra Allum og Melau, er det grunn til å tro at gravfeltets fattbarhet vil være lokalt tilknyttet, samtidig som det har henvendt seg til de som reiste forbi her. Gravfeltets romlige utstrekning, som går i en øst/vest retning, kan være en indikasjon på dette. Melaugravfeltet skiller seg på dette punkt ut fra alle de andre omskrevne gravfeltene.

Terrassekanten opp fra Melautjønn, og gravene som lå på kanten av denne medfører at man både fra Allum, og fra eventuelle veifar ved Melautjønn opplevde gravene som liggende mot horisonten og kneisende over Melautjønn.

4.8 Landskapsanalyse Bjerke

4.8.1 Det overordnede landskapsrom

Gravfeltet på Bjerke ligger nærmest Lågen av de fire som undersøkes i oppgaven. Dermed er det også det gravfeltet som ligger mest eksponert til for ferdsel på Lågen av de fire gravfeltene. Utsynet fra gravfeltet til de større overordnede landskapsfenomener er begrenset.

På Bjerke står man med ryggen mot den ene veggen i det overordnede landskapsrommet. For umiddelbart vest for Bjerkegårdene går det en bratt stigning opp mot Blåbærasen (den vestlige), som er den vestlige begrensning i dalkorridoren som går SSØ-NNV. Mot nord får vi oversikt over elveleiet helt frem til det runder den kollen hvor gravfeltet på Melau er plassert. Mot sør har vi lignede forhold, ettersom Lågen svinger 90 grader mot sør etter at den har gått forbi Bjerke i østlig retning. Utsynet lenger sørover blokkeres i dag av trær, men mot sør skråner terrenget svakt oppover og stenger utsynet hit. Mot øst er videre utsyn blokkert av det høydedraget hvor gårdene på Nordre Melau (2074/3,10) ligger. Det overordnede landskapsrom på Bjerke relateres ikke etter dalførets grenser, men heller til elva og retningen på denne forbi Bjerke. Fra gravfeltet på Bjerke har vi direkte utsyn mot Lågens ferd forbi Sundet, hvor elva fra Åsrumvannet renner ut i Lågen (se figur 17).

Selve gravfeltet lå orientert løpende med elva og dalens retning, her på Bjerke vil det si SSØ-NNV. Jeg har foreslått en revidering av det tolkningsalternativet man vil finne i alle kartblader som har kulturminner innlemmet i seg. Dette tilsier en forflytning av gravfeltet om lag 100 m mot NV, se figurene 19 og 20. Terrengmodellene for Bjerke tar utgangspunkt i at dette forflyttes slik figur 20 fremviser. Det er gode muligheter for at dette

gravfeltet opprinnelig har vært en del større enn hva som kom frem i min rekonstruksjon, dette begrunner jeg med den utsatte plassering gravfeltet har hatt i forhold til elvas gravning på terrassekanten.

4.8.2 De underordnede landskapsrom

På Bjerke vil de underordnede landskapsrom som innehar en relevant arkeologisk fattbarhet, være forbundet med ferdsel med båt på Lågen forbi gravfeltet. Slik jeg ser dette vil vi da snakke om to underordnede landskapsrom som overlapper hverandre, likt det jeg gjennomgikk på Nes. For reisende på Lågen fra sør mot nord, vil gravfeltet på Bjerke åpenbare seg allerede idet man passerer utløpet fra Åsumvannet.

Figur 32. Terrengmodell Bjerke. Viser innsyn til gravfelt fra landskapsrom a)

Da vil man ha hatt gravfeltet på vestsiden av Lågen sentralt plassert i landskapsrommet **a)** hele veien frem til man passerer dette. Nordfra åpenbarer gravfeltet seg idet man passerer den kollen hvor gravfeltet på Melau er plassert. Gravfeltet på Bjerke ligger da sentralt i landskapsrommet **b)** hele veien inntil man passerer dette. Gulvet i landskapsrommet er vannspeilet på Lågen, mens veggene settes av skråningene mot øst og vest fra Lågen opp til terrassekantene på henholdsvis Melausiden og Bjerkesiden. I sin landskapsanalyse av Bjerke trekker Terje Gansum (1995:181) frem haug 9 som et mulig landemerke langs Lågen, og videre at man kun vil ha innsyn fra Lågen til gravfeltet ved ferd motstrøms, dvs.

Figur 33. Terrengmodell Bjerke. Viser innsyn til gravfelt fra landskapsrom b)

fra sør mot nord (se figurene 22-24). Gravfeltet på Bjerke har nok ikke vært utpreget monumentalt i uttrykket hva gjelder størrelse på hauger. Selv den store haug 9 utpreger seg ikke nevneverdig i forhold til de øvrige haugene. Det er det samlede inntrykket av haugene i felt som virker monumentalt. Når det gjelder innsynet til gravfeltet, tror jeg Gansum tar feil når han skriver at gravfeltet: *"Eksponeres for ferdsel oppover elva, ikke nedover og viser lokal markering"* (ibid). I terrengmodellen (figurene 32 og 33) ovenfor kommer det klart frem at gravfeltet også lå eksponert for innsyn for reisende medstrøms. Dette fikk jeg også bekreftet ved befaring februar 2003. Gansums (ibid:181) tolkning om at gravfeltet viser lokal markering, er foreslått på bakgrunn av størrelsen på haug 9, og dens begrensede monumentalitet.

4.8.3 Innredningen av de underordnede landskapsrom

Kanter/Grenselinjer

Både for reisende sørover og nordover vil den bratte skråningen, som går fra Lågens vestside opp mot terrassekanten gravfeltet lå på, oppleves som en grenselinje. Grenseeffekten forsterkes ved at gravene ligger plassert helt ut på kanten av skråningen, og ved passering av gravfeltet vil man ha sett opp til haugene. Ikke ulikt gravfeltet på Nordre Melau. Skråningen er en barriere opp mot gravfeltet. Dermed forsterkes også monumentaliteten ved gravfeltet ved at skråningen gir høyde til gravene.

Bevegelseslinjer

På Bjerke er Lågen en visuell passasje forbi gravfeltet. Det er herfra de underordnede landskapsrommene oppleves. Gravfeltet ligger eksponert for innsyn for reisende langs Lågen. Det er ikke registrert veifar tilknyttet gravfeltet på Bjerke, men det er utmerkede muligheter for ilandstigning sør for gravfeltet.

Knutepunkt/noder

Gravfeltet på Bjerke oppleves likedan som gravfeltet på Nes, det betvinger oppmerksomhet fra reisende på elven. På Bjerke fortøyer ferden forbi gravfeltet seg likedan som tilfellet var på Nes (kapittel 4.7.3). Forbi Bjerke, vil gravfeltet være selve kjernen i de to landskapsrom **a)** og **b)**. Den strukturelle form på gravfeltet er også anlagt slik at man fra elven både med- og motstrøms får en dybdefølelse, som igjen er med på å skape det monumentale uttrykket gravfeltet har hatt.

Landemerke

Gansum mente at haug 9 nok var et landemerke for reisende på Lågen, men var usikker på om haugen trer nok frem i landskapet til å skape en kontrast, og virker som landemerke (ibid). Tar vi utgangspunkt i terrengmodellene for Bjerke, vist på figurene 32 og 33, mener jeg at haug 9 alene ikke fremstår som så monumental at den kan kalles et landemerke, men ser vi på det samlede inntrykket gravfeltet gir, vil jeg absolutt si at dette har vært et trekk i landskapet som kan ha fungert som landemerke.

Konklusjon

Det er to underordnede landskapsrom som innehar en høy arkeologisk fattbarhet på Bjerke. Kulturminnet har vært innsynspunkt i disse rommene for reisende på Lågen enten motstrøms eller medstrøms. Gravfeltets plass i rommet blir understreket av grenselinjen jeg mener skråningen opp fra Lågen til gravfeltet konstituerer. Jeg vil hevde at gravfeltet kan gå under betegnelsen knutepunkt, i den forstand at dette har vært et punkt i landskapet som skaper fokus for alle forbipasserende på elven.

Samlet sett mener jeg gravfeltet også har potensiale til å virke som landemerke, ettersom dets grad av eksponering mot elva skaper en høy fattbarhet.

Kapittel 5

Oppsummering, konklusjoner og videre perspektiver

I denne oppgaven har jeg forsøkt å tilbakeføre Nicolaysens slettede gravfelt til sine opprinnelige plasseringer. Mitt ønske var å komme med tolkninger av gravfeltene i landskapet, årsaker til plassering, hva gravfeltene uttrykte, og hva disse forholdt seg til i landskapet for øvrig.

I kapittel 2 ble det foretatt en gjennomgang av faghistorikken som knytter seg til Hedrum, og en nærmere kvalitetsvurdering av Nicolaysens arbeidsmetoder. Her argumenterte jeg for at Nicolaysens gravningsrapporter nok har vært ufortjent nedvurdert. I stedet for å forkaste dem som upålitelige og mangelfulle, bør disse heller forstås på de premisser Nicolaysen stod overfor. Ved å være bevisst svakhetene i dem, lar det seg gjøre å trekke ut ny viten som kan få implikasjoner for våre forutfattede meninger om hvor, og hvordan de gravfeltene Nicolaysen gravde og dokumenterte så ut.

Dette tok jeg konsekvensen av i kapittel 3, hvor jeg forsøkte å rekonstruere gravfeltenes utseende og geografiske plassering, gjennom å relatere Nicolaysens opplysninger til relevante kilder og informasjon. Ved å bruke GIS verktøy i denne rekonstruksjonsprosessen, ble det mulig å utvikle gode karteringer over utgravde gravfelt som kan anvendes til videre analyser av dem.

Dette videreføres i kapittel 4 hvor gravfeltene ble rekonstruert i et virtuelt 3D miljø, som sammen med befaringer av de aktuelle steder danner grunnlaget for landskapsanalysen av gravfeltene. Her fant jeg ut at tre av fire gravfelt (Farmen, Nes og Bjerke) lå orientert etter elva og dalføret, to av dem (Nes og Bjerke) var direkte synlige fra elva og lå særlig eksponert til for nettopp ferdselen langs Lågen. De øvrige to (Farmen og Melau) lå tilbaketrukket fra Lågen, men eksponerte seg mot veifar som går tett inntil gravfeltene. I tillegg til å være ansett som gårdsgravfelt med en lokal tilhørighet og betydning, har nok disse gravfeltene også vært landemerker og knutepunkt for reisende i Hedrum. Ved å se på gravfeltene som helhet fremsto alle disse visuelt som monumentalgravfelt. Ingen hauger i Hedrum passer egentlig i kategorien monumentalhauger, men ser vi gravhaugene samlet skapte disse landskapsrom fra ferdselsveier hvor haugene virker tilforlatelig strukturert i rommet, nettopp for å gjøre et inntrykk på de som reiste gjennom Hedrum.

Ved å rekonstruere de gravfelt som ikke lenger eksisterer i Hedrum kan vi danne oss et inntrykk av hvordan både veifar på land, og Lågen som ferdselsåre, har hatt stor betydning

for hvor man gravla sine døde. Disse modellene av hvordan gravfeltene så ut, har også et formidlingsmessig potensial. Ettersom gravfeltene ikke lenger fysisk eksisterer vil modelleringer av dem være den eneste muligheten for å oppleve dem. Videre er denne kartleggingen viktig for å få en oversikt over hvor det er sannsynlig at gravfeltene lå. Da kan karteringene og modellene inngå i helhetsvurderinger ved fremtidige undersøkelser.

I min oppgave har jeg konsentrert min undersøkelse til den visuelle rekonstruksjonen og forståelsen av gravhauger og gravfelt, og jeg finner at både når det gjelder antall gravhauger og antall gravfelt, utpeker Hedrum seg som et svært spesielt område i jernalderen. Ser vi Hedrum som område i et større perspektiv, både i Vestfold og Sørøst Norge, blir inntrykket ikke mindre. Hedrum har vært et unikt kommunikasjonsmessig knutepunkt, hvor de store ferdselsårene Lågen og Raet møtes ved Bommestad. Lågen har sitt utspring på Hardangervidda, og sitt utløp i syd nær Skiringesalkaupangen. Kaupang befinner seg 6 km sør for Bommestad, og dennes oppblomstring og virketid sammenfaller med de store gravfeltene Nicolaysen gravde i Hedrum. I øst/vest retning gikk kommunikasjon på land langs Raet nordover i Vestfold, men også videre mot kysten hvor den indre seilled går rett syd for Lågens munning.

Ved å bruke GIS verktøyet for å visualisere gravfeltene i landskapet, har jeg ønsket å utprøve anvendeligheten av GIS i en visuell landskapsanalyse. At dette kan fungere har jeg fremvist i denne oppgaven.

Forklaring til forkortelser anvendt i oppgaven:

NF = Norske Fornlevninger

VF= Vestfold Fylkeskommunes arkiv

TA= Topografisk Arkiv ved

Oldsaksamlingen i Oslo

FR= Fortidsminneregisteret, ved NIKU

MU= Matrikkelutkast av 1950

FT 1= Folketelling 1865

FT 2= Folketelling 1900

UO= Universitetets Oldsaksamling

NG= Norske Gaardsnavne

VO= Vestfolds Oldtidsminner

DN= Diplomatarium Norvegicum

Ab= Foreningen til norske

fortidsminnesmærkers bevarings aarbog

ØK=Økonomisk kartverk

GIS=Geografisk Informasjons System

DEM=Digital Elevation Model

TIN=Triangulated Irregular Networ

AV= ArcView 3.2a, GIS program

MM= MapMaker 3.0, GIS program

Litteraturliste

Berg, Lorens

1913 *Hedrum en bygdebok*. J.W. Cappelens forlag, Kristiania.

Berger, Peter L.

1997 *Religion, samfund og virkelighed. Elementer til en sociologisk religionsteori*. Vidarforlaget, Oslo.

Bernhardsen, Tor

1995 *Geografiske informasjonssystemer*. Vett & Viten, Stabekk.

Bjerke, Odd

1996 *Byen mellom elvene*. Østlandspostens Boktrykkeri, Larvik

Blankholm, Hans Petter

1998 Geografiske Informasjonssystemer. I *Ottar* nr.3 1998. Tromsø Museum, Tromsø. Side 34-42.

Blindheim, Charlotte

1977 Den første Kaupangundersøkelse, 1867. Antikvar Nicolay Nicolaysen som Feltarkeolog. En etterprøving. *Viking XL*. Side 11-27.

Blindheim, Charlotte, Birgit Heyerdahl-Larsen, Roar Tollnes

1981 *Kaupang-funnene.B.I*. Norske oldfunn XI, Oslo.

Boaz, J.S og E. Uleberg

1995 The potential of GIS-based studies of Iron Age cultural landscapes in eastern Norway. I *Archaeology and Geographical Information Systems*. Gary Lock and Zoran Stančić (editors).

Brendalsmo, Jan, Michael Jones, Kenneth Olwig, Mats Widgren

1996 Kultur som konsumvare. Er begrepet kulturlandskap et egnet begrep i kulturhistorisk forskning, formidling og forvaltning av kulturminner ? I *Landskapet som historie*. NIKU Temahefte 4, Oslo.

Bull, Edvard

- 1930 Topografisk-arkeologiske undersøkelser 1930. Melau G.nr 77. Hedrum sogn Vestfold. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo (under gårdsnummer).
- Topografisk-arkeologiske undersøkelser 1930. Bjerke G.nr.22. Hedrum sogn Vestfold. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo (under gårdsnummer).
- Topografisk-arkeologiske undersøkelser 1930. Farmen G.nr. 82. Hedrum sogn. Vestfold. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo (under gårdsnummer).
- Topografisk-arkeologiske undersøkelser 1930. Nes G.nr. 81. Hedrum sogn. Vestfold. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo (under gårdsnummer).

Diplomatarium Norvegicum http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/om_dn.html Referanser er gitt med bind og brev nummer og brevets dato er oftest tatt med.

ESRI

- 1997 What's New in ArcView. *GIS by ESRI. GIS*. Environmental Systems Research Institute, USA.
- 1999 Using ArcView 3D Analyst. ArcView 3D Analyst 3D Surface Creation, Visualization, and Analysis. *GIS by ESRI*, USA.

Folketelling

- 1865 <http://digitalarkivet.uib.no/cgi-1&emne=3&spraak=win/wc/webcens.exe?slag=meny&kategori=1&emne=3&spraak=>

Folketelling

- 1900 <http://digitalarkivet.uib.no/cgi-win/wc/webcens.exe?slag=meny&kategori=1&emne=5&spraak=9>

Forbord, O.

- 1978 *Fornminner i Vestfold. Rapport om topografisk-arkeologisk registrering for det økonomiske kartverket. Larvik kommune Gnr. 2000-2137 Larvik By. 2022/7 Bjerke Søndre.*

Feste, I., A.I.. Oterholm

1973 *Landskapskarakter*. Norges Landbrukshøgskole. Institutt for hagekunst, Ås.

Forseth, Lars

1993 *Vikingtid i Østfold og Vestfold. En kildekritisk granskning av regionale Forskjeller i gravfunnene*. Magistergradsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.

Fornminneregisteret: <http://www.niku.no/fornminner/nskjema.shtml>

Gaffney, Vincent, Martijn van Leusen

1995 Postscript-GIS, environmental determinism and archaeology. I *Archaeology and Geographical Information Systems*. Redigert av Gary Lock og Zoran Stančić, s.367-380. Taylor& Francis, London.

Gansum, Terje

1995 *Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold-lokale eller regionale symboler ? En landskapsarkeologisk undersøkelse*. Magistergradsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.

Gansum, Terje, Gro B. Jerpåsen, Christian Keller

1997 *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. AmS- Varia 28, Stavanger.

Geelmuyden, Anne Katrine

1989 *Landskapsopplevelse og landskap: Ideologi eller ideologikritikk? Et essay om De teoretiske vilkårene for vurdering av landskap i arealplanleggingen*. Doctor scientarum thesis, Norges Landbrukshøgskole, Ås.

Geelmuyden, Anne Katrine, Daniel Rogstad, Hans Sevatdal, Per Kåre Sky

1997 *Kulturlandskap, eigedomsforhold og planlegging*. Institutt for landskapsplanlegging, Norges Landbrukshøgskole, Ås.

Giddens, Anthony

1993 *The Constitution of Society*. Polity Press, Cambridge.

Gjessing, Guttorm

1955 Ingvald Undset 1853-1893-1953. *Det kongelige norske videnskabers selskabs Forhandlinger*, bind 27, s.22-29.

Grieg, Sigurd

- 1943 *Vestfolds Oldtidsminner. Arkeologiske landskapsundersøkelser i Norge II*, Oslo.

Gustafson, Lil

- 1992 *Rapport om undersøkelse i område med fjernede gravhauger på Melø søndre 74/3,10, Larvik kommune Vestfold*. Vestfold fylkeskommune arkiv, Tønsberg.

Hagen, Anders

- 1997 *Gåten om kong Raknes grav. Hovedtrekk i norsk arkeologi*. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.

Hernæs, Per og E.A. Pedersen

- 1978 *Fornminner i Vestfold. Rapport om topografisk-arkeologisk registrering for det økonomiske kartverket. Larvik kommune Gnr. 2000-2137 Larvik By*. 2081/20 Nes.

Hylland Eriksen, Thomas

- 1996 *Kampen om fortiden: et essay om myter, identitet og politikk*. Aschehoug, Oslo.

Haavaldsen, Per

- 1982 *Fornminner i Vestfold. Rapport om topografisk-arkeologisk registrering for det økonomiske kartverket. Larvik kommune Gnr. 2000-2137 Larvik By*. 2082/11 og 2082/14 Farmen.

Jacobsen, Harald og Jørn-R Follum

- 1997 *Kulturminner og skogbruk*. Skogbrukets kursinstitutt, Biri.

Jerpåsen, Gro B.

- 1994 *Arkeologiske landskapsrom i Borre*. I Hansen, J.I. & K. Bjerva (red.) *Fra hammer til kors. 1000 år med Kristendom. Brytningstid i Viken*, Chr. Schibsteds Forlag, Oslo.
- 1996 *Gunnerød- En arkeologisk landskapsanalyse*. Varia 35, Universitets Oldsaksamling, Oslo.

Keller, Christian

- 1984 Befaring, 2082/14 Søndre Farnen. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo,
- 1993 Visuelle landskapsanalyser i arkeologien. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1991/1992. s.59-68.*
- 1994 *Noen tanker om Borrehaugenes beliggenhet.* I Hansen, J.I.& K. Bjerva (red.)
Fra Hammer til kors. 1000 år med Kristendom. Brytningstid i Viken, Chr.
Schibsteds Forlag, Oslo.

Kleppe, Jan Ingolf

- 2000 *Arkeologiske synsfeltanalyser. Om landskapsforståelse og GIS.* Hovedfagsoppgave i arkeologi, Tromsø

Kraft, Jens

- 1822 *Topografisk Statistisk Beskrivelse over kongeriget Norge. Jarlsbergs og Laurvigs Amt, Anden Del, 2 hefte,* Grøndahl, Christiania.
- 1845-48 *Historisk Topografisk Haandbog over kongeriget Norge.* Dybwad, Christiania.

Krohn Holm, Jan W

- 1978 *Hedrum bygdebok. Bind II. Gårder og slekter i Hedrum sogn.* Utgitt av Hedrum kommune, Ant. Anderssons Trykkeri, Larvik.
- 1979 *Hedrum bygdebok. Bind III. Gårder og slekter i Kvelde og Hvarnes sogn.* Utgitt av Hedrum kommune, Ant. Anderssons Trykkeri, Larvik.
- 1982 *Hedrum bygdebok. Bind I. Kulturhistorie.* Utgitt av Hedrum kommune, Ant. Anderssons Trykkeri, Larvik.

Larsen, Jan Henning

- 1974 Innberetning om befaring av gravfelt på Melø g.nr. 74 br.nr. 3, og 10 Hedrum s. k. og p., Vestfold. Vestfold Fylkekommunes arkiv, Tønsberg.
- 1976 Innberetning om arkeologiske undersøkelser på Melø nordre gnr. 74, br.nr. 3 og 10, Hedrum sogn, prestegjeld og kommune, Vestfold. Vestfold Fylkeskommunes arkiv, Tønsberg.
- 1982 Hedrum i jernalderen. I *Hedrum bygdebok. Bind I. Kulturhistorie.* Utgitt av Hedrum kommune, Ant. Anderssons Trykkeri, Larvik.

1991 *Miljøet omkring gravfeltet*. I Bergene jernaldergravfelt, Kvelde, Larvik.
Utgitt av Hedrum historielag, s.3-5.

Lock, Gary og Zoran Stančič(red.)

1995 *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*
Taylor & Francis, London.

Lock, Gary, Trevor Harris

2000 Introduction: Return to Ravello. I *Beyond the Map*. Lock (red.), s. xiii-xxv,
IOS Press, Amsterdam.

Lock, Gary, Kayt Brown (red.)

2000 *On the Theory and Practice of Archaeological Computing*. Oxford University
Committee for Archaeology. Monography No. 51, Oxbow Books, Oxford.

Lynch, Kevin

1993 *The Image of the City*, The MIT Press, Massachusetts.

Löfgren, Orvar og Jonas Frykman

1994 *Det kultiverte mennesket*, Pax, Oslo.

Løken, Trond

1974 *Gravminner i Østfold og Vestfold, Et forsøk på en typologisk – kronologisk
analyse og en religionshistorisk tolkning*, Avhandling til magistergraden i
Nordisk Arkeologi, Universitetet i Oslo.

Matrikkelutkast av 1950: <http://www.dokpro.uio.no/cgi-bin/stad/matr50>

Montelius, Oscar

1872 *Sveriges forntid* Forsök til framställning af den svenska fornforskningens
resultat. Atlas. Svenska fornsaker ordnade och förklarade, I. Stockholm.

Montelius, Oscar

1900 Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det mänskliga arbetet. *Svenska
Fornminnesföreningens Tidskrift*, bd. 10, s.237-268.

Müller, Sophus

1888-95 *Ordning af Danmarks Oldsager*, København.

Mørck, Gustav

1913 *Hedrum i den forhistoriske oldtid*. I Lorens Berg: Hedrum en bygdebok,
Cappelen, Kristiania

Naper, Cecilie

1994 *Jakten på kvalitet: litteraturteori og populærlitteratur*. Pax, Oslo.

Nicolaysen, Nicolay

1862-66 *Norske Fornlevninger*. Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers
Bevaring, Kristiania.

-1874 Noget om vore faste Fornlevninger fra Hedendom, især om Begravelser og
deres Undersøgelse. *Ab 1873 Kristiania s.108-129*

-1884 Udgravninger i Hedrum 1884, Nordre Mellø (Anund Børresen). *Ab 1884*,
Kristiania s. 36-45.

-1885 Udgravninger i Kvelde (Hedrum) 1885, Nes (Severin Paulsen). *Ab 1885*,
Kristiania s. 22-43.

-1887 Udgravninger i 1887 I Nordre Farmen (Anders Pedersen) og II Søndre Farmen
(Arne Evensen/Iver Jakobsen). *Ab 1887*, Kristiania s.24-38.

-1888 Udgravninger paa Farmen i Hedrum 1888 I Søndre Farmen (Arne Evensen)
og II Søndre Farmen (Iver Jakobsen). *Ab 1888*, Kristiania s.84-90.

-1894 Udgravninger i 1894 paa Bjørke i Hedrum (Rikard Olsen). *Ab. 1894*,
Kristiania s. 91-104.

Nyhus, Per

1999 *Larvik fra A til Å*. Østlandsposten, Larvik.

Næss, Ingebret, Severin Næss

1880a Innberetning om funn. Topografisk arkiv 2081/14, Universitetets
Oldsaksamling, Oslo.

1880b Innberetning om funn. Topografisk arkiv 2081/14, Universitetets
Oldsaksamling, Oslo.

Olsen, Bjørnar

1997 *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitets-
forlaget, Oslo.

Olwig, Kenneth Robert

1996 Recovering the Substantive Nature of Landscape. I *Arbeider fra Geografisk
Institutt Universitetet i Trondheim. Ny serie B. Særtrykk No. 39*. Universitetet
i Trondheim.

- 1997 The "Natural" landscape and Agricultural Values. I *Landskapet som historie*.
NIKU Temahefte 4, Oslo

Pilskog, Frode Håvard

- 2000 *Kulturminne i Ulstein: kva fortel dei om oss? : ei drøfting av kulturminnevern, identitet og nasjonalisme*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Renfrew, Colin, Paul Bahn

- 1994 *Archaeology. Theories Methods and Practice*. Thames and Hudson, London.

Rygh, Oluf

Norske Gaardsnavne: http://www.dokpro.uio.no/rygh_ng/rygh_felt.html

- 1867 Skibsfundet fra Tune. *Særskilt Aftrykt af "Den Norske Rigstidende" No. 178, 1867*, Christiania.
- 1870 Indberetning om undersøgelser paa en gravplads fra den ældre jernalder paa Ringerike. I *Ab. 1870*, Kristiania s. 96-133.
- 1875 Fortsatt udgravninger paa gravpladsen ved Broten og Veien paa Ringerike. I *Ab 1875*, Kristiania s. 193-202.
- 1878 Undersøgelser paa en gravplads fra ældre jernalder i Holme sogn ved Mandal. *Særskilt Aftr. Af Aarsb. f. 1878 fra Foren. i. N. Fortidsm. Bevaring*, Werner & Co's boktrykkeri, Kristiania.
- 1879 Gravundersøgelser paa Spangereid. I *Ab 1879*, Kristiania s. 21-53.
- 1885 *Norske Oldsager*. Centraltrykkeriet, Christiania

Schwarz Lausten, Martin

- 1997 *Kirkehistorie. Grundtræk af Vestens kirkehistorie fra begyndelsen til nutiden*.
Forlaget Anis, Århus.

Sjøvold, Thorleif

- 1944 Studier i Vestfolds vikingtid. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1941/42*.
Oslo s.5-102.

Skjelsvik, Elisabeth og May-Liss Bøe Sollund

- 1989 *Topografisk-arkeologisk registrering i Larvik k, gnr 2000-2137, tidligere Hedrum og Larvik by, Vestfold*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Solli, Brit

- 1996 Narratives of Veøy: an investigation into the poetics and scientifics of archaeology. *Universitetets Oldsaksamlings skrifter ny rekke nr. 19*, Institutt for arkeologi, kunsthistorie og numismatikk, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Svestad, Asgeir

- 1995 *Oldsakenes orden. Om tilkomsten av arkeologi*. Universitetsforlaget, Oslo.

Thuesen, Nils Petter

- 1975 *De eldste norske byer: forhistorie, oppkomst og tidlig utvikling*. Fabritius, Oslo.

Tilley, Christopher

- 1994 *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Berg, USA.

Van Leusen, P. Martijn

- 1995 GIS and Archaeological Resource Management : a European Agenda. I *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Gary Lock & Zoran Stančić (red.) Taylor & Francis, London.

Vibe Müller, Karl

- 1966 Befaring Farmen gård gnr. 82, br.nr. 13 og 14, Kvelde, Vestfold. Vestfold Fylkeskommunes arkiv, Tønsberg.

Whimster, Rowan

- 1989 *The Emerging Past. Air Photography and the Buried Landscape*. Royal Commision on the Historical Monuments of England, Crown, London.

Waansleben, M, L.B.M. Verhart

- 1995 GIS on Different Spatial Levels and the Neolithization Process in the South-eastern Netherlands. I *Archaeology and Geographical Information Systems: A European Perspective*. Gary Lock & Zoran Stančić (red.) Taylor & Francis, London.

Aaby, Bent

- 1993 Menneske og natur. I *Da klinger i muld...25 års arkæologi i Danmark*. Aarhus Universitetsforlag, Århus.

Aannestad, Hanne Lovise

2000 Arkeologiske registreringer. Vannledning Bommestad-Kvelde Larvik
kommune Vestfold fylke. 2022/7 Bjerke Søndre, Vestfold
Fylkeskommunes arkiv, Tønsberg.